

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)

XXI. évfolyam

2014. 1. szám

E számunk szerzői

Csizi István (MNL OL, PhD, főlevéltáros)
Mitropulos Anna Diána (ELTE BTK, PhD hallgató),
Nagy János (ELTE BTK, PhD hallgató)

ELTE BTK = Eötvös Loránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

*Herceg Esterházy Pál. In: Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre.
Első rész. Bp., 1888. 282. p.*

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXI. évfolyam

2014. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska.gabor@btk.elte.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mnl.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmaért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

CSÍZI ISTVÁN

ÉSZREVÉTELEK A MAGYAR FŐNEMESI CÍMEK XVI–XVII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

I.

Történetírásunk közismert ténye, hogy a XVI. században alapvetően átformálódott a magyar nemesi társadalom felsőnek nevezett rétege, illetőleg azok a keretek, amelyek ezt a csoportot alapvetően meghatározták. A folyamat eredményének lényegét az ezzel foglalkozó, vagy csak érintő munkák egyenlő jogalappal és alapvetően helyesen — bár kissé leegyszerűsítve — nevezik például a „nyugati típusú”, vagy a „tituláris” arisztokrácia kialakulásaként,¹ bár a legelterjedtebb minden bizonnyal az „örökös főrendiség” fogalmának használata.

E kifejezést Schiller Bódog 1900-ban megjelent monográfiája, *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon* szilárdította meg a szakmai köztudatban. Schiller máig tartó „tekintélyét”, pontosabban munkája használhatóságát alaposságának, széles, részben addig kiaknázatlan forrásbázisra alapuló adatgyűjtésének köszönheti — joggal. Ami témánkat illeti, már maga a főrendiség szó használata elárulja Schiller koncepciójának lényegét: a nemesség felső rétegét, mint rendi csoportot tekinti, és — Timon Ákos tanítványaként nem véletlenül — jogi (alkotmányjogi) nézőpontból közelíti meg. A munka fő tétele, hogy az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk jogilag is, tehát teljes érvényűen lezárt egy folyamatot, amelynek során a XVI. század második felében bizonyos külső, alaki kellékek (a főnemesi címek) kapcsolódtak hozzá meghatározott jogokhoz, kiváltságokhoz, és mindkettő családon belül öröklhető, így a család kihaltáig örökös lett. Az így kialakult csoport egyik legsajátosabb, kimondottan magyarországi meghatározója pedig a személyenkénti országgyűlési részvétel volt, ami még inkább megszilárdította e réteg rendi jellegét.

Az elképzelés igazolásához, amellet, hogy végigkövette a törvényhozásban való személyes részvétel történetét, Schillernek meg kellett töltenie tartalommal a szóban forgó törvénycikknek a mágánások rendjére vonatkozó, némileg bizonytalan fogalmát. Ő ezt az örökletes bárói és grófi címmel rendelkezőkre vonatkoztatva tette meg. Ezt követően már csak azt kellett bizonyítania, hogy az országgyűlés-

1 Előbbire ld. pl. Neumann, 2007. 9. p., utóbbira: Pozsony vármegye, 9. p.

seken az uralkodó általi személyes meghívás folytán megjelent személyek mindegyike bárói, vagy grófi címet viselt, tehát ezen a jogon lehetett jelen. Schiller ezt, — miután részletesen ismertette a két főnemesi cím magyarországi történetét (fejlődését) — már az 1583. évi diéta résztvevői esetében bizonyítottnak látta.²

Schiller munkája a kérdéskör minden fontos és kevésbé fontos vonatkozását érintette, ezért — a királyi tanácsra vonatkozó egyes megállapításai kivételével — a történetírás megelégedett az arra való hivatkozással.

A kérdéskörrel foglalkozó többé-kevésbé kurrens munkák közül így tett az utolsó nagy, áttekintőnek szánt Magyarország-történetnek 1987-ben megjelent, a Mohács utáni időszakot tárgyaló kötete, amely a korszak lenyomatától függetlenül szintetizálja a korábbi, a XIX. századig visszanyúló történészi és történetírói munkákat.³ A XVI. századdal és a XVII. század elejével foglalkozó részek, amellet, hogy számba veszik az arisztokráciába való bejutás útjait, a nemesség birtokviszonyait, magáról a fogalomról nem adnak egyértelmű meghatározást, a 'mágnás', 'uralkodó elit', 'nagybirtokos nemesség' meghatározások fordulnak elő a szövegben, továbbá a korra jellemző meghatározások, amelyek mibenlétéről azonban nem olvashatunk.⁴ A XVII. század első felét tárgyaló fejezetben az örökös főrendiség kialakulására már pontosabb meghatározások szerepelnek, de további fogalmak tisztázatlansága mellett. A fejlődést például úgy írja le a szöveg, hogy a XVII. század első felében a „feudális uralkodó osztály (...) a csúcson kialakítja az örökös főrendiség zárt testületét”, viszont a grófi címek elterjedésével két rétegre szakadt az „örökös bárók” csoportja, minek következtében „indokolt volt most már a bárók és a grófok együttesét új összefoglaló néven nevezni”, ami a 'mágnás' kifejezés lett. De a szövegben előfordul a „több nemzedék óta báró” kifejezés, anélkül, hogy tisztázná a báró fogalom éppen e korszakban megfigyelhető kettősségét. Az „örökletes báróság” (feltehetően az örökös főrendiség analógiája) itt nem „saját találmánya” a rétegnek, hanem I. Ferdinánd próbálkozása a magyar nemesség megnyerésére és udvari nemességgé tételére. Az utolsó időszakot tárgyaló fejezetnek a legegységesebb a fogalomhasználata és a leginkább óvatos megközelítésű, elsősorban a társadalmi réteg körülírására, mint definatív meghatározására koncentrálva.⁵

2 Schiller, 1900. 313–314. p.

3 Ld. *Magyarország története*.

4 *Magyarország története*, 384–389. p. [Zimányi Vera], és 986–996. p. — különösen 988–990. p. [Makkai László].

5 *Magyarország története*, 1412–1424. p., különösen 1412–1414. p. [R. Várkonyi Ágnes].

Bár e konstrukció javarészt egyedi, a hivatkozások között megtalálni Schiller művét, és mivel mást nem a főrendiség kereteinek kialakulására vonatkozóan, ezért — a beszűrődő marxista szemlélettől függetlenül — joggal tartható Schiller eredményei sajátos interpretációjának ezek az összefoglalások.

Az 1980-as évek óta azonban akadtak történészek, akik lényeges pontokon vizsgálták meg újra a kora újkori főnemesség történetét. Közülük Péter Katalin először a „barokk társadalom”-ról tartott előadásában⁶ foglalta össze a Schiller által is jelzett folyamatot, amelynek során, I. Ferdinánd uralkodásától kezdve, öröklődő rangok adományozásával alakították ki az uralkodók a mágnások rendjét, a társadalom vezető rétegét. Ugyanakkor a rangok öröklődése azt eredményezte, hogy alapvetően csak az első generáció kiválasztásában érvényesült a felsőbb akarat, maga az örökös főrendiség éppen az attól való függetlenséget jelentette.⁷ Mi több: később (a „barokk korszakban” is) csak az részesült rangemelésben, akit az arisztokrácia befogadott maga közé, ennek pedig a házassági kapcsolat volt a záloga.⁸ A rangemelések létrehozták a mágnások rendjét, amely Péter Katalin ekkori interpretációjában (társadalomtörténeti szempontból) nem más, mint egy „mindenki felett álló és mindenén uralkodó elit.”⁹ Az 1990-es évek közepén a szerző egy cikkében még tömörebben és világosabban foglalta össze a nemesség felső rétegének történetét, ekkor már egy lényeges ponton konkrétan megkritizálva Schiller elméletét.¹⁰

A nemesség és az arisztokrácia XVIII–XIX. századi története 1990 után új lendületet kapó első szisztematikus, kutatócsoport által végzett vizsgálatának eredményeit Pálmány Béla foglalta össze. Azonban — bár az vizsgált időszakot és az eredményeket nem lehetett elvonatkoztatni az előzményektől — ez a kutatás nem hozott sok újat a XVI–XVII. századok vonatkozásában, és a későbbi szakirodalom fényében az is jórészt zsákutcának bizonyult.¹¹

6 Péter, 1990. Mivel a tanulmány egy előadás írott változata, talán ezért nélkülözi a szakapparátust.

7 „Örökös főrendiségnek nevezik azt az intézményt, amelyben a társadalom csúcsán álló elit az uralkodó akaratától függetlenül részese a közéletnek.” Péter, 1990. 78–79. p.

8 Péter, 1990. 79. p.

9 Péter, 1990. 79. p.

10 Péter, 1994. A cikk megállapításairól ld. alább. Meg kell jegyezni, hogy e jól megírt összefoglalás számos téves adatot tartalmaz.

11 Pálmány, 1997. Az általa vezetett kutatócsoport elsősorban a XVIII. századi viszonyokat vizsgálta, de korszakhatárnak 1686-ot jelölve ki, több (elsősorban adatgyűjtési) vonatkozásban kapcsolódott munkájuk a XVII. századhoz is (ld. a tanulmányban közölt táblázatokat: 51., 60.

Több mint két évtizede látott napvilágot Maksay Ferenc teljes spektrumra törekvő áttekintése a Mohács utáni földbirtokosokról, amelyet a XVI. század közepi birtokviszonyokat ismertető kiadvány bevezetőjében adott közre.¹² Mint az anyaggyűjtés jellegéből következik, megközelítése elsődlegesen a vagyonnak a birtokban kifejezett nagyságára, a birtokosokra vonatkozott, aminek következtében nem csak a nemességhez tartozókat érintette. A gyűjtött adatok alapján meg tudta határozni, illetve becsülni a birtokos társadalom tagjainak számát, a birtokok eloszlását, az egyes birtokosok és ezen keresztül családok birtokállományát. A birtokszerzés módjainak, a birtok ingó és ingatlanállományának és gazdálkodásának bemutatása után tér rá a szerző arra, hogy a társadalmi tagozódást, pontosabban saját rendszeréhez viszonyított rétegeit elemezze. Ez alatt Maksay elsődlegesen a rangbeli különbségeket értette, számos helytálló megállapítással, de pontos meghatározások nélkül.¹³ A nemesség felső rétege legfontosabb elkülönítő tényezőjének a királyi tanácsban való részvételt nevezte meg, de egyéb jellemzőik között még a banderiátusságot, és a 'dominus' megnevezést is felsorolta. Maksay nézőpontját persze mindenekelőtt az befolyásolta, hogy csak a XVI. század közepi arisztokráciát kellett bemutatnia, míg egyéb feldolgozások nagyobb időtávlatban és az új nemesi elit, örökös főrendiség kialakulásának perspektívájából tekintettek a korszakra. Mindenesetre Maksay megállapításai és az alátámasztásukra felhozott adatok (például az arisztokrácia utánpótlásáról) sokat segítenek a korszak viszonyainak és folyamatainak megértésében, akárcsak a rangbeli és a vagyoni hierarchia párhuzamosítása.¹⁴

és passim, illetve 1–3. sz. függelék 90–92. p.). Maga a tanulmány leginkább az adatgyűjtés eredményének ismertetése, amely azonban egyes részkérdésekben és az általános tendenciákat illetően is állást foglal. Külön foglalkozik a terminológia kérdésével, és az arisztokrata — középnemes — kisnemes elnevezések elvetésével a „feudális jognak”, „történeti valóságnak” megfelelő, a korhű elnevezéseken alapuló rendi csoportokat különböztet meg (uo. 45–46. p.). Az itt megadott rendi csoport többsége — mai fogalmaink szerint — nem természetes jogi személy, magánszemélyekről csak a köz-, és kisnemesség esetében beszél, noha alább (21.) említi a főrendek személyes kiváltságait.

12 *Maksay*, 1990.

13 Az arisztokráciát, utóbb mágnásokat, alapvetően Schillerre támaszkodva mutatja be a szerző. Az örökletes főnemességet lényegében a korábbi arisztokrácia leszármazóinak tett címadományok által kialakult csoportnak tekinti, vö. *Maksay*, 1990. 32.p.

14 Ezeken túlmenően Maksay áttekintette a birtokokon élő és a birtokos társadalom más aspektusait, mint a házassági, rokoni kapcsolatok, műveltség, familiaritás és az életstílus, melynek keretében a címerekről is említést tesz, kiemelve azoknak a XV. század második felétől megnövekvő jelentőségét, ld. *uo.* 45. p.

Legújabbán Pálffy Géza kutatásai jelentettek nagy előrelépést a nemesség felső rétege korszakbeli történetének megismerésében. Mind egyes arisztokrata családok pályájának rekonstrukciója, mind az 1608-ig történt bárói rangemelések összegyűjtése és ennek alapján a bárói cím és fogalom változásának bemutatása fontos, új eredményeket jelentenek.¹⁵ Az arisztokrácia (ki)alakulása tekintetében is fontos eredmények köthetők a szerző nevéhez, elsősorban egyes családok történetének, pályáivének megrajzolása révén, továbbá a XVI. század vonatkozásában a katonai és az udvari szolgálat szerepének bemutatása terén.¹⁶

A fentiekben említett munkák az elmúlt bő negyedszázadból csak a legjelentősebbek azok közül, amelyek a XVI–XVII. századi főnemesség egészének leírásával, vagy meghatározásával átfogóbban foglalkoznak. Öröndetes tény, hogy a tárgyalt korszakbeli arisztokrácia kutatása folyamatosan szolgál új eredményekkel, elsősorban az egyes családok vonatkozásában. Különösen hasznos ezek közül a Péter Katalin vezette kutatócsoport munkássága, ugyanis az arisztokrácia nélkülözhetetlen, és eddig össze nem gyűjtött „alapadatait” kutatta fel, és tette elérhetővé.¹⁷

Az ismeretek ilyen nagyságrendű bővülése, illetve megújulása, átrendeződése azonban kérdéseket is felvet: újszerűeket és olyanokat is, amelyek állítólag már régen meg vannak válaszolva.

Mint a fentiekben is látható, az arisztokrácia XVI–XVII. századi történetével kapcsolatban majd minden munkában szerepel Schiller Bódog monográfiájára való utalás. Ennek ellenére kevesen gondolták át a Schiller által leírtakat, a koncepció lényege megkérdőjelezetlen maradt: a történeti leírásokban az örökös főrendiség létrejöttének és 1608-as „kodifikációjának” ismertetése mellett rendre családoknak az arisztokráciába való be-, illetve kikerüléséről, tündökléséről és bukásáról olvashatunk. Ennek persze megvan a maga kétségbevonhatatlan oka és értelme, sematizáltságát viszont jól mutatja, hogy kevés kivétellel nincsenek tekintettel a szerzők a személyek és a család, illetve annak ágai különbözőségére.¹⁸ A szakirodalom és a forráskiadványok számának bővülése azonban kínálja a lehetőséget az

15 Legátfogóbban ld. Pálffy, 2009c. 9–18. p.

16 Pálffy, 2010.

17 Ld. *Arisztokrata adatbázis*.

18 Pl. az Apponyiakról rendre úgy ír a legtöbb munka, hogy a XVII. század elején ők is bekerültek a főnemesség, arisztokrácia soraiba, azt már nem veszik figyelembe, hogy hamarosan ki is kerültek onnan, ugyanis mindkét, a század első felében bárói címet kapott családtag ága néhány generációt követően kihalt, így a fennmaradt nemesi ágnak a következő században mintegy újra kellett kezdenie a felkapaszkodást. Még inkább áll ez a ritkábban említett Lónyayakra, és mint

összevetésre és ezáltal egyes eredmények pontosítására, vagy akár megkérdőjelezésére. Az alábbiakban elsőként a bárói cím kapcsán a címszerzések és a diéták résztvevőinek összevetése eredményeként felmerülő kérdéseket, illetve a mágnási réteg formálódását érintő szakirodalmi állítások jogosságát vizsgáljuk.

Ezzel kapcsolatban elsősorban az ébresztett kételyeket, hogy számos főnemesként számon tartott család címadományozása nem ismert, és különösen feltűnő ez olyan familiák esetében, amelyek tagjainak csupán grófi rangemeléséről tudunk, báróiról nem. Szerencsére napjainkban már óriási anyagot megmozgató kutatások vállán állhatunk. A korszak országgyűlési résztvevőinek és rangemelésének összegyűjtése a fentiek fényében magától értetődően kínálja a lehetőséget a két csoport összevetésére, aminek alapján talán pontosabb képet sikerül kapnunk a korszak arisztokráciájáról, annak formálódásáról. A másik fontos témakör, amit érinteni szükséges az alábbiakban, az a grófi címszerzések története, mivel — bár egyre kevesebb a fehér folt — még mindig akadnak megválaszolatlan, vagy véleményünk szerint nem kellő körültekintéssel megválaszolt kérdések.

II.

A történeti szakirodalomban olvasható leírások megegyeznek abban, hogy a XVI. században a bárói cím, mint örökölhető rang uralkodói adományozása révén kezdett kialakulni az arisztokrácia azon kerete, amely a XX. századig fennmaradt. A folyamat fő elemeit és számos részletét Schiller Bódog tárta fel vonatkozó művében,¹⁹ és ezt a kutatás sokáig nem is kérdőjelezte meg, vagy egészítette ki lényegesen, erre irányuló próbálkozások csak az utóbbi időkben történtek. Egyfelől Péter Katalin fogalmazott meg kritikát Schiller gondolatmenetének egy lényeges pontjával kapcsolatban, másfelől Pálffy Géza egészítette ki, és pontosította a folyamat leírását azzal, hogy az eddigi legteljesebb listáját közölte a bárói címet szerzetteknek,²⁰ valamint szélesebb összefüggéseiben is bemutatta a bárói címadományozások 1608-ig terjedő történetét.²¹

a Perényiek példáján látható az ágak el nem különítése más családok címszerzésének megítélésében is zavarokat okoz.

19 Schiller, 1900. 262–288. p.

20 Legutolsó közlése: Pálffy, 2010. 169–173. p.

21 Pálffy, 2009c, Pálffy, 2010. 167–168. p.

Péter Katalin a már idézett rubiconbeli cikkében az egyik központi gondolatát kérdőjelezte meg Schiller azon levezetésének, amelyben a bárói cím ki-, avagy átalakulása kapcsán a méltóságviselő bárók és az örökletes címet viselők közötti összefüggést magyarázza. Péter szerint ugyanis az örökös főrendiség nem a „méltóságviselők státusának kiterjesztését jelentette”, mivel ez esetben „a főrendiség kialakulása az uralkodó elit felhígulását hozta volna magával.”²² Azonban jobban megnézve Schiller érveit kitűnik, hogy ez nem elégséges cáfolat. A kutatást újra és újra megtévesztik a különböző fogalmakra használt azonos szavak és fogalmak által jelölt dolgoknak a változása. Tény, hogy a bárói méltóság (mi több: hivatal — officium), és az örökletes bárói cím, illetve rang (honor) nem vált azonosná. De Schiller nem állított mást, mint hogy a méltóságviselő bárók (egyes) előjogait adományozta az uralkodó az öröklődő bárói rangra emeléskor, kezdve a vörös viasszal való pecsételés jogától a „Magnificus” cím használatáig.²³ Ugyan gondolatmenete helyenként elnagyolt, nehéz nem észrevenni, hogy a mánások, (úgy mint azok, akiket ’nagyságos’-ként szólítottak meg), valamint az országos és udvari főméltóságviselők kiváltságai megegyeztek.²⁴ Más tekintetben pedig természetes, hogy a méltóságok csak a hivatalok, pozíciók, vagy az azt egyszerre betöltők számának növelésével hígulhattak volna fel, (mint később például a tanácsosi cím esetében előfordult). Erre azonban az országos és udvari főméltóságok esetében nem került sor, így a „hagyományos”, „igazi” bárói hivatalok valamelyikének birtoklása a főnemességen belüli magasabb pozíciót jelentett, tehát az arisztokrácia nem annyira felhígult, mint inkább differenciálódott.²⁵ Talán nem véletlen, hogy a kezdeti, a bárósággal való azonosítása az öröklődő címeknek, a mánasság fogalma felé fordult.

22 Péter, 1994. 19. p. A tanulmány szakapparátus nélkül, ismeretterjesztő folyóiratban került közlésre, — ettől függetlenül, mivel ismereteink szerint ez az egyetlen forma, ahol a szerző ezen gondolatai napvilágot láttak, tartjuk szükségesnek idézését — a szerző feltehetően a Schiller, 1900. 268., és következő oldalakon kifejtettekkel polemizál.

23 Schiller, 1900. 268–277. p. A megszólításbeli különbségekre ld. uo. 276. p. 54. jegyz.

24 *A barones seu/et magnates* kitétel, a két fogalom együttjárása a törvényszövegekben stb. szépen mutatja ezt.

25 Mivel azonban az országos és udvari főméltóságok továbbra sem voltak örökölhettek, ezért ez adott egyfajta dinamizmust a belső rétegződésnek. A XVII. századtól, a hagyományos mánasság eltűnésétől kezdve általánosságban elmondható, hogy az országnagyi, tanácsosi, főispáni méltóságokat, helyeket főnemesek viselték, de nem minden főnemes viselt ilyen pozíciót, sőt az is előfordult, hogy egy-egy főnemesi család akár generációkon keresztül sem (pl. Horváth-Kissevith, rozsályi Kun, stb.). A főnemesség ilyen rétegződéséről nem rendelkezünk áttekintéssel, bár a szakirodalom többször érintette a kérdéskört, ld. Domikovits-Pálffy, 2010.

Ennek a folyamatát tekintette át újabban Pálffy Géza, kimutatva, hogy hogyan vezettek a XVI. század folyamán a bárói címadományozások a mágnásság fogalmának átalakuláshoz. Megváltozott, átalakult az öröklődő bárói címmel rendelkezők, illetve a címadományozás megnevezése, azaz, hogy miként azonosították előbb a báróság fogalomkörével, majd hogyan vált mégis azonosná a XVI. század végére a mágnásság fogalmával.²⁶ Ahogyan Péter Katalin fogalmaz: „...a mágnásoknak a középkor végén még meglehetősen bizonytalan körvonalú rendje kapott a rangemelésekkel szilárd meghatározást.”²⁷ Pálffy Géza elméleti megállapításai mellett, illetve alapjául az eddigi legteljesebb formában gyűjtötte össze az 1526–1608 közötti bárói címadományozásokat. Az eredményeket kezdetben úgy értékelte, miszerint a „XVI. századi fejlődési folyamat eredményeként tehát a névleges bárókból (*barones solo nomine*) így alakult ki fokozatosan a Magyar Királyság mágnásainak rendje (*ordo magnatum*).”²⁸ Utóbb azonban a folyamat leírása jóval árnyaltabb megfogalmazást kapott, amely szerint — egybecsengően a Schiller Bódog és Péter Katalin által írottakkal — a XVI. század végére a báróvá tétel a nagyságos titulus adományává vált, és így alakult ki véglegesen a mágnások csoportja.²⁹

Az alábbiakban azonban látható lesz, hogy az öröklődő főnemesi címek, a báróvá tétel, és a nagyságos titulus adományozása fogalmak mögött kialakult gyakorlata döntő tényező volt ugyan a magyarországi arisztokrácia formálódásában, de más időtávon.

Áttekintve a XVI. században lezajló folyamatokat kétségtelen, hogy a névleges bárók, bárófiak helyét, helyzetét, kiváltságait a mágnásság „vette át”, annak a nagyságos címmel, mint kiváltsággal élők feleltethetők meg, de úgy, hogy a mágnások csoportja nem kapott meg mindent a névleges bárókat jellemző tulajdonságok közül, miközben a csoportot alkotó elemek (családok, személyek) szinte teljesen kicserélődtek.

Ez azonban a középkor végi előzmények áttekintése nélkül kevésbé tűnik nyilvánvalónak, és a folyamat fenti interpretációjából következően az a benyomás alakulhat ki, miszerint a mágnásság teljesen új jelenség volt a XVI. század végén. Pedig az eddigi kutatási eredményekből egyértelmű, hogy a középkor végén létezett egy olyan csoport, amelynek tagjait mágnásnak (is) nevezték, bár

26 Pálffy, 2009c 10–18 p., uő. 2010. 167–168.p.

27 Péter, 1994. 19. p.

28 Pálffy, 2009c 18. p.

29 Pálffy, 2010. 167. p.

meghatározásuk nem teljesen ellentmondásmentes.³⁰ Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy egyrészt nem volt kizárólagos jelzője az adott csoportnak, másrészt maga a csoport sem volt minden tekintetben pontosan körülhatárolható. Kubinyi András kapcsolódó eredményei alapján ugyanis a középkor végén mágnásnak tekintették — de nevezték „bárófiaknak”, „úrfiaknak”, „természetes báróknak” és „név szerinti báróknak” is — azokat, akiknek valamely felmenőjük, vagy ők maguk bárói méltóságot viselt korábban, és jelentős vagyonnal rendelkezett, viszont az örökletes bárói címet nyert családokat nem.³¹ Azonban míg az első ismerv jól meghatározott, és kellően adatolható, addig a második jóval bizonytalanabb — részletesebb vizsgálat erre vonatkozóan még nem született.³² Ezen bizonytalanságok ellenére a középkor végének valós jelenségéről van szó. Az is kétségtelen azonban, hogy a XVI. század folyamán alapvetően megváltozott a csoportot képező tényező: már nem a valamely tisztségviselőtől való származás és vagyon volt a bizonytalan, vagy legalábbis nem pontosan meghatározható ismerv, hanem az uralkodói kegy birtoklása, a kifejezetten erre vonatkozó uralkodói adomány. A bárói címet nyerők pályaképe pedig arra utal, hogy a vagyon sem játszott minden esetben akkora szerepet, mint korábban.

Mindeközben, az arisztokrácia kereteinek változásával együtt az azt alkotó családok is jelentősen kicserélődtek, az újak esetében pedig egyáltalán nem lehet kimutatni a középkor végi bárófi-ság ismérveit. A Mohács után bárói címet szerettek közül egy sincs, akinek felmenője országos főméltóságot viselt volna, de az udvari főméltóságok esetén sem mutatható ki ilyen. Ugyanakkor, amíg az új arisztokrácia a XVI. században — Nádasdy Tamás és Thurzó Elek (aki nem is szerzett öröklődő főnemesi címet) kivételével — nem jutottak az országos fő-

30 Míg a 'báró' szó és fogalom két (illetve adott esetben több) fajta jelentésével a kutatás régóta tisztában van (ld. pl. *Bónis*, 1948. 484–485. p.), addig a mágnások fogalmának meghatározása Kubinyi András munkáiban sem konstans. Például Fügedi Erik monográfiájának recenziójában a korabeli arisztokráciát két csoportra osztotta: a ténylegesen bárói tiszteet betöltőkre, továbbá a tényleges bárók és családjaik leszármazottainak, — a bárófiak, akik egyben a legnagyobb birtokosok voltak „a természetes, a név szerinti bárók, a mágnások” — csoportjára (*Kubinyi*, 1973. 755. p.). Későbbi, a témát érintő tanulmányaiban ez az utóbbi réteg úgy szerepel, mint egyfajta második bárói réteg, akiket egyre gyakrabban neveztek a korban mágnásoknak (*Kubinyi*, 1988. 151. p., *Kubinyi*, 1994. 290. p.).

31 *Kubinyi*, 1988. 150–152. p. Utóbbi kitétel ellentmond annak, hogy a korszakban a névleges, vagy természetes bárók azok lettek volna, akiket az uralkodó címadományozással báróvá emelt, ahogyan azt *Schiller*; 1900. 272. p., illetve újabban *Pálffy*; 2012. 167. p. írja.

32 A vagyon, illetőleg a földbirtok szerepére az arisztokrácia formálódásában ld. még *Schiller* fejtegetéseit *Schiller*; 1900. 200–206. p., és Maksay Ferenc elemzését, *Maksay*; 1990. 1–8. p.

méltóságok közé,³³ addig az udvari főméltóságok között már többüket megtalálni, azonban mindig címszerzésüket követően, esetleg — inkább a század vége felé — azzal egy időben.³⁴ Ez pedig két fontos tényre utal: egyrészt az új arisztokráciába szinte kizárólag és egyre inkább címadományozás révén lehetett bejutni, és ezt követően nyílhattak meg az „igazi bárói” méltóságok az egyes személyek előtt. A század utolsó két évtizedének azon esetei, amikor egyszerre lett valaki tisztségviselő és „természetes” báró szintén ezt erősíti: méltóságviselő báróként elvárt volt a bárói cím viselése, és a bárói hivatal már nem tette mánássá az azt viselő leszármazóit.

A folyamat eredményeként, mindamellett, hogy keretei kezdtek megszilárdulni, az arisztokrácia nagyrészt átalakult és megújult: Schiller Bódog nyomán a történeti leírások azt sugallják, hogy ez az örökös főrendiség kereteiben, a mánásság fogalomkörében, annak megváltozásával együtt, történt meg: a XVI. század végére létrejött, és a 1608-ban kodifikációt nyert a mánások rendje, amelyet örökletes bárói (és grófi) címekkel rendelkezők alkottak.

E (hipo)tézist Schiller Bódog az 1583. évi országgyűlés résztvevőinek példáján igazolta,³⁵ szélesebb körben azonban nem. Ha azonban áttekintjük a jelenleg rendelkezésre álló forrásokat és adatgyűjtéseket, számos problémával szembesülünk, ha a fentebb vázolt paradigma felől közelítjük a jelenségeket.³⁶ Ezek szerint ugyanis 1583, de 1608 után mindenképpen igaznak kell lennie, annak, hogy minden, a diétára meghívott mánásnak rendelkeznie kellett bárói, vagy grófi cím-

33 Nem számítva a horvát-szlavón báni méltóságot, amely e tekintetben kilóg a sorból, ld. pl. a zágrábi püspökök kinevezését, vagy a kettős megbízatást, *Fallenbüchl*, 1988. 74–75. p.

34 Adatokat ld. *Fallenbüchl*, 1994., *Arisztokrata adatbázis*; Nyáry Ferenc — bárói cím: 1535, főlovaszmester: 1545.; gersei Pethő János 1561–1577 — bárói cím: 1549; Czobor Imre 1578–1581, bárói cím: 1573 k.; Krusith János főudvarmester 1575–1581, bárói cím: 1570; Révay Mihály főajtónálló 1577–1587, bárói cím: 1537; Istvánffy Miklós főajtónálló 1599–1615, — bárói cím: 1582; Forgách Simon főpohárnok: 1587–1599, — bárói cím: 1560. Egy évben, de előbb a bárói cím, majd a főkamarási: Pálffy Miklós. Egyszerre: Illésházy (*Pálffy*, 2009b. 864. p.), Thurzó (*Pálffy*, 2011. 77. p.). Nagyjából a század közepéig előfordul, hogy egregius kap ilyen tisztséget, de belőlük és közvetlen leszármazóikból (ha voltak), vagy rokonaikból valamiért nem lett báró, ld. cserneki Dessewffy János főudvarmester (1554–1568), Pekry Lajos étekgódmester (1546–1551). Egyébként az országos és udvari főméltóságokat mánások töltötték be. János király tisztségviselői társadalmi háttere ettől jelentősen eltérő.

35 *Schiller*, 1900. 313–314. p.

36 Mint alább látható lesz, a kérdések egy része megválaszolható a paradigma határain belül, de más részük nem.

mel. A rendelkezésre álló adatok összehasonlítása alapján azonban a helyzet nem ilyen egyértelmű, kérdés, hogy forráshiány, vagy valami más áll a háttérben.

Amennyiben összevetjük, hogy a diétákra személyesen meghívott világiak — tehát elvben (különösen 1608 után) az örökös főnemesi címek birtokosai — az egyes országgyűlésen mágnásként való szereplése hogyan viszonyul címszerzésükhöz — egyáltalán nem meglepő módon — két alapvető esettel találkozunk: vagy tudunk címszerzésről a diétai részvételt megelőző időből, vagy nem. Az utóbbi csoportba tartozó esetek az érdekesebbek, ezeket alaposabban megvizsgálva a csoport még tovább bontható. Vannak olyan családok, személyek, amelyek bárói címe nem, pusztán grófi ismert, mások esetében pedig egyáltalán nem tud a szakirodalom címadományozásról. Amennyiben csak egy személy, egyszeri országgyűlési részvételéről van szó, úgy több ok is felmerülhet, ám viszonylag nehezen bizonyíthatóan.³⁷ Azonban, ha az adatok arra utalnak, hogy valamely család bírta a részvételi jogot, úgy joggal feltételezhető a mágnások közé való tartozás. Ez utóbbi eseteket érdemes jobban körüljárni.

Az, hogy nem minden főnemesi jogokkal élő család címszerzésére van adat, nem ismeretlen a szakirodalom előtt, a hézagok pótlására azonban csak legújabbban történt kísérlet, azon esetek feltárásával együtt, amelyeknél egyáltalán nem történt bárói címszerzés. Ennek pontos számbavételére, és különösen értékelésére azonban nem került sor.³⁸

A fehér foltok kiszínezéséhez meg kell keresni azt, hogy az országgyűlésen részt vevő mágnás, vagy családja mikor kapott örökletes főnemesi címet. Ennek

37 Ld. például Kékedy Zsigmond (1634), „C[omes] Sedenko a Lompack” (1630), Kemény Jánosné özvegyének követei (1662), Kátay István (1618, 1619), *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

38 Péter Katalin alapvetően jól közelíti meg a kérdést, amikor azt írja, hogy a mágnások közül „néhány rendkívül előkelő familia” nem rendelkezett a század végére rangemeléssel. Ők azok, akik „olyan nyilvánvalóan az egyszerű nemesek felett álló előkelők voltak, hogy nevetséges lett volna erről diplomát kiállítani.” Péter, 1994. 19. p. Más kérdés, hogy az általa példaként hozott családok közül ez nem mindegyikre igaz. Pálffy Géza a 1608-ig történt bárói címadományokat összefoglaló táblázatában, illetve annak jegyzeteiben (Pálffy, 2010. 169–173. p) már szerepel a korabeli mágnásságot alkotó összes csoport: a bárói címet nyertek (közöttük néhányan olyanok, akiknek címadománya konkrétan nem ismert, de valószínűsíthető), az osztrák vagy német bárosággal rendelkező magyar nemesek, a Horvát Királyság középkori grófi címmel rendelkező családai, illetve azok, akik „szintén a középkorból »hozták« a *magnificus* titulust” (uo. 173. p.). Az utóbbi, valamint a nem adatolható diplomával rendelkezők kivételével e kategóriák már Schillernél is szerepelnek (Schiller, 1900. 312–314. p.), csakhogy az ő koncepciójába nem fért bele a középkori „puszta” nagyságos cím továbbélése.

legbiztosabb forrása a kiváltságot adományozó diploma, ennek hiányában azonban a mágnásság külső jeleit kell keresnünk.

A mágnások közé való tartozás jele bizonyos kiváltságokkal való élés volt, mint az országgyűlésen való személyes részvétel, királyi meghívást követően, a vörös viasszal való pecsételés, és a nagyságos cím használata.³⁹ Valamely személyről akkor állítható tehát, hogy a nagyságosok közé tartozott, ha vele kapcsolatban ezek elmondhatóak.

Bár a XVI. században (a későbbi korokkal ellentétben) a vörös viasz használata még jól láthatóan összefüggött a címszerzéssel, mégis egyszerűbb a nagyságos megszólítás meglétének vizsgálata. Ugyan elég jól dokumentált a szakirodalomban a diéták résztvevőinek köre is, a XVI. században a meglévő listákkal kapcsolatban még nem mindenütt lehet teljességről szó, arról nem is beszélve, hogy oklevelek, levelek gyakrabban születtek, mint ahogy az országgyűlés összehívására került.

Ám a 'magnificus' jelző használata előfordulásának is megvannak a maga buktatói. Már a középkorban teljesen általános szokás volt, akár iratokban — nyilván szóban is —, akár például síremlékek esetén, hogy — elsősorban a magasabb állású, vagy vagyonosabb személyeket feljebb tisztelték annál, mint ami megillette őket.⁴⁰ A helyzet később sem változott, a tapasztalat szerint szinte senki sem volt kivétel ez alól, sem a magánszemélyek, sem a hiteleshelyek, de még a nagybírák kancelláriái által kiadott iratok esetében sem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy a helyes, az egyén valódi rangjának megfelelő megszólítást használták.⁴¹ Egyedül a Királyi Kancellária esetében tehető fel, illetve állítható nagy bizonyossággal ez, ugyanis az uralkodónak (illetve kancelláriájának) tudnia kellett az egyes személyek rangbeli állását — lévén az adományok a királytól származtak —, másfelől nem kellett feleslegesen udvariaskodnia, netán hízelegnie alattvalóinak. Ezért a bárói címadományozások gyakorivá válását követően (az 1540-es évektől), ha egy korábban egregiusként megszólított, vagy jelzett személyt a kancelláriai kiadványok úgy neveznek magnificusnak, hogy közben nem viselt országos, illetve udvari főméltóságot, minden valószínűség szerint

39 *Schiller*, 1900. 269–270. p., *Kubinyi*, 1994. 290. p.

40 *Enge-Lővei*, 1992. 54. p.

41 Ld. pl. *Schiller*, 1900. 276. p. 54. jegyz. A jelenség az élet számos területén megfigyelhető, külön érdekesek a síremlékeken megnyilvánuló „rejtett rangemelés” esetei, amit Mikó Árpád figyelemreméltó tanulmányban tárt fel, ld. *Mikó*, 2010.

címadományozás áll a háttérben.⁴² Azon esetekben, amelyeknél valaki egyszerre lett országnagy, és kapott bárói címet (pl. Pálffy Miklós, Illésházy István, Thurzó György) persze más források, lehetőleg a rangemelő és tisztséget adományozó diploma szükséges a rangemelés tényének bizonyításához.

1563–1687 között az országgyűléseken részt vevő mánások családjainak többsége esetében a címszerzés megelőzi az első részvételt.⁴³ Néhány család esetében utólagos, és ekkor kizárólag grófi címadományról van szó (Balassa, Bánffy, Batthyány, Czobor, Csáky, Drugeth, Keglevith, Listhius, Széchy). Vannak ugyanakkor családok, amelyek címszerzéséről semmilyen adat sem áll rendelkezésre, sőt sok esetben jóformán a családról sem, noha a jelek szerint családi kiváltság volt az országgyűléseken való személyes megjelenés.⁴⁴ Elfeledettségük oka fel-

42 Ehhez ld. még a bárói cím kitételének mellőzését *Schiller*; 1900. 274–276. p. Ez a vizsgálati módszer természetesen nem új, használta már Schiller, illetve újabban részben Pálffy Géza is. Ide értendők az alábbiakban az osztrák, vagy a birodalmi főnemesi címek, amelyeket a XVI. században a Magyar Királyságban is elismertek (ld. *Schiller*; 1900. 281–282. p. és uo. 64. jegyz., újabban: *Pálffy*, 2010. 173. p. 18. sz. táblázat jegyzete). A főnemesség magyarországi kereteinek megszilárdulása után azonban ez a szokás eltűnt. Az indigena családokat viszont nem vettem figyelembe.

43 Ezek: Alaghy, Amadé, Andrassy, Apponyi, Bakith, Balogh, Barkóczy, Bercsényi, Bosnyák, Bossányi, Büdy, Chorón, Cziráky, Daróczy, Delisimanovich, Dersffy, Dobó, Dóczy, Draskovich, Erdődy, Esterházy, Fánchy, Forgách, Gall, Gregoriánczy, Hedly, Horváth-Kissevith, Hosszútothy, Hölgyi, Illésházy, Istvánffy, Jakusith, Joó, Jurisith, Károlyi, Kasztellánffy, Kerechényi, Kéry, Koháry, Konszky, rosályi Kun, Lippay, Listhius (Liszthy), Lónyay, Majthényi, Makár, Malakóczy, Mérey, Monaky, Móricz, Nadányi, Nádasdy, Nattl, Nyáry, Orllé, Orsich, Ostrosith, Paksy, Pálffy, Palocsay-Horváth, Pázmány, Perényi, Pethe, Pethő, Petróczy, Pográny, Pongrácz, Prépostváry, Rákóczi, Ráttkay, Révay, Sárkány, Sennyiei, Serényi, Somogyi, Székely, Szunyogh, Thököly, Thuróczy, Thurzó, Török, Újfaluassy, Viczay, Vizkelethy, Zay, Zichy. A Wesselényi család tagjai 1608 után állandó résztvevői a diétáknak, főnemesi címüket Báthory István lengyel király adományozta 1582-ben. Egyes esetekben előfordulnak anakronizmusok, tehát ismert címszerzést megelőző országgyűlési szereplés, amely ellentmondások feloldása alaposabb kutatómunkát igényelne. Például Bakách Farkas 1630-ban kapott bárói címet, Sándort az 1625. évi diétán a bárók és mánások között sorolják fel; Berényi Györgyöt az 1642. évi meghíúsult országgyűlésen megjelent mánások között említik, de bárói címét csak 1655-ben kapta; Bocskai Miklóst a felső-magyarországi megyék mánásai között jegyezték fel 1608-ben, de címét csak 1638-ban nyerte; (a család másik ágának tagja, Bocskai György 1569-ben feltehetően tanácsos címe miatt került a névsorba). Ezen, és a következő két lábjegyzet adatainak forrása az *Arisztokrata adatbázis. Főrendház*, illetve *Rangemelések* része. Thelegdy Mihály 1583-as mánások közötti említése még magyarázatra szorul, annál is inkább, mivel ezzel Schiller Bódog is adós maradt, vö. *Schiller*; 1900. 314. p.

44 Egészen bizonyosan csak azon családok esetében feltételezhető a főnemesi cím, amelyek több tagját, esetleg valamely férfi családtag özvegyének követét is feljegyezték meghívotként, vagy

tehetően gyors, a főnemesség soraiban egy–három generációt követő, kihalásuk (pl. Héderváry, Megyery, Mikulith). Akadnak ugyanakkor olyan személyek is, akik esetében alaposabb vizsgálatra szorulna a részvétel oka.⁴⁵ Tovább színesíti a képet egyes, az erdélyi nemességhez sorolható személyek, családok megjelenése az országgyűlésre meghívott, vagy azon részt vett mágnások csoportjában a XVII. század folyamán.⁴⁶

E csoportok közül az utóbbival nem érdemes foglalkozni, mivel nem valószínű közvetlen kapcsolata a vizsgált rendszerrel. Ezért elsőként azon családokat tekintjük át, amelyek címszerzéséről nem, vagy csak közvetve tud a szakirodalom. Ezek közül el kell különíteni azokat, amelyek tagjai 1608-at követően nem szerepelnek az országgyűlési névjegyzékeken, akár a család kihalta, akár egyéb ok miatt, ezen családok, személyek (Alapy,⁴⁷ Tahy⁴⁸) címszerzése ugyanis témánk szempontjából nem bír döntő jelentőséggel. Viszont a XVII. századi diétákon a mágnások között részt vevő, illetve meghívott személyek esetében adománylevél hiányában is joggal feltételezhető a címszerzés. Mivel éppen ezért a rangemelés időpontja bizonytalan, ezért az alábbiakban nem időrendben, hanem a családnevek ábécé-rendjében tekintjük át ezen eseteket.

A Héderváry család két tagja, István és János (illetve István jogán özvegye) az 1634 és 1662 közötti országgyűlések résztvevői között voltak.⁴⁹ A nagy múltú, elsősorban Nyugat–Magyarországon birtokos familia a XVI. század első felében fontos szerepet játszott az ország történelmében, — utoljára —, Héderváry III. Ferenc nándorfehérvári bán, a vár elvesztője révén. Ő jelentős pozíciója mellett számottevő birtokállománnyal, és nagyapja, a nádor, III. Lőrinc által őseitől örökölt presztízzsel is rendelkezett, nem csoda, hogy következetesen magnificusként

résztvevőként egy vagy több diétán, ld. Héderváry, Mágóchy, Megyery, Melith, Mikulich, Czikuliny, veglai Horváth, Gyulaffy, Kékedy, Lipcsey, Orehoczy, Paczoth, Vajnovich, Varco.

45 Ld. fentebb 37., 44. jegyzetek.

46 Ld. Gyulaffy (1618–1655), Haller (1630, 1642), Kapy (1634, 1655, 1662), Kemény (1662), Kendy (1618–1637), Rhédey (1621–1622), *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház. Az erdélyi arisztokrata családok országgyűlési részvétele arra utal, hogy egyenrangúnak tartották őket a magyarországi mágnáscsaládokkal, de az egyes, általában eseti meghívások oka, háttere alaposabb kutatásokat igényelne.

47 Ld. Pálffy, 2010. 170. p.

48 Schiller, 1900. 282. p. 64. jegyz.

49 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

említik a források.⁵⁰ Vele azonban kihalt a nádori ág, és a családot I. Imre főlovászmester unokája, Osvát leszármazói vitték tovább. Ők a nádori ágnál szerényebb — és egyre fogyatkozó⁵¹ — vagyonnal és elismertséggel rendelkeztek, ennek megfelelően következetesen egregius megjelöléssel élnek velük kapcsolatban az egykorú szövegek, a XVI. század utolsó évtizedéig.⁵² 1591-ben VIII. János fia VIII. István azonban már nagyságosként tűnik föl.⁵³ Ennek azonban sajnos ellentmond, hogy az 1608. évi diétán az egyszerű nemesek között jegyzeték fel a nevét,⁵⁴ mégis talán ő az, aki változást hozott családjára társadalmi állásába, hiszen két, komolyabb karriert befutó fia is magnificusként van említve.⁵⁵ Mivel országos tisztséget egyik családtag sem viselt, ezért feltehető, hogy bárósiság áll a megszólítások megváltozása mögött, de annak közelebbi körülményei egyelőre nem határolhatóak be.

Minden bizonnyal bárói címmel bírt a Lipcsey család legalább egy-két generációja, de erről a szakirodalom nemigen tud, sőt még a család azonosítása is megkérdőjelezhető, pedig valószínű, hogy a nagylucsei Lipcsey családról van szó.⁵⁶ Ez a hallgatás azért is meglepő, mivel a XVI. század végén — a minden

50 Ld. MNL OL A 57. I. 91. és 101. (1528), *Héderváry Okl.* I. 554. (1524), uo. II. 164. (pozsonyi káptalan, 1548).

51 Ld. *Héderváry Okl.* II. LXVI–LXVII.

52 A Mohács utáni évtizedekben Lőrinc és György voltak a család meghatározó tagjai, egregius címzésükre ld. pl.: *Héderváry Okl.* II. 91. (1536); MNL OL A 57 II. 108. (1545); uo. II. 179. (1546); Apjuk, VI. István Győr megyei alispán szintén következetesen vitézlőként szerepel, ld. *Héderváry Okl.* II. 31 (1531); uo. II. 50. (1532); uo. II. 89. (1536). Így egy évszázaddal később minden bizonnyal tévesen emeli a kancellária Istvánt és fiát, Lőrincet a mágánások közé, vö. MNL OL A 57 XII. 95. (1658.12.14): „*fidelem nostrum Magnificu[m] Laurentiu[m] filiu[m] Magnifici itidem quonda[m] Stephani de Hédervára*”; továbbá „*Anna, filia Mag[nifi]ci quondam Stephani Senioris Hederuari, de eodem*,” — MNL OL A 57 XV. 524. (1673. január 28.). V. Lőrinc fia VIII. Jánosra ld. MNL OL A 57 XIX. 50. (1578. október 7.): *Egregio Joanni Hedervarj de eodem Hederwára*”; és uo. IV. 316. (1582): „*Anna consors Egregj Joannis de Hederwara*”.

53 „*in personis fidelium nostrorum magnificorum Laurentii Rewaj, Stephani Hederwarj, ac pueri Emerici Czobor*” — Rudolf király, Pozsony, 1591. október 21., *Héderváry Okl.* I. 208.

54 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház

55 IX. István: „*magnifici domini Stephani de Hederwara*”, győri káptalan, 1635. október 13., *Héderváry Okl.* I. 243.; IX. János későbbi scopi püspök: „*reverendus et magnificus dominus Joannes de Hederuara, abbas Sircensis*” pozsonyi káptalan, 1650. augusztus 17., *Héderváry Okl.* I. 281.

56 Nagy, 1857–1868. VII. 121–123. p.

bizonynal a családhoz tartozó — Lipcsey János vagyona alapján nem a legutolsó birtokosnak számíthatott a Magyar Királyságban.⁵⁷

A kutatás a diploma hiányában egy törvénycikk alapján 1572 előttre tette Mágóchy Gáspár bárói címszerzését.⁵⁸ A Királyi könyvek adatai viszont tovább szűkítik a kört, egy három éves intervallumra: 1567. szeptember elején még egregius, 1570. augusztus közepén már magnificus a megszólítása két, e tekintetben egymást követő királyi oklevélben.⁵⁹

A XVII. század egyik ismert személyiségét, Megyery Zsigmondot elsőként az 1634. évi diétára hívják meg a bárók és mágánások között.⁶⁰ Az előző évben egy nádori oklevélben már magnificusként szerepel,⁶¹ míg egy hiteleshelyi iratban 1630-ban még csak egregius,⁶² így nem zárható ki, hogy e közé a két időpont közé esik bárói címszerzése.

Mágóchy Gáspárhoz hasonlóan a Melith család esetében is csak a címszerzés terminus ante quem-je ismert, ami 1603.⁶³ Egyelőre ezt a dátumot csak minimálisan sikerült behatárolni: Melith Pál 1580-ban még vitézlő, egy harangfelirat — ami persze nem feltétlenül autentikus forrás — szerint 1599-ben már nagyságos volt.⁶⁴

A személynökök a korban hagyományosan nem tekintették országnagynak, a XVII. században azonban a főrendek közé kerülésnek egyik tipikus útja ezen a tisztségen keresztül vezetett.⁶⁵ Minden bizonynal ez történt Mikulich Tamás

57 Dávid, 2001. 662. p.

58 Schiller, 1900. 313. p.; Pálffy, 2010. 170. p.

59 „egregy Andree et Caspari juniori Magochy...” — Bécs, 1567. szeptember 3., MNL OL A 57 III. 894.; illetve „magnificus Caspar Magochy comes comitatus Thornen[sis] ac Consiliarius n[oste]r” — Speyer, 1570. augusztus 18., uo. III. 971. p. Az 1569-es országgyűlésen a bárók és mágánások csoportjában volt jelen, de ez lehet, hogy tanácsosi címének volt köszönhető, vö. *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

60 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

61 „Mag[nifi]cum Sigismundu[m] Megyery” — Esterházy Miklós nádor, Nagyheflány, 1633. július 5., MNL OL A 57 IX. 475.

62 „Egereg Sigismundi Megyery” — vasvári káptalan, 1630. február 14., MNL OL A 57 XV. 313.

63 Pálffy, 2010. 171.

64 A csengeri református templom legrégebb harangjának felirata: „Magn[ificus] Paul[us] Melith Sac[rae] Caesar[ae] Reg[iaequae] Ma[giest]r[at]is Capitan[us] ... curavit 16a novemb[ris] a[nno] D[omi]ni 1599” — ld. Patay, 1998. 363. p.

65 Ld. pl. Cziráky Mózes, Orossy (Oroszy) György, Hölgy Gáspár, Orbán István esetét, *Arisztokrata adatbázis*. Rangemelések. Magyar bárói rangemelések.

esetében is. Ő 1633-ban került ebbe a méltóságba, és kezdetben természetesen egregius megjelöléssel szerepel neve az oklevelekben. Először a császári káptalan egy iratában bukkan fel nagyságosként 1635-ben.⁶⁶ Mivel az utolsó fellelt vitézlként való említése 1634 márciusából való,⁶⁷ nem elképzelhetetlen, hogy bő egy éves időszakra szűkíthető bárói címszerzésének ideje. Az sem zárható ki azonban, hogy a káptalan által használt megnevezés túlzó, de ebben az esetben is 1637. január elejéig nagy valószínűséggel megkapta a bárói címet, amikor is uralkodói oklevél nevezi így.⁶⁸

Balassa Anna, böki Paczoth Ferenc özvegye három országgyűlésen is képviseltette magát,⁶⁹ ennek ellenére férjének, illetve annak családjának a mágnások közé tartozására nem utal más adat.⁷⁰

Nopsici Varkocs György felmenői a Szapolyaiakhoz, illetve Erdélyhez köthetők, ezért feltehetően ő kapott Magyarországon bárói címet, hiszen legalább már 1604-ben nagyságos,⁷¹ az 1608. évi országgyűlésen pedig a felső-magyarországi mágnások között sorolják fel.⁷²

66 „Mag[nifi]cus d[omi]nus Thomas Mikulich de Bukonuocz...” — Zágráb, 1635. május 1., MNL OL A 57 X. 98.

67 „egregy Thomae Mikulith de Bukonocz...” — II. Ferdinánd, Bécs, 1634. március 16., MNL OL A 57 VIII. 39.

68 Regensburg, 1637. január 6., MNL OL A 57 VIII. 165.

69 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

70 Ld. MNL OL A 57 passim, különösen: „Egregy quon[dam] Francisci Paczot de Beőky ex Generosa ac Mag[nifi]ca quon[dam] d[omi]na Anna Balassa de Gyarmath” — II. Ferdinánd, Bécs, 1629. március. 24., MNL OL A 57 VII. 836.

71 „Mag[nifi]cus d[omi]nus Georgius Varkocz de Nopsicz” — I. Rudolf, Prága, 1604. augusztus 28., MNL OL A 57 V. 923. A család leszármazása nem teljesen tisztázott (vö. Nagy, 1857–1868. XII. 64–65.), mindenesetre egy emberöltővel korábban Varkocs Miklós még csak vitézlként, (igaz udvari szolgálatot teljesítő személyként) bukkan fel, ld. „Egregio Nicolao Warkocz de Nopsicz, dapifero suae Mafies[t]a[tis]” — I. Miksa, Bécs, 1573. október 9., MNL OL A 57 III. 1071.

72 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

Egyelőre — alaposabb kutatások hiányában — csak hozzávetőlegesen határozható meg az, hogy az Orehóczy,⁷³ Czikuliny,⁷⁴ veglai Horváth⁷⁵ családok mikor kerültek a főrendek közé.

Noha fentebb nem soroltuk e csoportba, mégis szólni érdemes a Bakith családról is. A Bakithok országgyűlési szereplése már Schiller Bódog figyelmét sem kerülte el, és mivel sikerült azonosítania Bakith Pál birodalmi bárói címét, ezért a kettőt össze is kötötte, megtaláltnak véelve a diétai részvétel okát.⁷⁶ A forrásokból kirajzolódó kép azonban nem ennyire egyértelmű. Bakith Pál az 1520-as években egyszer már nagyságosként bukkan fel,⁷⁷ de következetesen csak 1534–1535-ben nevezik a források magnificusnak.⁷⁸ Noha a hasonló karrier és szolgálat okán felvetődhet, hogy Nyáry Ferenchez hasonlóan magyar bárói címet (is) szerezhettek Bakith Pál, a problémát a cím továbbvitelének kérdése okozza. A család ugyanis Pál testvérével, Péterrel, illetve annak leszármazóival folytatódott,⁷⁹ de őt sem testvére életében, sem az azt követő években nem említik még nagyságosként a források.⁸⁰ Ez 1543-ban változik meg, ebben az évben a kancelláriai oklevelek egyike az év első felében még csak vitézlőnek nevezi, egy másik az év októberében már nagyságosnak, és mindkét esetben a Pál által már viselt „laki”

73 Orehóczy Gáspár követe jelen van az 1662. évi diétán ld. *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

74 A család tagjai már az 1630. évi országgyűléstől kimutathatóak a mágnások között, de a szakirodalomból csak a grófi címszerzés dátuma ismert (1706, Nagy, 1857–1868. III. 37–38.p.).

75 Veglai Horváth Gáspár elsőként az 1618. évi országgyűlésre hívja meg az uralkodó mágnásként (*Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.), de az esztergomi káptalan egy iratában már az előző évben nagyságosnak címzik, ld. „*Mag[nifi]cus d[omi]nis Caspar Horuath de Vegla*” — 1617. január 5., MNL OL A 57 VII. 534.

76 Schiller, 1900. 282. p. 64. jegyz.

77 1528-ban egy helyütt „*magnifico et strenuo*” (I. Ferdinánd, Esztergom, MNL OL A 57 I. 101.); másutt és az előző évben csak egregius, ld. I. Ferdinánd, 1527. november 26. ,uo. I. 17. p.; 1527. december 6., uo. I. 26. p., és Prága, 1528. április 30., uo. I. 128. p. („*Egregius Paulus Bakyth de Salmaar*”); 1531: „*egregii Pauli Bakith*” — I. Ferdinánd, 1531. november 15., *Podmaniczky Okl.* II. 456. p.

78 1534: MNL OL A 57 I. 232. p. („*Magnifici Pauli Bakyth de Lak hwarzoru[m] nfostrorum capitaneo*”); 1535: uo. I. 255.p., I. 293. p.

79 Nagy, 1857–1868. I. 98. p.

80 Ld. „*Magnifico Paulo Bakyth de Lak huzaroru[m] suae Ma[fi]es[t]a[ti]s [capitaneo] et per eum fratris eiusdem Petro Bakyth*” — I. Ferdinánd, Bécs, 1535. szeptember 3. MNL OL A 57 I. 293.; „*egregiis Petro et Michaeli Bakyth*” — Bécs, 1540. január 12., *Héderváry Okl.* I. 65. p.; 1540. február 3., uo. I. 67. p.; Bécsújhely, 1541. február 9., uo. I. 107., 108. p.; Bécs, 1543. január 1., uo. I. 81. p.

előnévvel.⁸¹ Csábító lenne az esetleges rangemelést a két időpont közé helyezni, de a két testvér rangja egymáshoz való esetleges viszonya, azaz a birodalmi cím továbbvitele kérdésének tisztázása nélkül ez nem feltétlenül tanácsos. Az viszont tény, hogy ez követően csak magnificusként fordulnak elő mind Péter, mind pedig leszármazói.⁸²

Ami a grófi címet szerzettekkel illeti, közülük sem mindegyik család története ellentmondásmentes a rangemelések szempontjából. A Bánffy, a Drugeth családok tagjai 1526-ot követően mindig nagyságosként fordulnak elő, és az ekkor élt családtagok egyenes ági felmenői között (több) zászlósurat találni.⁸³ A Bánffyak és Báthoryak rendelkeztek az uralkodó vörös viasz használatára jogosító adományával, amelyet önmagában is egyenértékűnek tarthattak egykorúan a bárói címmel.⁸⁴ A többiek esetében azonban nem ilyen egyértelmű a kép.

A Balassa család ősei már a XV. század első felétől viseltek ispáni és egyéb tisztségeket, a családnak az arisztokrácia soraiba való gyors felemelkedése a Jagelló királyok alatt I. Ferenc pályafutásával történt. A mohácsi mezőn elesett nagyúr a déli védelmi rendszer vezető tisztségein keresztül (előbb szörényi, majd jajcai bán) kapaszkodott fel a zászlósúruk közé, amikor 1504-ben horvát–dalmát–szlavón bánná nevezte ki az uralkodó. Így nem véletlen, hogy bár az 1498. évi 22. törvénycikk nem említi a banderiátus bárók között, az 1500. évi 21. törvénycikk alapján (a *ius decempersonatus* révén) mégis bekerült e szűk körbe,⁸⁵ a jelek szerint azonban csak időlegesen. Méltóságviselése után ismét csak egregiusnak címzik, amiben változás 1522-ben következik be: ettől fogva következetesen nagyságosok mind ő, mind leszármazói.⁸⁶ Fiai közül többnek ismert a neve a

81 „... contra egregium Petrum Bakýth de Lak” — I. Ferdinánd, Pozsony, 1543. február 24., *Héderváry Okl.* I. 87. p.; illetve „magnificus Petrus Bakýth de Lak” — uo., 1543. október 14., uo. I. 100. p. Megjegyzendő, hogy Pozsony vármegye már az előző évben nagyságosként említette egy iratában, ld. „... erga magnificum dominum Petrum Bakýth de Lak” — uo., 1542. április 30., uo. I. 76. p.

82 Pl. MNL OL A 57 II. 233. p. (1548), uo. III. 710. p. (1561), uo. III. 1055. p. (1573), uo. IV. 179 p. (1579).

83 *Fügedi*, 1970. passim, a Drugethekre ld. *Kubinyi*, 1988. 173. p.

84 Ld. a Perényiek példáját, továbbá a IV. részben a Bánffyak grófi címéről írottakat; a Báthoryakra ld. *Schiller*, 1900. 269–270. p.

85 *Kubinyi*, 1988. 169. és passim.

86 *Hermann*, 1992. 64. p. 9. jegyz. Viszont a kérdést nyitva hagyja, hogy 1522-ben minek a következtében lett nagyságos, mi az oka az addigi rendszertelen gyakorlat állandósulásának. Mindez nem mond ellent Kubinyi András megállapításainak, mivel Balassa Ferenc valószínűleg nem

XVI. századi magyar történelem eseményei révén, de hosszabb időre csak Imre, erdélyi vajda leszármazói vitték tovább a családot, és szereztek grófi címet: III. Imre 1653-ban, II. Bálint 1664-ben.⁸⁷ Balassa I. Ferenc és fiai társadalmi pozícióját, tisztségeit ismerve nem tartható meglepőnek, hogy a családtagok folyamatos meghívottai, illetve résztvevői az országgyűléseknek a mágnások között, és állandóan magnificusként titulálják őket. Nemcsak I. Ferenc gyermekei, hanem az utánuk következő — már önálló ágakat jelentő — generáció tagjai esetében is ez tapasztalható.⁸⁸ Mégpedig úgy, hogy bárói rangemlése nem ismert a családtagoknak. Menyhért ugyan felbukkan német bárói címmel,⁸⁹ ami az akkori bevett gyakorlat szerint jogosíthatta az országgyűléseken való megjelenésre, testvérei és azok leszármazói esetében azonban a német bárói címnek nincsen nyoma. Mindez arra utal, hogy még 1526 előtt, I. Ferenc életében és pályafutása során kellett a családnak megszerezni azt a jogot, ami alapján a főrendek közé számítottak.

Némileg meglepő, hogy a tekintélyes számú és mélységű szakirodalom nem ad egyértelmű választ arra, hogy a Batthyányak miképp kerültek formailag is a nagyságosok közé. A család jól rekonstruált történetének ez az apró mozzanata még nem ismert. A Jagelló-korban Batthyány Benedek kincstartóként, Batthyány I. Ferenc horvát–szlavón bánként jutott be a bárók soraiba, és utóbbira mindenképpen igazak hivatalviselése után is a mágnásság ismérvei, hiszen a század közepén az ország egyik legnagyobb birtokosának számított,⁹⁰ és következetesen magnificusnak is címezték.⁹¹ Ő pedig sikeresen örököltette utódaira (ez esetben unokaöccsére és annak fiaira) vagyonát és pozícióját, például azzal, hogy elérte

rendelkezett a kellő vagyonnal, hogy báni hivatalviselését követően a nagyságosok között tarták számon, vö. *Kubinyi*, 1988. 151. p.

87 *Arisztokrata adatbázis*. Rangemlések. Magyar grófi rangemlések.

88 Imre fia András nógrádi főispán az 1569-es és 1578-as országgyűléseken, Zsigmond nevű fia az 1608-ason, II. Imre nevű pedig az 1608. évi, és azt követően az 1618., és az 1619. évi országgyűléseken volt jelen. I. Imre testvérét, János felső-magyarországi főkapitányt ott találni az 1563-as, 1569-es és 1576-os diétára meghívottak között, fia Bálint, a költő, az 1583. évi országgyűlésen vett részt. Szintén I. Ferenc fia, Menyhért, és az ő fiai közül Boldizsár az 1563. évi, István az 1569–1583 közötti diéták résztvevője, az ő fia, Péter pedig az 1618. és 1619-es országgyűléseken vett részt, vö. *Arisztokrata adatbázis*. Főrendház.

89 *Schiller*, 1900. 282., p. a 64. jegyzet szövege; ezt veszi át. *Pálffy*, 2010. 173. p., a 18. táblázat jegyzete is.

90 *Maksay*, 1990. 1081. A család XVI. századi történetére legújabban ld. *Koltai*, 2012.

91 Pl. I. Ferdinánd, Esztergom, 1527. december 9., MNL OL A 57 I. 47., illetve uo. I. 48., 49., 64. p.; továbbá 1533: uo. I. 217. p.; 1539: uo. I. 357., 360. p.; 1544: uo. II. 78. p.; 1545: uo. II. 109. p.

Batthyány Kristóf főpohárnoki kinevezését már 1534-ben. Az, hogy I. Ferentől kezdve a család mindegyik generációjában volt tisztségviselő báró, megkönnyítette a család meggyökeresedését az arisztokrácia soraiban, a kutatását viszont megnehezíti, elfedve az esetleges címszerzést. Nem teljesen elképzelhetetlen, hogy a folyamatos bárói tisztségviselés eredménye volt, hogy csak grófi rangemeléséről tudunk,⁹² és addig is a nagyságosok közé számított a család, de, hogy ez mikor dőlt el az, nagyon kérdéses: Batthyány III. Boldizsárt és testvérét, Gáspárt az 1550-es évek végén még csak vitézlőnek címezték egyes királyi oklevelek.⁹³

A család másik ága azonban megmaradt korábbi állapotában egészen Batthyány Ferenc 1628. évi bárói címszerzéséig.⁹⁴

A Czobor család főnemesi címe az egyértelműek között szerepel a szakirodalomban, hiszen minden szerző megegyezik abban, hogy a család bárók közé kerülését Pál nevű tagjának 1588. évi rangemelésére vezeti vissza, vagy legalábbis ezt sugallja. A tényleges kapcsolat azonban csak látszólagos. Egyfelől Pálnak nem voltak utódai, testvére, Imre leszármazói vitték tovább a családot. Ez még nem jelentene ellentmondást, csakhogy Czobor Pál diplomája nem tartalmaz kiterjesztő értelmű rendelkezést a rokonokra vonatkozóan.⁹⁵ Ráadásul a kérdést tovább bonyolítja az, hogy Imrét és fiait már Pál címszerzése előtt nagyságosként említik. Czobor Imre példáján is kitűnik, hogy nádori helytartóság nem jelentette a nagyságosok közé tartozását, azonban miután udvari főméltóságviselő lett 1578-ban, így ezt követően joggal illette meg a nagyságos titulus.⁹⁶ A megválaszolandó kérdést az jelenti, hogy egyik fia, Czobor II. Márton 1584-ben szintén nagyságosként tűnik fel (már néhaiként),⁹⁷ amellet, hogy az 1581. évi országgyűlésen is jelen volt: a „báró, előkelő és mágánas urak” között jegyezték fel a nevét.⁹⁸ Ez, illetve a további leszármazók nagyságos megszólítása igazolja azt, hogy a bárók rendjébe

92 II. Ferdinánd, Regensburg, 1630. augusztus 16., MNL OL VII. 961–962. p.

93 „*egregio Balthasar Batthyány*” — Miksa főherceg, Bécs, 1558. január 3., MNL OL A 57 III. 482.; illetve „*egregio Gaspari Batthyány*” — I. Ferdinánd, Augsburg, 1559. február 19., uo. III. 564. p.

94 II. Ferdinánd, Prága, 1628. február 21., MNL OL A 57 VII. 714–716. p.

95 Rudolf király, 1588. január 6., MNL OL E 148 fasc. 1614. nr. 44.

96 Ld. 1578: MNL OL A 57 IV. 123; 1579: uo. IV. 136–137; IV. 176; IV. 177; 1581: uo. IV. 233. Igaz, már az 1576. évi országgyűlésen jelen volt a magnificusok között ld. *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

97 „...*Magnificus quondam Martinus Czobor filius Mag[nifici] quondam Emerici Czobor de Czoborzentmihály*, ...” — I. Rudolf, Prága, 1584. augusztus 4., MNL OL A 57 IV. 400. p.

98 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

való felemelkedés Pál címszerzésétől függetlenül történt, de pontos választ nem ad a miként kérdésére. Lehetne gondolni a méltósággal együtt elnyert bárói címre, esetleg arra, hogy a néveleges bárók mintájára lettek az utódok is nagyságosok, ha nem lenne néhány ellentmondásos adat az 1570-es évek első feléből. 1574-ben és 1575-ben is említik ugyanis Czobor Imrét, mint magnificust, de a következő évben ismét egregiusként bukkanni rá.⁹⁹ Mivel azonban az 1574. évi irat királyi oklevél, ezért még az a leginkább elképzelhető, hogy Czobor Imre nádori helytartósága alatt, az 1573–1574. években részesült bárói címadományban.

A Keglevith (Keglevich) család címszerzése már a szakirodalmi adatok alapján is meglehetősen ellentmondásos. Újabban találhatunk utalást Keglevith Péter horvát–szlavón bán fiainak 1557-es bárói címszerzésére,¹⁰⁰ de arra is, hogy a család a Zrínyiekhez és Frangepánokhoz hasonlóan középkori eredetű grófi címet birtokolt.¹⁰¹ Az előbbire nincsen adat, az utóbbit pedig valószínűtlenné teszi az 1687-es grófi diploma — abban ugyanis nem esik erről szó.¹⁰² Keglevith Péter¹⁰³ 1534-ben, majd 1537–1541 között Nádasdy Tamással együtt viselte a horvát báni méltóságot.¹⁰⁴ Ennek megfelelően ez idő alatt magnificusként említik a királyi oklevelek.¹⁰⁵ Ezt követően azonban elég sajátosak a fellelt források szövegei. 1547-ben két oklevél is mellőzi a társadalmi állapotra utaló jelző kitételét Keglevith Péter neve elé, noha az előző évben Zrínyi Miklós horvát bán még nagyságosként

99 „*fidelem [nost]rum magnificum Emericum Czobor de Czoborzentmýha*” — I. Miksa, Pozsony, 1574. november 8., MNL OL E 148 fasc. 1614. nr. 34.; „*ac magnificum dominum Emericum Czobor de Czoborzentmýha*” — Radéczy István királyi helytartó, Pozsony, 1575. március 6., uo. nr. 35.; „*egregium Emericum Czobor de Czobor Zentmýha*” — Károly főherceg, Bécs, 1576. június 21., uo. nr. 36. A Királyi könyvekben 1573 és 1578 között nem szerepel oklevél, amiből információt nyerhetnénk. 1573-ban még csak vitélzõ: „*egregy Emerici Czobor locumtenens officij palatinalis regni Hungariae, ac Paulum similiter Czobor...*” — I. Miksa, Bécs, 1573. május 28., MNL OL A 57 III. 1055. p.

100 Péter, 1994. 19. p. Mivel a Péter Katalin által vezetett kutatócsoport által összeállított adatbázisban (*Arisztokrata adatbázis.*) ez az információ — illetve egyáltalán a Keglevithek bárói címszerzése — nem szerepel, ezért feltehetően tévedésről van szó.

101 Pálffy, 2010. 173. p. (18. táblázat jegyzete — forráshivatkozás nélkül).

102 Bár ilyenről nem tudunk, nem lenne elképzelhetetlen, hogy a régi címet megerősítették volna, esetleg újra adományozta volna az uralkodó.

103 Rövid életrajzát ld. *Thallóczy*, 1915. 219–220. p..

104 *Fallenbüchl*, 1988. 74. p.

105 Graz, 1537. december 4., MNL OL A 57 I. 350. p.; 1538. február 2., uo. I. 356. p.

szólítja meg,¹⁰⁶ 1548-ban Ferdinánd egyik oklevelében pedig ismét magnificus.¹⁰⁷ Fiait 1559–1560-tól titulálják következetesen magnificusnak,¹⁰⁸ az 1563-as pozsonyi koronázó országgyűlésen pedig Péter és Máté is jelen voltak.¹⁰⁹ Ezt megelőzően azonban vagy nincsen jelző a nevük mellett,¹¹⁰ vagy pedig csak vitézlőként említik őket.¹¹¹ Keglevith II. Péter bán nagyságos címzése a késő középkori gyakorlat szerint akkor lenne jogos tisztének letétele után, ha birtokai nagysága alapján is mágnásnak lehetne tekinteni, ez esetben azonban fiai is azok lennének, ami viszont nem állítható teljes biztonsággal. Amennyiben bárói címszerzés történt, akkor az feltehetően az 1550-es években következhetett be, talán éppen 1557-ben, vagy az azt követő években, de egyikre sincsen egyértelmű bizonyíték.

Hasonlóan homály fedi egyelőre a rimaszécsi Széchy család bekerülését az örökös főrendek közé. Széchy Dénes grófi diplomáját megelőzően nem ismert más címszerzés a család történetéből.¹¹² A fellelt adatok alapján pedig a rimaszécsi Széchyek korántsem számítottak olyan előkelőeknek a XVI. századi Magyarországon, mint a felsőlendviaiak, a családtagok még a század második felében is egregiusként bukkannak fel az iratokban.¹¹³ Bár a kör még nyilván szűkíthető, egyelőre úgy tűnik, Széchy III. Tamás az első a családból, akit nagyságosnak címeznek, és csak a XVII. század legelejétől. Mivel az 1603-as országgyűlésre

106 „*pariter cum Petro Keglewÿth de Bedÿn* [sic]” — 1547. április 12., MNL OL A 57 II. 183. p. A Keglevith Györgynek kegyelmet adó iratban csak egyik fiára vonatkozik a ’vitézlő’ jelző, többi gyermeke, illetve ő „jelöletlenül” maradt: „*Quod egregius Georgius Keglewÿth de Bwsyn, (...) ac Francisci, Gasparis, Mathie, Nicolai, Petri, et Simonis fratri[m] suoru[m] nominibus (...) pater eoru[m] Petrus Keglewÿth...*” — Litomeric, 1546. június 24., uo. II. 195. Illetve „... *magnificum dominum Petrum Keglevith de Bwsyn...*” — Csáktornyai tábor, 1546. szeptember 2., *Zrínyi levelek*, II. 177., és uo. II. 178–180. p.

107 Bécs, 1548. október 14., *Zrínyi levelek*, II. 217. (MNL OL A 57 II. 255.)

108 „*magnificus Petrus Keglewÿth de Bwsyn...*” — I. Ferdinánd, Bécs, 1559. november 8., MNL OL DI. 38079.; és „*magnificis Petro et Mathie Keglewÿth*” — I. Ferdinánd, Bécs, 1560. május 15., uo. A 57 III. 639. és passim.

109 *Arisztokrata adatbázis. Főrendiház.*

110 „*ac per consequens memorati Franciscus, Mathias, Nicolaus, Petrus et Simon Keglewÿth*” — Regensburg, 1557. február 25., MNL OL A 57 III. 451–452. p.

111 Ld. 106. jegyzet, továbbá pl. „*egregiorum Petri et Georgii Keglewÿch de Bwsyn*” — I. Ferdinánd, Prága, 1549. november 16., *Zrínyi levelek*, II. 251. p.

112 III. Ferdinánd, Bécs, 1645. augusztus 28. — MNL OL A 57 IX. 630–635. p.

113 Pl. „*ab altera egregius Thomas, filius egregii olim Georgii Széchy de Rima Széch*” — Istvánffy Miklós nádori helytartó, Biszkupec, 1591. december 21., MNL OL A 57 LII. 638. p.

(február 24-től) még csak a vitézlők között hívták meg,¹¹⁴ augusztus végén, Gömör vármegye főispánjává való kinevezésekor, pedig már nagyságosként szólítja meg a kinevező okirat, ezért nem elképzelhetetlen, hogy a két időpont között — nagy valószínűséggel az országgyűlés alatt — történt címadoományozás, mivel országnagyi méltóságot nem viselt Széchy Tamás.¹¹⁵

A Bánffy, Csáky,¹¹⁶ Drugeth családok esetében minden bizonnyal középkori eredetre vezethető vissza a mágnások közé való tartozás, és egészen bizonyosnak látszik, hogy e családok tagjai nem részesültek bárói címadoományban. Ugyanez mondható el a Báthoryakról is.¹¹⁷ A Czobor és a rimaszécsi Széchy családok esetében a grófi címszerzést feltehetően a bárói előzte meg viszonylag jól körülhatárolható időben, de további részleteiben nem ismert módon. Ugyanakkor a Balassa, Batthyány, és Keglevith családok történetének vonatkozó fejezete meglehetősen homályos. A Balassáknál az 1522-es cezúra olyan feltűnő és éles, hogy — főméltóságviselés híján — akár egy újabb Jagelló-kori címadoományozásra is gondolhatnánk. A Batthyányak, és a Keglevithek esetében a méltóságviseléssel való összefüggés sem zárható ki, igaz nem is igazolható. Mindenesetre az a legalább három család, amelyik 1608 utáni is örökletes bárói cím birtoklása nélkül volt tagja a mágnásoknak, több mint szabályerősítő kivétel.

Arra bizonyítékok ugyanis, hogy az arisztokrácia nem cserélődött ki teljesen, és szilárdulóban lévő, új körvonalai nem voltak feltétlen érvényűek, a régi arisztokraták nem tartották szükségesnek alkalmazkodni az új környezethez: a néhány, a XVI. századot túlélő középkori eredetű mágnás család „egy szinttel feljebb”, grófként lett tagja az új szisztémának. Nem is csoda: azon kiváltságoknak, amelyek az uralkodó által adományozott bárói címmel jártak, birtokában voltak már. Azaz ezen családok bárói címszerzésének hiánya nem csupán a „rendkívüli” előkelőség volt,¹¹⁸ hanem mert felesleges is volt. Előfordultak tehát olyan mágnás-családok, amelyekre nem igaz a Schiller által kidolgozott, és az újabb kutatások által is megismételt definíciónak az örökletes címek birtoklására vonatkozó

114 *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

115 Főispáni kinevezése: I. Rudolf, Prága, 1603. augusztus 19., MNL OL A 57 V. 627. p. Érdekesek a diétai meghívottak névsorában szereplő adatok: 1593-ban a nagyságosok és a vitézlők között is felbukkan ilyen név (Szechy, illetve Zechy alakokban). Ezt követően 1601-ben nincs ott a mágnások között, a következő két országgyűlésen pedig csak a vitézlők csoportjában találni, 1604-től azután rendszeresen a mágnásként szerepel, vö. *Arisztokrata adatbázis*. Főrendiház.

116 Ld. alább V. Függelék.

117 Vö.: *Pálffy*, 2012.183–184. p.

118 *Péter*, 1994. 19. p., bárénylegesen igaz lehet, hogy mint a szerző írja „nevetségessé lett volna erről diplomát kiállítani”.

kitétele.¹¹⁹ A fentiek, amellet, hogy némi adalékkal szolgálnak az egyes családok történetéhez, egy általánosabb tanulsággal is szolgálnak: az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk után sem tartható szigorúan szabályozottnak, de még a szakirodalom által sugallt séma szerint kialakulnak sem a mágnások köre. Lehet, hogy a még nem tisztázott bárói címszerzések beilleszthetők a bárók sorába, azonban azon famíliák — nem túl népes, de létező — csoportja, akik a jelek szerint bárói címet sosem szereztek,¹²⁰ csupán grófit, egy fontosabb jelenséget takar. Mégpedig azt, hogy a mágnásság késő középkorban kialakult értelmezését, nem írta felül az 1608. évi törvényi szabályozás, pontosabban az ahhoz vezető folyamatok. Így az örökös főrendiség nem jött létre abban a formában, és abban az időben, amikor Schiller Bódog azt feltételezte, mivel az arisztokrácia nem alakult át, és nem cserélődött ki teljesen, legalábbis nem abban az időintervallumban, amelyet a kutatás — Schiller nyomán — eddig meghatározott. De ezzel együtt keretei sem váltak olyan hamar feltétlen érvényűvé: a mágnásság alapja elsősorban a nagyságos cím használata, és az ehhez kapcsolódó kiváltságok birtoklása volt, ezt pedig néhány család még a XVII. század első negyedében is évszázados jogon gyakorolta. A régi tovább élt az új mellett, és csak fokozatosan kopott ki mellőle, egy „áthidaló megoldás” (a grófi cím) alkalmazásával, ami lehetőséget teremtett az új keretek közé való betagozódásra.

A mágnásság, a maga középkor végére körvonalazódó formájában igen tartós-nak bizonyult, 1608-at is túlélte, egészen addig tartott, amíg az utolsó örökletes cím nélküli családok is szereztek valamilyen, elsősorban grófi, címet. Ennek az ideje pedig feltűnően közel van a Schiller Bódog által kimutatott újabb fogalmi váltáshoz: a báró címnek a név mellett való megjelenéséhez.¹²¹ Annak ellenére, hogy nem sok családról van szó, több ez mintsem szabályerősítő kivételek,¹²² sőt,

119 Ld. *Schiller*; 1900. 311. p., vö.: *Péter*; 1994. 19. p., *Pálffy*; 2010. 167–168. p.

120 A jelenség a korábbi kutatás figyelmét sem kerülte el. Péter Katalinnál ez a csoport a néhány „igen előkelő család”-ként szerepel (*Péter*; 1994. 19. p.), a gond csak az, hogy a felsorolás nem teljes, és olyan családokat is érint, amelyekre ezen feltételek nem voltak igazak. Pálffy Géza pedig említ olyan családokat, amelyek „véltetően a középkorból hozták a magnificus megszólítást” (*Pálffy*; 2010. 173. p. 18. táblázat jegyzete), és a Batthyány, Drugeth, Országh, Báthory és Perényi családokat nevezi meg, de a jelenség valódi jelentőségét, az 1608 utáni továbbélését, illetve Schiller elméletéhez való viszonyát nem vizsgálta.

121 Bár azt a ’liber baro’ kifejezésből vezeti le, ld. *Schiller*; 1900. 278–288. p.

122 A szabályerősítő kivétel ez esetben a Perényi család, amely esetében valószínűsíthető, hogy egy 1505. évi vörös viaszpecsét használatot érintő adomány állt a címhasználat háttérében (a Komáromy Andrástól származó meglátást idézi *Schiller*; 1900. 269. p. 34. jegyz.), csak a Perényiek bárói ága nem tudta elérni, hogy nagyobb rang alapjául is szolgáljon, mint a Bánffyak

magának a szabálynak a tartósságát jelzi, hogy senki sem kérdőjelezte meg annak érvényét. Ezáltal viszont az is kijelenthető, hogy a mágnessok rendje sem volt annyira homogén, mint amennyire ez a fentebb leírtakból következne.

A gyakorlatban azonban ennek nyilván nem volt jelentősége, mint ahogy a mágnesság mibenlétét is a gyakorlat, a kiváltságok felől közelítették meg a korszakban. Két dolog nyilvánvaló tehát: az arisztokrácia keretei megváltoztak és az arisztokráciát alkotók is, maga a külsődleges tartalom azonban nem. Sőt, azzal, hogy a birtoknagyság már nem játszott olyan fontos szerepet a bárói címnyerésben éppenséggel nőtt is a külső jellemzők jelentősége.¹²³

III.

„Írod, hogy császár urunk öfölsége grófságott adott vóna, de igen félek rajta, hogy csak száraz gróf nevet adott, az pedig nem magyar szó, hanem német. De ha öfelsege grófságott is hozzája adna, hát mégis valami lassan talám megtérne világi költséged, de az Örökkévalót, az kit te az te hévségeddel elvesztettél, veszedelemre bocsáttál, ez világi fejedelemség sem térítheti meg.”¹²⁴ Lobkowitz Poppel Éva fiának írt sorait Batthyány Ádám rekatolizálása kapcsán szokták idézni, de e két mondat igen szemléletesen világítja meg a grófi cím egykorú jellemzőit is. Igaz, Poppel Éva gondolatait nyilván befolyásolhatta a cseh, illetve a Habsburg Monarchiabeli arisztokrácia ismerete, ezért talán egy kicsit túlértékelte — legalábbis, mint alább látni fogjuk a magyar viszonyok vonatkozásában mindenképpen — a grófi címmel szemben a grófságot, mint birtokot, vagyont. Ennek ellenére valós ez a kettősség, ami kiegészülve a levélírónak a ’gróf’ szó eredetéről beszúrt, értékítélétől sem mentes megállapításával, igen találóan láttatja a korabeli viszonyokat, illetve magát a grófi rang jellegét.

esetében. A család nádori ága tagjai által a XVI. század első felében kapott adományok (pl. a német birodalmi hercegi cím, adatait ld. *Arisztokrata adatbázis*. Rangemlékek) a bárói ág tagjaira legfeljebb a bécsi udvarban vetítették a grófi cím árnyékát, vö. *Pálffy*, 2012. 185. p.

123 Mint a Balassák példáján látható, a 16. első felében a vagyonszerzés szükséges volt a magnificusi cím megtartásához, vö. *Kubinyi*, 1988. 151–152. p., Természetesen ezt követően az új bárók nem feltétlenül a vagyontalanok közül kerültek ki, de találni közöttük olyanokat is, akik nem dicsekedhettek komoly birtokokkal, legalábbis valószínű, hogy az korábban nem lett volna elég a mágnessok között való maradásukhoz.

124 Idézi legújabban *Koltai*, 2012. 108–109. p., korábbi hivatkozásokat ld. uo. 251. jegyz.

A történeti irodalomban a grófi cím korszakunkbeli történetét átfogóan eddig ketten tárgyalták. Egyfelől Schiller Bódog tekintette át fejlődését műve egyik fejezetében,¹²⁵ másfelől egészen újonnan Pálffy Géza foglalkozott a kérdéssel, jelezve, hogy eredményei még nem véglegesek, és monográfiát kíván szentelni a témának.¹²⁶ Azonban már az eddig megjelent közlésekből nyilvánvaló, hogy a két szerző egymástól eltérő módon és megközelítéssel dolgozta fel a kérdéskört, és ezek ütköztetésére nem került sor. A két fő különbség a két leírás között, hogy Schiller alapvetően egy időrendre alapozott fejlődési folyamatot vázol, és ennek keretében magyarázza a grófi cím történetét, Pálffy ellenben csoportokat alkot, több fajta, egykorúan létező grófi címet ismertet, amelyek történetében egy „fordulópont” hozott lényeges változást. Ugyanakkor Pálffy jóval szélesebb körben értelmezi a grófi címet, mint a jogtörténész Schiller, így a tipizáláson túlmenően nem tesz különbséget például adományok és igénycímek között. Mindkét megközelítés tartalmaz tanulságos megfigyeléseket, de alkalmat is ad egy-két kiegészítés megtételére.

A grófi cím fejlődését Schiller négy szakaszra (fázisra) osztotta. Az első közülük a XV. század közepéig tart, eddig ugyanis a szerző szerint a grófi cím viselése nem királyi adományon, hanem „sajátos jogi jellegű birtokkomplexumok” birtoklásán alapult.¹²⁷ A második Hunyadi János 1453-as beszerzése grófságától kezdődik, fő jellemzője, hogy valamely területtel (megye, kerület, uradalom) szorosán összekapcsolódik a grófi cím, lényegében az által, hogy a terület a címhez kötődően grófságként kiemelkedik az ország közigazgatásából. A harmadik szakaszban, amelynek első emléke az Erdődyek „monoszlói” grófsága, a címmel együtt szerepel ugyan terület (uradalom, vár, stb.), de csak pusztán címként. Innen pedig már csak egy lépés a negyedik fázis, amelyben csak maga a grófi titulus az adomány tárgya, elsőként Bethlen István esetében 1623-ban. Mivel fejlődési sorról van szó, átfedések ugyan vannak az egyes fázisok között, de a régebbi szakaszokat jellemző tulajdonságok idővel teljesen eltűnnek.¹²⁸

Pálffy Géza említett tanulmányában a grófi cím történetét — anélkül, hogy bár hivatkozik rá, véleményét ütköztetné a Schiller által felvázoltakkal — lényegesen más megközelítéssel tárgyalja. Nála nem a fejlődés a rendező elv, vagy legalábbis

125 Schiller, 1900. 212–261. p.

126 Pálffy, 2012. 178–179. p.

127 Schiller, 1900. 237–244. p.

128 Sajátos módon konkrét általános jogi szabályozáshoz éppen a második fázis belső cezúrája köthető csak: az 1495. évi 15. tc., vö. Schiller, 1900. 251–252. p.

alapvetően leszűkül egy cezúrára, Thurzó György 1606. évi grófi címére, amely az első „német mintájú” magyar grófi címnek tekinthető, és amely új, egészen a főnemesi címek fennállásáig tartó korszakot nyitott a grófi cím magyarországi történetében.¹²⁹ Az ezt megelőző időszakból Pálffy öt fajta grófi címet „vagy a kortársak által ezzel egyenrangúnak tekintett társadalmi rangot” különböztet meg.¹³⁰ Ezek a területi alapú grófi cím, a horvát előkelők hasonló jellegű, középkori eredetű grófi címe, a német birodalmi grófi cím, a méltóság alapján használt grófi cím (Báthoryak), valamint a „vélt, virtuális vagy igény-grófi cím”.¹³¹ A Thurzó György által szerzett grófi címadomány, amely megformálásának a megadományozott is aktív részese volt,¹³² ezzel szemben „birtokoktól és tisztségektől utóbb már egyre inkább független magyar grófi cím”, és ilyen formán meghatározó újítás volt a szerző szerint.¹³³

Mivel Schiller Bódog — noha lényegében az összes ide vonatkozó kérdést, problémát felvetette és igyekezett is megválaszolni — különösen a kora újkori vonatkozások tekintetében viszonylag kevésbé alapos kutatásokat végzett, és elmélete leírásánál szinte csak csoportosítással és felsorolással élt, továbbá Pálffy Géza vonatkozó kutatása sem tekinthetőek befejezettnek,¹³⁴ ezért hasznos lehet ehhez a kérdéshez is néhány megjegyzést fűzni. Ehhez viszont szükséges áttekinteni a grófi címszerzéseket, illetve adományokat kellő részletességgel legalább a magyarországi grófi címadományozások gyakorivá válásáig, az 1630-as évekig.

A Nádasdy család grófi címhasználata I. Ferdinánd 1541. évi adományára vezethető vissza, amelyben kerecsényi Szalay János pozsonyi ispánt, Majlád István erdélyi vajdát, és a székelyek ispánját, valamint Nádasdy Tamás asztalnokmestert, vasi ispánt és horvát–szlavón–dalmát bánt (Majlád sógorát) Fogaras vára és Fogaraszöld, valamint Erdélyben lévő tartozékaik szabad urává és örökös gróf-

129 Pálffy, 2011. 78–79. p. Ugyanitt a szerző hangsúlyozza a korábbi magyarországi grófi címek egy adott területhez való kötődését is. Ezzel kapcsolatban több kérdés is felmerülhet, de mint-hogy ez a megfogalmazás az újabb publikáció (Pálffy, 2012.) fényében meghaladottnak mondható, eltekintünk ezek részletezésétől. Egyes kurrens szakirodalmi közlésekbe azonban szintén megtalálható e nézet, ld. *Cserpes–Szijártó*, 2010. 1227. p., — itt némi anakronizmussal a Pálffyak vöröskői grófságát is ilyenként említik, noha az csak 1636-ban került adományozásra (ld. *Arisztokrata adatbázis*. Rangemelések. Magyar grófi rangemelések).

130 Pálffy, 2012. 180. p.

131 Pálffy, 2012. 179–187. p.

132 Pálffy, 2011. 78., Pálffy, 2012. 188–190. p.

133 Pálffy, 2012. 187. p.

134 Vö. Pálffy, 2012. 178–179. p.

jává (ispánjává) tette.¹³⁵ Ez az adomány konkrét politikai célok és elképzelések egyik kelléke volt, amelyek azonban Majlád vereségével, majd Buda török kézre kerülésével még abban az évben irreálisakká váltak. Így maradt a pusztá cím, igaz maga az oklevél sem adományozott ennél sokkal többet.¹³⁶ A három, nem egy családhoz tartozó személynek tett címadomány teljesen egyedülálló. Tartalmi tekintetben azonban egyértelműen a Hunyadi-diploma örököse az oklevél: egyes formulái jelentősen, vagy szó szerint egyeznek Hunyadi János grófi oklevelének szövegével.¹³⁷ Így a konkrét birtokadománytól eltekintve ugyanazokat a rendelkezéseket tartalmazza: kiveszi a területet a vajda és bárki más jog-, és igazságszolgáltatási hatósága alól, rövid formulával a vörös viasszal való pecsételés jogát is megadja az érintetteknek és örököseiknek, de szerepel a királynak és utódainak teendő esküre való utalás is, ám a Hunyadi-privilégiumból ismert esküszöveg már nem. Mint Schiller Bódog monográfiájából tudjuk, grófság létrehozására nem kerülhetett sor,¹³⁸ ugyanakkor Fogarasföld közigazgatási különállása kelthetett esetleg ilyen illúziót. Ez azt jelenti, hogy a gyakorlatban a Hunyadi János-féle címadományozás kedvezményei és megkötései érvényesültek, de a terület státusza nem változott. Noha mind a Nádasdy, mind a Majlád család további történetében nem játszott közvetlen szerepet Fogarasföld, és a fogarasi vár, a címet mindkét család tagjai, illetve Szalay János is, viselték.¹³⁹ Érdekes azonban, hogy Majlád István fia, György ennek ellenére, — vagy e mellett — 1547-ben bárói címet kapott Nádasdy Tamás közbenjárására I. Ferdinándtól, ami arra utalhat, hogy nem

135 „*Arcis et totius Terre Fogaras eisque universarum pertinenciarum in dictis partibus Regni nostri Transsilvan[arum] existencium, liberos dominos et comites perpetuos creandos et perficiendos*” — I. Ferdinánd, Bécsújhely, 1541. február 1., MOL E 148 fasc. 623. nr. 1. (a megadott helyen az irat két példánya található, mindkettő eredetileg meg volt pecsételve, de a pecsét elkallódott).

136 Fogarasföld, mint birtok adományozásáról az iratban nem esik szó, de hogy nem tekintették teljesen függetlennek a címtől, mutatja a birtok népeinek stb. jogainak megóvására utaló formula: „*Volumus preterea vt subditi et incole ac officiales eisdem castris et terre Fogaras vncum suis pertinencijs, ysdem libertatibus, iuribus, consuetudinibus et immunitatibus quibus ab inicio et ab antiquis temporibus in hunc usque diem vsi sunt et vtuntur, posthac quoque vti frui et gaudere, immo eximimus, creamus, preficimus,*” — MOL E 148 fasc. 623. nr. 1.

137 Vö. Pálffy, 2012. 180. p.

138 Schiller, 1900. 253. p.

139 Majládokra: Schiller, 1900. 254. p. (téves dátummal); Szalay János címviselésére ld.: I. Ferdinánd, Bécs, 1543. január 1., *Héderváry Okl.* II. 136.

alakultak még ki az arisztokrata címek és rangok viselésének szabályai.¹⁴⁰ A grófi címhez tartozó terület birtoklása ez esetben nem volt feltétele magának a cím használatának. Ez korántsem lehetett annyira szokás, inkább éppen a Fogarasföld kapcsán kialakult gyakorlat.

A történeti irodalom által általában Szatmár megyei gyökerűnek tartott Erdődyek grófi címszerzésének dátumaként számos korábbi — részben a szekunder irodalomhoz tartozó —, és néhány újabb szakmunkában is az 1511-es dátum szerepel.¹⁴¹ Az ezen adatot közlő egyes munkák azonban vagy semmire, vagy egymásra hivatkoznak, forrásokra, különösen is a címet adományozó diplomára nem, így csak feltételezni lehet, hogy a szintén ebből az évből származó Perényi, vagy a Sárkány rangemeléseknek lehet valamiféle köze ehhez az adathoz.

Lehetőség szerint alaposan áttekintve az Erdődy I. Péter által kiadott okleveleket, nincsen nyoma annak, hogy élt volna akár az örökös grófi, akár a Mons Claudius (Monoszló) örökös grófja címmel, márpedig igazán meglepő lenne, ha „eltitkolta” volna e tényt.¹⁴² Egyetlen egy oklevél intitutatio-jában fordul csak elő ez a cím, de ennek az iratnak nem csak egyedülisége miatt nem adható kellő hitel. Az 1517. április 4-éről datálódó, és Erdődy Péter nevében kelt oklevél ugyanis átír egy, a szöveg szerint 1444-ben Csupor Ákos, György, és Demeter zágrábi püspök által kiállított oklevelet.¹⁴³ Az átírt oklevél tartalmával kapcsolatos problémát az okozza, hogy a korabeli források egybehangzó tanúsága szerint Csupor Demeter

140 Az örökös grófi oklevél szövege szerint a megadományozottak leszármazói csak részben részesültek az adományban, rájuk ugyanis csak a vörös viasz, és egyéb örökös grófi kiváltságok és jogok kapcsán történik utalás, a konkrét címadományozásnál nem — ellentétben a Hunyadi-diplomával, amelyet egyébként nagyrészt hűen követett a fogalmazó. Majláth Gábor 1547-es bárói oklevele (I. Ferdinánd, Prága, 1547. augusztus 13., MNL OL A 57 II. 254–255.) nem is tesz a grófiról említést, és Majláth grófi címhasználatára is csak Magyarországról való kiköltözése utánról vannak adatok, vö. *Majláth*, 1888. 8. p.

141 A szakirodalomban pl.: *Benda*, 2007. 109., *Benda-Koltai*, 2008. 429. p. — az adat forrásául a Pallas Nagy Lexikona van megjelölve, ahol egyébként 1566-ban elnyert német birodalmi hercegi cím is szerepel. A család bárói címe nem ismert, mágnások közé tartozására ld. *Főgel*, 1917. 53. p. 3. jegyz., *Kubinyi*, 1988. 173., 175. p.

142 Szapolyaiak mindig használták ld. 202. jegyzet; Erdődy Péter intitutatioja: „*Nos Petrus Erdewdj de Monjorokerek*” — (1520) MNL OL DI. 93.828, (1522) uo. DI. 101.506; aláírása: „*Petrus Erdewdj de Monjoro[kerek] Regiae Maiestetis Cubicularius*” — (1522) uo. Df. 276.472; „*Petrus Erdewdj de Monjoro[kerek] etc.*” — (1524) uo. DI. 25.692; Bakócz Tamás egy oklevelében: „*fr[ater] noster egregius Petrus Erdewdj de Monjorokerek*” — (1520) Df. 208.569.

143 MNL OL Df. 219.275.

1444-ben még knini püspök volt, a zágrábi püspöki széket 1458-ban foglalta el.¹⁴⁴ Az oklevél — és ezzel együtt az Erdődyek 1517 előtti grófi címének — hitelét e két körülmény, azaz az intitutatio egyedisége,¹⁴⁵ illetve az átírt oklevél adatainak ellentmondásai nem csekély mértékben vonják kétségbe. Ráadásul a későbbi források, pontosabban a cím használatának ezekben megmutatkozó hiánya is ezt látszanak igazolni, mégha az 1565-ös diploma szövege az ellenkezőjére utal is.

Erdődy II. Péter 1565. évi grófi diplomája, illetve annak 1580. évis megerősítése gyermekei számára — bár az eredeti diplomát jelenleg nem ismeri a kutatás — jól adatolhatóak.¹⁴⁶ Az elnevezésében ókori gyökerekre visszamenő, és így meglehetősen egyedi grófi címmel kapcsolatos kutatásokból azonban az is kiderült, hogy Erdődy II. Péter már az 1565-ös adománylevelél előtt használta a címet.¹⁴⁷ Az erre vonatkozó szórvány adatokat azonban a kutatás nem próbálta még meg módszeresen ellenőrizni, pedig akár azok valóságtartalmához is kétség férhet, a Jagelló-kori diploma létrehozásához hasonlóan. Két — relevánsnak tekinthető — forrástípust, forráscsoportot megvizsgálva viszont éppen hogy megerősíthetők az eddigi adatok. Végignézve egyfelől az Erdődy Péter által írt magánleveleket, másfelől a Kancellária (uralkodó) neki szóló okleveleit kitűnik, hogy Erdődy Péter már jóval korábban elkezdte használni e címet. Első levele, amelyet aláírásában a *comes Montis Claudii* cím szerepel 1550-ből sikerült fellelni,¹⁴⁸ de a

144 Engel Pál az átírt oklevelet a keltezés helye okán a szlavóniai Szarvaskő (Jelengrad) vára első írásos emlékeként említi (*Engel*, 1996. I. 422. p.), az anakronizmust nem kerülte meg, hanem úgy oldotta fel, hogy azzal az indoklással, miszerint nem látszik hamisnak, az oklevél valós keltezését 1454-re tette (uo. 75. jegyz.). Azonban ez a dátum sem kevésbé problematikus, mivel Csupor Demeter zágrábi püspöksége csak négy évvel későbbi időponttól adatolható (vö. uo. II. 54. p.). Pálosfalvi Tamás ellenben rekonstruált egy olyan eseményt, amelybe beilleszthető Csupor Demeter 1444-es zágrábi püspöksége, ld. *Pálosfalvi*, 2000. 70–73. p.

145 Az intutatioiban Erdődy Péter királyi kamarási címe is szerepel, ami nem feltétlenül zárható ki, igaz a szakirodalomban arra csak 1519-től van rendszeresen adat, ld. *Fógel*, 1917. 53. p., de már 1513-ban felbukkan ezzel a címmel, ld. II. Ulászló, Buda, 1513. június 15., MNL OL DI. 22.442

146 A két adomány már csak azért is összekapcsolódik a hivatkozásokban, mivel a korábbi adománylevelet az 1580-as címadományozó diplomabeli átírat tartotta fenn. Másolatainak lelőhelyeit ld. *Pálffy*, 2012. 181. p. 156. jegyz. Az általam használt forrás: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2257. fol. 342r–346v.

147 A korábbi horvát kutatások (Klaić) adatai alapján ld. *Tóth*, 2000. 266. p.

148 „*Petrus Erdewdy a Monyeroker[e]k comes mo[n]tis Claudij et Regie Maie[s]t[is] Aulicus etc.*” — „*ex castro n[ost]ro Wereswar*”, 1550. június 15., MNL OL E 185 (11. d.); az évszám utolsó számjegyének írása kétségekre is okot adhatna, mivel a 6-os számról is hasonlít, a címzés

pusztá 'comes' megjelölés a neve előtt már 1546-ban előfordul,¹⁴⁹ (ugyanakkor több olyan levelet is találni ezekből az évekből, amelyekben egyik forma sem szerepel).¹⁵⁰ A Mons Claudius/Monoszló grófja cím használata csak 1557 elejétől mondható következetesnek,¹⁵¹ az uralkodótól származó dokumentumok pedig 1556-tól említik ekként őt.¹⁵²

Úgy tűnik tehát, hogy az Erdődy családban elsőként II. Péterhez köthető a grófi cím, azonban azt kell mondanunk, hogy mégsem ő volt az „újító”. Mint fentebb is láttuk, apja, Erdődy I. Péter (egykorú források kettejükét természetesen az 'idősebb' [senior], illetve az 'ifjabb' [iunior] jelzőkkel illették) kapcsán csak egy kétes hitelű oklevél került elő, amiben ez a grófi cím szerepel. Nem is meglepő, hogy 1544. december 16-án magát „monyorókeréki Erdődy Péter, lovászmester és őfelsége tanácsosa” címmel megnevezve végrendelkezett.¹⁵³ Azonban alig egy évvel később, miután Itáliában telepedett le,¹⁵⁴ intulatioja már „*Nos Petrus Erdewdj senior de Monyorokerek comes Montis Claudj, ac consiliarius et agazonum regalium magister*”-ként íródott.¹⁵⁵ Az egyes latin szerzők művei-

azonban Nádasdy Tamásnak, mint országbírónak szól, amely pozíciót tudvalevőleg 1554-ig töltötte be.

- 149 Pl. „*Comes Petrus Erdődj*” — Nádasdy Tamásnak, „in pallacio n[ost]ro K[?]”, 1546. április 5., MNL OL E 185. (11. d.). Ekkor nem töltött be főispáni tiszte, igaz Varasd vármegye esetében ez nem feltétlenül zárható ki, vö. *Fallenbüchl*, 1994. 107., 111., és 132. p. A pusztá 'comes' szó használata a későbbiekben, az első „comes Montis Claudii” cím utáni években is felbukkan, de ekkor a név és predicativuma után pl. „*Petrus Erdewdj de Monj[oroke]rek Comes etc.*” — Nádasdy Tamásnak, Monyorókerék vára, 1554. március 1., MNL OL E 185 (11. d.).
- 150 Ezekben *Petrus Erdődy de Monyorokerek* aláírás olvasható, ld. MNL OL E 185 Erdődy Péter Nádasdy Tamásnak (11. d.) passim.
- 151 Ekkor már a báni méltóságra való utalással pl. a „*Petrus Erdewdj de Monj[oroke]re]k Comes Montis Claudj etc Banus*” — Nádasdy Tamásnak, Zágráb, 1557. március 12., MNL OL E 185 (11. d.); valamivel korábban: Batthyány Kristófnak, Zelin (Seljn) vára, 1557. február 22., MNL OL P 1314 nr. 11715., továbbá uo. 11717., 11718., 11719. (1558); 11728., 11729. (1559).
- 152 „*Mag[nifi]cus Petrus Erdewdj de Monj[oroke]rek Comes Montis Claudj et Capitaneus suae [maies]t[is]*” — I. Ferdinánd, Bécs, 1556. március 23., MNL OL A 57 III. 304.
- 153 „*Ego Petrus Erdewdj de Monyerokerek [sic] M[a]g[iste]r Agazonu[m] et c[on]siliar[us] Regiae M[ai]es[t]is*” — (feria tertia post festum Luciae virginis et martyris) — a vaskvári káptalan 1544. december 20-án (in vigilia beati Thomae apostolis) átiratában — MNL OL E 148 fasc. 567. nr. 9.
- 154 Mályusz Elemér Merano-t (*Mályusz*, 1926. 105), Hermann Zsuzsanna Murano-t (*Hermann*, 1998. 96. 44. jegyz.) adja meg lakhelyül, (az utóbbi valószínűbbnek tartható).
- 155 Lehet, hogy saját kezűleg, ld. 1546. január 8., „in curia nostra Mj[ranj] in regno Italy” — MNL OL E 148 fasc. 27. nr. 33.

ből ismert Mons Claudius, és az idősebb Erdődy Péter itáliai tartózkodása között egyelőre kevésbé igazolható, de nagyon csábító összefüggés kínálkozik: valószínűsíthető, hogy ez a környezet inspirálta a grófi címválasztást. A rangemelés indokait keresve szóba jöhet az Erdődyeknek a horvát–szlavón területek felé való egyre erőteljesebb orientációja¹⁵⁶ — igaz, ez inkább az ifjabb Péterről mondható el. Az ő esetében viszont feltűnő az időbeli egyezés egyrészt a 'comes' cím első használata, és apja idézett intitultiója, másfelől báni méltósága és a címhasználat rendszeressé válása, egyben az uralkodói oklevelekben való alkalmazása között, ezért bár a „feltaláló” az idősebb Erdődy Péter volt, a meggyökeresedés a báni méltósággal, és a középkori eredetű horvátországi grófi címekkel függhet össze.

Kérdés, hogy önkényes felvételtől, vagy királyi adományról van-e szó. A dokumentumok, vagy az azokra való utalás hiánya azt látszik erősíteni, hogy Erdődy Péter önkényesen vette fel a grófi címet, amelyet előbb hallgatólagosan, majd ténylegesen is elismert az uralkodó. Erről árulkodik az 1565-ös rangemelő oklevél szövege is. Aszerint ugyanis „... az elődeink, Magyarország királyai őseidnek számos oklevelet adományoztak, de azok az idő múlása és igazságtalansága miatt töled eloroztattak és elvesztek, ...”,¹⁵⁷ azaz a fogalmazó egy meglehetősen általános és homályos formulával élt, amiben sem a pontos adomány(ok)at nem nevezi meg, sem az adományozó(k) kilétét nem közli.¹⁵⁸ Viszont, ha Erdődy Péter kapott volna bármilyen ilyen jellegű adományt 1546, vagy 1556 körül, akkor miért ne hivatkozott volna arra egy-két évtized múlva az uralkodó? Azzal, hogy az oklevél szövege az ősökre vezeti vissza az adományt, elárulja magát, hiszen I. Ferdinánd uralkodását megelőző adománynak, akárcsak címhasználatnak — a már említett kétes oklevélről eltekintve — semmilyen nyoma sincsen.¹⁵⁹

Az 1565. évi oklevél szövege ettől függetlenül is sajátos, nem igazán illeszkedik a megelőző és következő grófi diplomák sorába. Mint már említettük, maga a cím is unikális, nem véletlen, hogy az ókori Pannonia történetét kutatók többet foglalkoztak vele, mint a kora újkor kutatói, mint ahogyan Tóth Endre

156 Pálffy, 2012. 181. p.

157 „...Diplomata a praedecessoribus nostris Regibus Hungariae Majoribus Tuis concessa fuisse, sed ea vetustate et injuria temporis a te abalienata et deperdita esse,...” — OSzK Kézirattár Fol. Lat. 2257. 344v.

158 Ez már csak azért is érdekes, mert a rangemelő diplomában a címadomány mellett címadományról van szó, aminek előzményei — a Bakócz–címer diplomatikai emlékei — máig fennmaradtak.

159 Persze éppen ezért merülhet fel, hogy az idézett szöveghely az 1511-es címadományt támasztja alá, de annak annyi érv szól ellene, hogy ezzel együtt kevésbé valószínűsíthető.

bemutatta: a továbbélő, illetve ekkoriban feléledő ókor egyik érdekes emléke.¹⁶⁰ Az oklevél nem beszél a cím eredetéről, és hiányzik minden olyan lényeges formula, ami a magyarországi grófi diplomákban korábban (és később) előfordul. A rendelkező résznek csupán néhány sora szól a grófi cím adományozásáról, a fentiek fényében nem meglepő, hogy a szöveg megerősítésről beszél, és ez lehet az oka annak is, hogy ennyire szűkszavú. Azon néhány sortól eltekintve, amelyek a grófi cím adományozásáról és annak okáról szólnak, maga az oklevél leginkább a címereslevelek formuláival él. A címadomány azonban nem pusztán közbeszúrás, az egész szöveg egy gondolati egység: a szöveg szerzője nem mulasztotta el az utalást az ország grófjaira (bároira, nemeseire).

Így viszont az is nyilvánvaló, hogy Erdődy Péter számára pusztán a cím volt a fontos, az esetlegesen vele járó — ha mégoly feltételes — kedvezmények nem. Talán nem volt célszerű hangsúlyozni, hogy új adomány történt. Ha nem is voltak ismertek, magához a területhez köthető jogok, vagy birtokadomány felmerülhet, de már önmagában az is érdekes, hogy Monoszló ekkor már török kézen volt. Mindez — a cím egyedisége, konkrét területhez való kérdéses viszonya, további adományok és kedvezmények hiánya — arra utal, hogy Erdődy II. Péter elsősorban csak a cím használatát szerette volna legitimizálni az uralkodóval.¹⁶¹

Az adomány 1580-as megerősítése nem sok újat adott hozzá az eddigiekhez, viszont az Erdődy család címerének kibővítésével, illetve annak módjával, Szlavónia címerének a családi címerpajzsba emelésével¹⁶² még jobban aláhúzza az ezen terült felé való orientációt.

Thurzó György grófi címe¹⁶³ megszerzésének előzményei és összefüggései az újabban megjelent kutatási eredmények alapján elég jól megismerhetőek.¹⁶⁴ Érdemes azonban a grófi címet adományozó oklevél tartalmát is kicsit részletesebben szemügyre venni. Összevetve a korábbi, grófi címadományt tartalmazó

160 Tóth, 2000. Az ókori vonatkozásokra ld. továbbá Mócsy, 1961. A Mons Claudius és Monoszló vára azonosítása érdekes kérdéseket vet fel. Az ókori szerzők művei alapján ugyanis korántsem egyértelmű a terület behatárolása.

161 A család német birodalmi grófi (*Benda–Koltai*, 2008. 429.), illetve hercegi címére vonatkozó hitelt érdemlő egykorú források nem ismertek. Utóbbira adatok: *Bubryák*, 2005. 581. p. 80. jegyz.

162 Ld. a korabeli kancelláriai fogalmazvány címertervét közli Kóta, 1996. 29. p.

163 I. Rudolf, Prága, 1606. április 10., MNL OL E 148 fasc. 828. nr. 16.

164 *Pálffy*, 2011. 78–80. p., *uő.* 2012. 187–190. p.

privilegiumokkal,¹⁶⁵ hamar szembetűnővé válik a tartalmi különbség: a rendelkező rész e tekintetben ugyanis két részre osztható. Az első része teljesen új, ebben a formában lényegében előképek nélküli: tartalmazza a grófi címadományt, Árva vármegye főispáni tisztségének örökössé tételét, illetve a konkrét grófi cím (ez esetben: Árva szabad és örökös grófja – *liber ac perpetuus comes de Arva*) megnevezését és adományozását a leszármazók vonatkozásában is. Az igazán jelentős újdonság ennek a szövegrésznek két eleme: a bárók és mágnások sorából való kiemelése a gróffá tett személynek, valamint a német grófi címre való utalás.¹⁶⁶ Az utóbbi megjegyzés mintegy azonosítja a grófi cím helyét a Habsburg Monarchiabeli, illetve a birodalmi ranghierarchiához viszonyítva. De a gróf kiemelése a mágnási rétegből sem kisebb elméleti jelentőségű annak ellenére, hogy egy bevett mintát emelt magasabb szintre,¹⁶⁷ ugyanis egyfelől lényegében meghatározza a főnemesség rétegeit, másfelől a mágnások és az országnagyok fölé helyezi a grófokat.¹⁶⁸ Pedig ennek egykorúan nemigen voltak jelei, a 'tekintetes és nagyságos' megszólítás — amit a köznap használatban majd' minden mágnás megkapott — legfeljebb egyenrangúságra utal. Viszont ez azt is jelentette, hogy az öröklődő főnemesi címek közül csak a bárói tartozik a mágnások közé — aminek szintén nem lehetett nagy gyakorlati jelentősége.

A rendelkező rész második fele jórészt — helyenként szó szerint — megegyezik a korábbi diplomák szövegével. Ebben van szó a királyi személyes jelenlét joghatósága alá való helyezésről, a vörös viasz használatának engedélyezéséről, illetve a többi kedvezményre való utalásról. A formulák sorát a királynak teendő esküre való utalás zárja, ez esetben is az esküszöveg nélkül.

Az ezt megelőző grófi címek mind valamilyen területhez kötődtek, Thurzó György esetében sincs ez másként. Ráadásul ez a kötődés kettős: egyfelől Árva szabad és örökös grófja, másfelől Árva vármegye fő-, és örökös ispánja lett a

165 Elsősorban Hunyadi János és Nádasdy Tamásék okleveleivel, mivel, mint írtuk, az Erdődyek részére kiállított oklevél diplomatikailag inkább a címereslevelekhez áll közel.

166 „*Te GEORGIUM THURZO uti optime meritus es, ex ordine et numero supradicti Regni nostri Hungariae Magnatu[m] et Baronum, in quo hactenus laudabiliter versatus es, benigne eximentes ac per te haeredes et posteros tuos utriusque sexus universos, ad gradum et ordinem liberorum maiorum ac perpetuorum eiusdem Regni nostri Hungariae regnorumque et partium ei subiectarum comitum a germanis Graff vocatorum assumpsimus et elevavimus...*” — MNL OL E 148 fasc. 828. nr. 16. p. 15–16.

167 Ti. nemesi cím adományozásakor a nemeseket a nemtelenek, bárói cím esetében a nemesek közül szokta volt kiemelni az oklevelek szövege szerint az uralkodó.

168 Középkori hasonlóságokra ld. *Schiller*, 1900. 240–244. p.

megadományozott, azon az „elvi” alapon, hogy mind a vármegye vezető hivatalának, mind a várnak és uradalmának birtokosa volt. A tényleges adomány tehát a grófi, és az örökös főispáni cím volt, az előbbi Árva várához és uradalmához, az utóbbi a vármegyéhez kapcsolódott.¹⁶⁹ A beszerceihez hasonló különálló grófság tehát nem jött létre, ez és egyes további grófi címadományok azonban arról tanúskodnak, hogy a grófi címnek valamely területtel való kapcsolata nem merült feledésbe a korban, úgy tűnik, hogy mintegy a címbe és egy vármegye örökös igazgatásába, azaz főispáni címbe átlényegítetten, de egyelőre továbbélt a középkori, — elsősorban Hunyadi János beszercei grófi címére visszavezethető — hagyomány.

Az 1606-ot követő bő másfél évtizedből nem ismert grófi diploma, ám az 1622. évből kettő is, amelyek közül csak az egyik, Bánffy Kristóf oklevele van pontosan datálva, aminek az az oka, hogy a Drugeth diploma szövegét csak annak fogalmazványából ismerjük.

Bánffy Kristóf rangemelő oklevele több tekintetben is kuriózum a grófi diplomák sorában.¹⁷⁰ Az általa tanúsított cselekmény lényege természetesen a grófi cím adományozása, de ez nem, vagy pontosabban nem kizárólag új adomány révén valósult meg, hanem egy régebbin keresztül. Jobb megfogalmazást jelen korunkban is nehéz találni, inkább csak körülírni lehet a privilégium lényegét. Az 1622. évi oklevél ugyanis átírja I. Mátyás király 1483-as oklevelét, amelyben vörös pecsétviasz használatának jogát adományozza Bánffy Miklós pozsonyi ispánnak és leszármazóinak.¹⁷¹ Mint fentebb már szó volt róla, a történettudomány Mátyás ezen adományait a bárói címadományozások mintegy kezdeti formájának tekinti,¹⁷² de a grófi címszerzéshez való felhasználásának ötlete sem teljesen alaptalan.

169 Ld. „...atque officio et dignitate supremi comitis comitatus Arvensis quam unacum arce et dominio Arven[sis] temporalí hactenus possessione et gubernatione tenuisti et gessisti in aliam et perpetuam commutata te GEORGIUM THURZO ac filios et haeredes tuos masculos universos, ex te legitima serie descendentes super dicto castro et districtu sive dominio Arwa, tibi tuisque non ita pridem per alias litteras nostras perennialiter collato, in perpetuos et liberos comites observatis in talibus observandis, solenniter pronuntiavimus, creavimus et praefecimus, atque deinceps te tuosque haeredes liberos ac perpetuos comites de Arva ab omnibus dici, nominari et praedicari volumus” — MNL OL E 148 fasc. 828. nr. 16. p. 16.

170 II. Ferdinánd, Sopron, 1622. június 22., MNL OL P 108 Rep. 48. fasc. B nr. 41.

171 Sopron, 1483. január 8. — MNL OL DI. 33.437., közlése: *Teleki*, 1852–1857. XII. 238–240. p., ld. még *Schiller*, 1900. 243. p. 118. jegyz., 269., 271. p. 38. jegyz.

172 *Kubinyi*, 1988. 152.

Bánffy Kristóf grófi rangemelő oklevele narrációjában a Drugeth diplomával rokonítható, alig beszél ugyanis a szöveg a megadományozott érdemeiről. Ez esetben egyértelműen az 1483-as diplomával való kapcsolat igazolása került a középpontba, és a sok általános leírás között az egyetlen, de nagyon fontos konkrétum Bánffy Kristóf felmenőinek le-, illetve felvezetése az I. Mátyás-féle adomány kedvezményezettjéig, Bánffy Miklósig. A diploma szövege szerint II. Ferdinánd megerősíti az I. Mátyás-féle oklevelet, amely e célból szokás szerint teljes terjedelmében átírássra került a grófi diplomába, amint az átírást bevezető és lezáró mondatokból kiderül.¹⁷³ De nem ez az egyetlen adomány, ami az oklevélben szerepel. Szükség volt a grófi cím egyértelmű odaadományozására is, amelyet II. Ferdinánd meg is tett Alsólendva szabad és örökös grófjainak (*Liberos et perpetuos Comites de ALSO LINDWA*) nyilvánítva Bánffy Kristófot és utódait, nem hagyva ki a magyar terminus technikusra való utalást sem.¹⁷⁴ Más kedvezményt az általános utalásokon kívül viszont nem tartalmaz az oklevél.¹⁷⁵

A két adomány jól elkülöníthető, és az is indokoltnak tűnik, hogy az uralkodó nem újra, vagy a régít figyelembe véve adományozza a vörös viaszpecsét használatának jogát, hanem az eredeti oklevelet átírva megerősíti a korábbi adományt. Mégis furcsa az elbeszélő résznek csak az ősökre vonatkozó megfogalmazása, továbbá, hogy az egykorú grófi címadományokhoz képest igencsak „szegényes” az adományok sora. A diploma ilyen formán való kiadásának okaként felmerülhet az, hogy a Bánffyak (Kristóf) tudatosan szerepeltették és hangsúlyozták a korábbi adományt, és — bár erről nincsen szó az oklevélben — mintegy arra hivatkozással kapták meg az Alsólendva szabad és örökös grófja címet. E célból az 1483-as adománylevelet jól fel lehetett használni. Egyrészt Bánffy Miklós az adomány idején pozsonyi gróf (ispán) volt, így is szólítja meg az oklevél, illetve a rendelkező rész is utal erre. Másrészt a vörös viaszpecsét használatát a szabad és örökös

173 „...et nos, confirmandum ultro volumus, cuius quidem privilegij tenor hic, in hanc formam originali per omnia correspondentem, subiectus est.” MNL OL P 108 Rep. 48. fasc. B nr. 41. p. 7., és „Quod nos privilegium huic nostro pr[ae]sertum, tota sua serie, ac omnibus clausulis ratificamus, approbamus, c[on]firmamus neq[ue] vigore tantum illius, qui tamen is Te Chritophore Banffy posterisque Tuos derivatus est,” — uo. p. 8.

174 A közel egykorú grófi diplomák közül ez az egyetlen, ahol nem a német, hanem a magyar szóra történik utalás — „...qui etiam proprio Ge[n]tis Hungaricae idiomate Groff cognomina[n]tur,” — MNL OL P 108 Rep. 48. fasc. B nr. 41. p. 9.

175 A könyv alakú oklevél szövege előtti oldalon a családi címet ábrázolták, de ennek okára semmi sem utal a szövegben, noha a címer nem teljesen az ősi formában került befestésre.

grófok pecséthasználatával, (illetve annak jogával), hozza összefüggésbe.¹⁷⁶ Ez utóbbi ugyan csak egy formula volt,¹⁷⁷ a fogalmazás azonban akár bizonytalanságot is kelthet, ugyanis a más, a többi örökös grófról beszél, tehát indirekt módon a megadományozottak is azok lehetnének. Erről persze nem volt szó, 1622-ig nincs adat, amely ezt igazolná. Az 1483. évi adománylevél ilyen módon azonban lehetőséget teremtett arra, hogy bizonyos fokig és ideig „kitolja” a család a címszerzés idejét, régebbinek feltüntetve azt a többiekénél.

1622-ben egy másik nagy múltú család is megkapta a grófi címet. Az adomány dátumát nem ismerjük, mivel csak az oklevél fogalmazványa ismeretes, de valószínűsíthető, hogy a Homonnai Drugeth Jánosnak szóló címadományozó oklevél is az országgyűlés alatt kelt, mint Bánffy Kristófé.¹⁷⁸ A XVII. század harmadik ilyen jellegű adománya több szempontból is eltér a megelőzőktől, abban pedig teljesen sajátos, hogy az érdemszerző és a megadományozott lényegében két külön személy. Az oklevél narratívája ugyanis részletesen bemutatja a Bocskai István halálát követő másfél évtizedben a Habsburgok támogatásával és érdekében az erdélyi ügyekbe önjelöltként szüntelenül beavatkozni próbáló, 1618-ban országbírói méltóságba emelkedett Homonnai Drugeth György pályafutását. A kedvezményezett azonban nem ő, hanem — feltételezhetően váratlan halála miatt, bár erről a szöveg nem tesz említést — egyetlen fia, az ekkor még csak mintegy tizenhárom esztendő János.¹⁷⁹ Az oklevél, pontosabban a fogalmazvány szövege feltehetően nem csak emiatt nem rokonítható minden tekintetben a korábbiakkal. Teljesen hiányzik például az egykorú Bánffy diplomában is szereplő, Thurzó György rangemelő oklevelében felbukkanó, a gróf megnevezésre, illetve annak német eredetére utaló formula. Az adomány ez esetben is kettős, bár a szövegezés kicsit elfedi e tény: egyfelől Ung vára és Ung megye szabad és örökös grófjává (ispánjává) teszi Homonnai Drugeth Jánost és örököseit, másfelől a vármegye főispáni tisztét is neki adományozza az uralkodó.¹⁸⁰ A vörös viaszpecsét használatának jogát szintén megkapta Drugeth János, és ez az utolsó oklevél,

176 „...seu Sigillo aliroum liberorum et perpetuorum Comitum, colore simili, in sigillo utentium...” — MNL OL P 108 Rep. 48. fasc. B nr. 41. p. 8.

177 Schiller, 1900. 243. p.

178 MNL OL A 35 ao. 1622 nr. 292.

179 „Eundem itaque antelati Comitis quondam Georgy Drugeth de Homonna haeredem, unicum nempe filium Johannem...” — MNL OL A 35 ao. 1622 nr. 292. p. 5.

180 Kétségtelen, hogy szöveg egy kicsit furcsán fogalmaz e rendelkezésnél, mivel csak a „dictumque honorem Comitatus de Vngh” (MNL OL A 35 ao. 1622 nr. 292. p. 5.) kitétel szerepel, tehát ’főispán’, ’ispán’ tisztségre való utalás nem, ezért akár az is felmerülhet, hogy a megyét adományoz-

amelyben belefoglalták, hogy a kedvezményezettek a királyi személyes jelenlét bírósága joghatósága alá kerülnek, illetve amelyben szerepel az uralkodónak teendő esküre való utalás is. E két, tartalmát tekintve lényegében anakronisztikus formula — az értelemszerű módosítások mellett — szó szerint egyezik a Thurzó György oklevelében lévővel, és így Hunyadi János grófi okleveléig vezethető vissza. Ami azonban egyik korábbi, vagy egykorú grófi oklevélben sem szerepel, az a megye mindenkori egyeteméhez és tisztviseleihez (alispánjaihoz) szóló intelem, sőt parancs, amely felhívja őket a gróf és leszármazói iránti engedelmességre.¹⁸¹ E formula látszólag a vármegye egyfajta különállására utal, és némi fantáziával a XV. századi grófságok felelevenítésének is tűnhet, csakhogy maga a megye egészére vonatkozó adomány, (amit például megtalálni a Hunyadi János részére kiállított privilégiumban) nem csatlakozik hozzá, ezért inkább — noha erre a szöveg nem utal — Homonnai Drugeth János kiskorúságával függhet össze ez a királyi parancs.

Összességében szövegét tekintve a Homonnai Drugeth grófi oklevél egy érdekes kompilációnak tűnik, hiszen tartalmilag teljesen hasonló Thurzó Györgyéhez, mégsem követi annak szövegezését mindenben — éppen a leglényegibb részekben nem.

A következő, hasonló adományról, amit Esterházy Miklós kapott már nem mondhatjuk el ezt, azonban a grófi címadományozások sorába az 1623. évben beékelődik egy, az eddigiektől ismételten és alapvetően eltérő, Bethlen Istváné. Bethlen Gábor öccse 1623 áprilisában kapta meg a grófi címet fiaival, Istvánnal és Péterrel, valamint majdan születendő mindkét nembeli örökösével együtt.¹⁸²

ta el az király. Kevéssel alább azonban megtalálható a pontos leírás is: „illosque pro supremo quoque et perpetuo dicti Comitatus de Vngh Comite habere et praedicari volumus” — uo. 6. p.

181 „...Quocirca vobis universi et singulis nobilibus et alterius cuiusvis status et conditionis possessionatis hominibus praedicti Comitatus de Vngh, praesentibus et futuris harum serie firmiter com[mendamus] et man[damus] quatenus a modo deinceps, futuris et successivis seu per temporibus praefectum. Idem Comitem Joannem Drugeth de Homonna <Comitem de Vngh> haeredes et successores eiusdem universos, pro veris vestris et perpetuis Comitibus, tenere et recognoscere ac ad vos tamquam veros perpetuosque Comites vestros audire et attendere, Iudicio et Jurisdictioni eorundem adstare et parere ipsisque consequenter Vicecomitibus eorundem, quos videlicet(?) ydem vestrio in medium loceaverint, in omnibus licitis et consuetis obedire semper et obtemperare modi omnibus debeatis et teneamini.” — MNL OL A 35 ao. 1622 nr. 292. p. 8.

182 II. Ferdinánd, Prága vára, 1623. április 14., MNL OL A 57 VII. 219–220. p., kivonatos közlését ld. Schiller; 1900. 322. p. A grófi cím története szempontjából ez az adományt már Schiller is fontosnak (a grófi cím fejlődése negyedik, utolsó szakasza első emlékének) tartotta, bár részle-

A korabeli politikai viszonyoktól minden bizonnyal nem kevésbé független adomány háttere még bemutatásra vár, de tartalma témánk szempontjából legalább annyira érdekes, hiszen a korábbiaktól eltérően ez pusztá címadományozás: az uralkodó gróffá teszi Bethlen Istvánt, és a grófi címmel ékesíti, annak minden kiváltságával együtt. A mágnások és bárók rétegéből való kiemelés, valamint a comes – Graff fogalmak azonosítása itt is szerepel, de ezúttal nem ’szabad és örökös’, hanem ’igazi’ gróf lesz a megadományozott, és ennek megfelelően az „igazi és kétségtelen” grófok közé emeli őt az uralkodó.¹⁸³ A grófi címhez kapcsolódó jogok és kiváltságok leírása is módosult, legfontosabb, és egyedüli konkrét közülük a „tekintetes és nagyságos (Spectabilis et Magnificus)” megszólítás kiváltsága, ami egyben újdonság is. Ez valóban csupán pusztá grófi cím, avagy „száraz gróf név” adományozása volt. A sok felsorolás és a hosszú körülírások mintegy helyettesíti a korábban szereplő tartalmat, mint a vörös viaszpecsét használata, valamely birtokkal való összekötése a címnek, vagy netán örökös főispáni cím adományozása. Hiányzik továbbá az utalás bármiféle birtokra, és nyomuk sincs a Hunyadi-diplomából eredeztethető olyan kiváltságoknak, mint a királyi személyes jelenlét bírósága alá helyezés. Az okra számos magyarázat kínálkozhat a politikai helyzettől akár a (Schiller után szabadon) fejlődés „törvényszerűségéig”. Pusztán formai szempontból szemlélve a kérdést nem kerülheti el figyelmünket a megszólítás, abban ugyanis Bethlen István Hunyad és Máramaros vármegyék fő-, és örökös ispánjaként van megnevezve.¹⁸⁴ Arról nem tudunk, hogy ennek uralkodói adomány lenne az alapja, így az is lehet, hogy csak felvett cím szerepel a szövegben, vagy a területek közjogi helyzete okán nem került sor ezekhez kapcsolódó adományra, mindenesetre a Drugeth, Thurzó, és Nádasdy diplomák alapján állítható, hogy meg lett volna a lehetőség ez esetben is a grófi és az örökös főispáni cím összekapcsolására.

Bethlen István grófi diplomája tehát továbbviszi a Thurzó-féle újítás két lényegi elemét, de elhagyja a középkori eredetű kifejezéseket, formulákat, kiváltságokat, és teljesen szakít a címnek valamely területhez való kötöttségével. Mintát,

tesebben nem foglalkozott vele, Schiller, 1900. 261. Pálffy Géza vonatkozó munkájában (Pálffy, 2012) nem szerepel említése.

183 „*veros comites vulgo groff fecimus creavimus et comitis titulo decoravimus et insignivimus ipsiusque Stephanus Bethlen et ejus heredes et successores supradictos numero et coetis alios verorum et indubitorum comitum agregravimus et adscripsimus*” — MNL OL A 57 VII. 219.

184 „*Magnificu[m] Stephanu[m] Bethlen de Iktar co[m]i[t]a[t]uum Hunyadien[is] et Maramarusien[is]s supremus ac perpetuu[s] comite[m]*” — MNL OL A 57 VII. 219.

és így alkalmat teremtett arra, hogy másfajta kegyben részesítse az uralkodó alattvalóját a grófi cím kapcsán, mint eddig.

Két évtized és három rangemelés után Esterházy Miklós 1626. évben elnyert grófi címe az, amelyről kiállított diploma az első, amely nem tartalmaz az elvi rendelkezések terén lényegi eltérést a Thurzó György oklevelében foglaltaktól. Talán nem véletlen, hogy a három „közbeékelődött” grófi címet szerző személylyel, illetve családdal szemben Esterházy Miklós pályája inkább Thurzó Györgyével mutat hasonlóságot. Bár Esterházy Thurzóval ellentétben teljesen homo novus volt az arisztokrácia köreiből, egyikük családja sem büszkélkedhetett jeles ősökkel a középkorból, mint a Bánffyak, vagy Drugethek, és a cím elnyerésének háttere is más volt, mint Bethlen István esetében. Talán ezért sem volt szükség, vagy akarat új formába önteni az adományt. Esterházy Miklós grófi oklevele egyértelműen Thurzóé mintájára, annak formuláinak felhasználásával készült, néhány különbség azonban kimutatható a két irat között. Ezek némelyike teljesen magától értetődő, hiszen a megadományozott személyétől függő. Egyes eltéréseknek — különösen a később oklevelekkel való összevetés alapján — viszont nagyobb jelentőségük van. A két megadományozott személyéhez köthető legfontosabb eltérés az örökösökre vonatkozik. Míg Thurzó György esetében a fő adomány (a mágnások és bárók soraiból való kiemelés és gróffá tétel) a megadományozott által általánosságban vonatkozik mindkét nembeli utódaira és maradékaira, addig Esterházy oklevelében ehelyütt István fia nevesítetten is szerepel. Esterházy Miklós nem kapott ugyanakkor örökös főispánságot, így az erre vonatkozó rész kimaradt, illetve helyettesítődött az örökös grófság méltóságának adományozásával. Ezt egyébként Esterházy mindkét nembeli utódai örökölhették, szemben az árvai örökös főispánsággal, amely csak a fiágot illette. Azonban közös vonása a két adománynak, hogy egy-egy vár és a hozzá tartozó uradalom örökös adományozásáról is szól, és mindkét esetben csak a fiági lemenőkre terjeszti ki az oklevél az öröklést.

Noha a szöveg szerkesztője a Hunyadi és Thurzó diplomák „szöveghagyományát” követte, lényegi különbség — legalábbis formai szempontból — a korábbi oklevelekhez képest két formulának az elmaradása. Az egyik a személyes jelenlét alá helyezésé, a másik az esküformuláé. Ezek elhagyása akár a főispáni cím adomány elmaradásával is összefüggésben lehet, de valószínűbb, hogy a szöveg bizonyos mértékig aktualizálásra került. Ezáltal — bár az oklevél szerkezetében maradtak a Hunyadi-diplomáig visszavezethető elemek — oklevéltani szempontból a Thurzó György-féle grófi oklevél vette át a minta szerepét.

Húsz évvel Thurzó György grófi rangemelése után még viszonylag egy irányba mutatónak mondható a grófi címadományok tartalma, noha formailag, és tar-

talmilag számos kisebb–nagyobb eltérés mutatkozik közöttük. Esterházy Miklós grófi címszerzését követően néhány év szünet következik az ilyen típusú rangemelésekben, majd 1630-tól kezdődően majdnem minden évre jut egy újabb. Egyértelműnek látszik, hogy ekkortól lesz elfogadott és vágyott cél a magyar arisztokrácia köreiből a grófi cím. A század első negyedének iránya azonban nem folytatódott. Az 1630-as években kettévál a grófi adományok fejlődésének vonala: egymás után jelennek meg a pusztá címadományok, kezdve Batthyány Ádámmal.¹⁸⁵ Ezek — kissé bővített formában — a Bethlen–diploma szövegét, és így tartalmát veszik át, nem esik szó bennük birtokról, uradalomról, főispáni címről, valóban „puszta” grófi címadományozások. A század közepéig terjedő két évtizedben adományozott tizenhárom grófi cím közül négy ezt a formát követi,¹⁸⁶ a többi kilenc több–kevesebb változtatással a Thurzó György-féle mintát.¹⁸⁷ Közöttük jelentősebb tartalmi eltérések találhatók, mint az előbbi csoportnál: igaz majdnem mindegyik kapcsolódik valamely (vár)uradalomhoz, birtokhoz, de ennek megfogalmazása nem egységes. Néhány oklevélben kimondottan valamely (vár)birtokhoz kötődik a grófi cím (Forgách Ádám — Gimes, Wesselényi Ferenc — Murány), másoknál a birtok (neve) csak a grófi címbe kerül befoglalásra (Illésházy, Draskovich, Pálffy János, Konszky), vagy egyáltalán nem szerepel (Pálffy István, Forgách Ferenc),¹⁸⁸ illetve Pálffy Pál esetében lényegében egy birtokadomány mellett majdhogynem mellékesen szerepel a grófi címadomány.¹⁸⁹

Kérdés, hogy ezek a különbségek tarthatók-e rangon belüli differenciálódásnak, vagy csupán a Schiller által meghatározott fejlődési szakasz lassú elhalásáról van csupán szó. A kérdést feltehetően csak jóval szélesebb körű forrásfeltárás esetén lehetne megválaszolni, hiszen meg kellene határozni, hogy ha volt, akkor miben nyilvánult meg ilyen alapú különbség, megkülönböztetés. Mindenesetre a ritkaság, az előkelőbbnek ható, és a tényleges tartalom kiüresedésével egyre fontosabbá váló formai jegyek alapján arra lehet gondolni, hogy birtokra utaló

185 II. Ferdinánd, Regensburg, 1630. augusztus 16. — MNL OL A 57 VII. 961–962. p.

186 Ezek: Batthyány (1630), Nyáry (1632), Széchy (1645), Pázmány (1650), lelőhelyeiket ld. *Arisztokrata adatbázis*. Rangemelések. Magyar grófi rangemelések.

187 Illésházy (1631), Pálffy István (1634), Pálffy Pál (1634), Draskovich (1635), Pálffy János (1636), Forgách Ádám (1640), Wesselényi (1646), Konszky (1647), Forgách Ferenc (1647) részletesen ld. *Arisztokrata adatbázis*. Rangemelések. Magyar grófi rangemelések.

188 Forgách Ferenc címe annyiban különbözik a többiekétől, hogy diplomájából elmaradt a grófi cím örökös jelzője, ld. III. Ferdinánd, Pozsony, 1647. március 20., MNL OL A 57 X. 7–9.

189 II. Ferdinánd, Bécs, 1634. február 13., MNL OL A 57 VIII. 36–38.

grófi cím előkelőbbnek számíthatott.¹⁹⁰ Abban, hogy mindez így alakult, persze szerepet játszhatott az is, hogy a grófi címet már nem csak a legelőkelőbb, (-hatalmasabb, -vagyonosabb) arisztokraták nyerték el, hanem olyanok is, akik éppen nem voltak főispánok, és nem is számíthattak erre.

Kiváltságok és jogok tekintetében azonban biztosan nem oszlott meg a grófok csoportja, legfeljebb abban, hogy az egyik csak grófnak hívatathatta magát, míg a másik a birtokáról vett címmel dicsekedhetett — és ezeknek a különbségeknek utóbb egyre nagyobb súlya lett.

IV.

Az 1606 utáni mintegy negyedszázadban elég képlékeny még a grófi címadományozás gyakorlata és formája: az indok, a tartalom, és a megfogalmazás is eltérő, és csak részben vezethető vissza Thurzó György diplomájára, vagy korábbi előzményekre. Hiába került bele kancelláriai formuláskönyvbe az 1606-os privilegium, nem lett kizárólagos minta. A XVII. századi grófi címadományozásokon végigtekintve nehéz eltekinteni a Schiller által megállapított fejlődési sémától, azonban finomítani is szükséges azt. A század első negyedében egészen Hunyadi János beszerzei grófi adományáig visszamenő formulákból építkeznek az oklevelek. Részben talán csak archaizálási célból, vagy azért nyúltak vissza a XV. századig, mert nem volt erre vonatkozó más forrás, élő gyakorlat. A felesleges, anakronisztikus részek — a grófi esküre való utalás, továbbá a megadományozott személyének a királyi személyes jelenlét bírósága joghatósága alá való helyezése — azonban a Drugeth-diploma után nem szerepelnek többet. De megszűnik az örökös főispánság grófi címmel való együttes adományozása is, a későbbiekben az fordul csak elő, hogy egy időben (néhány nap, vagy néhány hét eltéréssel) kap örökös főispáni és grófi címet valaki.¹⁹¹ A Drugethek és a Bánffyok rendhagyóan

190 Schiller, 1900. 261. Itt a szerző kiemeli a *maiores*, mint a grófi cím jelzője összefüggését a földbirtokkal összekapcsolódó címmel. Ezzel az élesszemű megfigyeléssel kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy az Hunyadi János, és Fogarasföld adománya esetében található csak meg ezt megelőzően a grófi diplomákban, azt követően pedig Wesselényi Ferenc és Forgách Ádám grófi címe esetében bukkan fel, az ezek közöttiekben nem.

191 Rákóczi I. Ferenc például két héttel hamarabb kapta grófi címét (I. Lipót, Ebersdorf, 1664. szeptember 14., MNL OL A 57 XIII. 127–129.), mint ahogy főispáni kinevezését Sáros vármegyére (I. Lipót, Ebersdorf, 1664. szeptember 27., uo. XIII. 125–126. p.). Azonban egyfelől az, hogy apja volt az előző főispán, másfelől, hogy grófi címe, amely Sáros várához és uradalmához kö-

adományozott grófi címeit követő évben pedig megjelenik egy teljesen új megfogalmazású címadományozó szöveg Bethlen István diplomájában. Ettől kezdve lesz meghatározó a Schiller által megállapított korszakok kettőssége, az, hogy nem mindegy, mire vonatkozik a grófi címadományozás: létezik pusztai grófi cím, és valamely (vár)uradalomra, birtokra vonatkozó. Ezek eltérő formulákat használnak, a kedvezmények sem pontosan ugyanazok, de a jelek szerint a „grófok rendje” ettől még nem szakadt rétegekre. Valószínűleg többet jelentett a pusztai grófi címnél egy uradalommal összekötött, de arra vonatkozóan még nincsenek kutatások, hogy ez miben nyilvánult meg egykorúan.

Ennek fényében túlzás lenne túlságosan éles cezúrákat látni a grófi cím magyarországi történetében. Részleteikben sokban különböznek ezen évtizedek grófi címadományai, a fő vonalak viszont — az Erdődy diploma kivételével — folytonosak. Bethlen István grófi oklevele legalább annyira mintaadó, mint Thurzó György, tartalmában majdhogynem újszerűbb is. A két meghatározó, tényleg mintateremtő elem Thurzó György grófi címében — ami a következő évtizedekben minden adományban megtalálható — azok a gróf–Graf megfeleltetés, és a grófok rendjére való utalás.¹⁹² Ez utóbbi kétségtelenül meghatározó újításnak bizonyult, és jelentése sem csak szimbolikus, de kérdés, hogy e miatt érdemes-e magyarabb grófi címnek tartani, mint az Erdődyekét, vagy a Nádasdyakét.¹⁹³

Ugyanígy nem látszik érdemesnek a grófi cím területi vonatkozásait, mint specifikáló elemet kijelölni. A grófságot, mint kiemelt jogállású területet a XVI. században már nem adományoztak az uralkodók, de a grófi cím területhez, birtokhoz való kötöttsége fennmaradt a XVII. században is, a század első felében a megjelenő pusztai grófi címnél jelentősebb számban adományozták azt az uralkodók. De ezek között is voltak különbségek: Thurzó György Árva várához és uradalmához, valamint Árva vármegyéhez kapcsolódó címei inkább birtok terü-

tódott, megelőlegezték a főispáni kinevezést. Más — és jogos — kérdést vet fel az, hogy nem egy adománylevélben kapta meg a kettőt.

192 Ez a két lényegi újítás talán nem véletlen: a Német-római Birodalomban ugyanis csak a grófok és a hercegek alkottak a tartományok szintjén felülemelkedő rendet (vö. *Conrad*, 2011. 211. p.). Talán erre akartak utalni a szövegezők, noha Magyarországon nem volt reális alapja, de annál jobban elkülönítő tényezőként hatott és „nemzetközileg” is fontos lehetett.

193 Érdekes, hogy a grófok, bárók, nemesek, tehát, ha úgy tetszik a nemesség három rétege már az Erdődy diplomában is felbukkan, de ott éppen nem a különállást hangsúlyozó, hanem azt a közös jogok említése miatt elmosó formában — a comes-t értelemszerűen beszűrték a logikailag megfelelő helyre, „...quibus coeteri veri comites et barones et nobiles p[rae]fati Regni nostri Hungariae (...) possitis ac valeatis” — OSzK Kézirattár Fol. Lat. 2257. 345r; „verorum comitum, magnatum et nobilium” — uo. 346v.

leti jelleggel, mint az Erdődyek „Mons Claudius grófja” címe. Úgy tűnik, a XV. században még ténylegesen életre hívott megyényi grófságokból a XVII. század elején még megvolt a megyével való kapcsolat, de a közigazgatási egység jogállásának megváltozása nélkül, viszont az örökös főispáni címmel mintegy cserébe örökletesen egy család birtokába helyeződött a megye irányítása. Az 1620-as évektől viszont ez eltűnik, és marad ugyanezen feltételrendszer, de csak valamely kiemelkedő birtok vonatkozásában. Ugyanakkor megjelenik a pusztá grófi cím is. A nivellálódás folyamata egyértelmű, de inkább folyamatos, mint éles cezúrákkal tagolt.¹⁹⁴

A grófi cím tartalma kezd egyszerűsödni, elfogadottsága pedig nőni, így a Magyarországon is kialakuló ranghierarchia egyre vágyottabb csúcsát jelentette.

Ennek a tudati folyamatnak talán legjobb példája az országbírói cím latin elnevezésének „áttűnése” a grófibá. Már Schiller rámutatott, hogy az országbírói méltóság latin elnevezésének *comes X. Y. iudex curiae (regiae)* formában való használata teljesen bevetté vált már Mohács előtt.¹⁹⁵ Ennek megfelelően korszakunkban nem csak a Báthoryak, hanem minden e méltóságot viselő személy esetében megfigyelhető ez.¹⁹⁶ A XVII. századból már egyértelmű adatok is vannak

194 Lényegében igaza van tehát Schiller Bódognak, bár e folyamatot az egyes fázisok elkülönítése útján mutatta be, noha azok igencsak egybemosódnak.

195 Más kérdés, hogy a történetírást is megzavarta ez olykor, amelyre már Schiller is utalt, *Schiller*; 1900. 254. p. 138. jegyz..

196 A Báthoryakra ld.: *Pálffy*, 2012. 184. p. A többi hasonló esetre a számos példa közül ld. pl. „*comitis Ambrozy Sarkan de Akoshaza iudicis curiae pr[ae]fati (...) Ludovici Rex ...*” — Brunn, 1531. március 25., MNL OL A 57 I. 132.; „*spectabilis et magnifici comitis Alexy Thurzo de Bethleenffalwa iudicis curiae et locumtenentis nostri*” — Enns, 1536. június 12., uo. I. 317. p.; „*comite Stephano Banffy de Alsolindwa iudice curiae nostrae*” — méltóságsor, 1567. február 19., uo. XXIX. 450.; „*spectabilis et mag[nifi]ci quondam Comitis Christophori Orzagh de Gwttth, al[ia]s iudicis cur[iae] n[ost]rae*” — Bécs, 1569. április 4., uo. III. 932. Schiller előbb hivatkozott megállapítása szerint csak a főnemesi címet viselőkre volt jellemző, de ennek ellentmond, illetve a szokás erősségét mutatja, hogy János király országbírója, az egyébként közneves Pestyéni Gergely is így használta, ld. „*Nos comes Gregorius Pesthyeny de Martonos iudex curiae serenissimi principis et domini, domini Joannis, dei gratia regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc.*” — Ozora, 1530. június 5., *Héderváry Okl.* II. 24. A XVI. században egyedi eset Nádasdy Tamásé, aki már Fogarasföld grófjaként lett országbíró. Kezdetben az ő neve elé nem kerül kitételre a 'comes' szó (pl. „*spectabilis et magnifici Thomae de Nadasd Comitis perpetui terrae Fogaras iuducis curiae et consiliarij nostri ac sup[re]mi Regni n[ost]ri Hungariae capitanej*” — Prága, 1547. augusztus 13., MNL OL A 57 II. 254.), majd igen, de ekkor a nevet követő Fogaras örökös grófja címből marad el (1551-től), ld. pl. „...*ac spectabili et magnifico Comiti Thome de Nadasd perpetuo terre Fogaras, ac Comitatus Castriferrei Comiti iudici curie*

arra vonatkozóan, hogy ez esetben a comes titulust a gróffival azonosították,¹⁹⁷ kérdés, hogy ez a jelenség „hivatalosnak” tekinthető-e, ami azonban a kancelláriai iratokból nehezen deríthető ki.¹⁹⁸ Mindazonáltal maga a jelenség létezett, jelezte a grófi cím felértékelődését a köztudatban, illetve az arra való igényt a kortársak között.

Ilyen és hasonló módokon kialakult a lassan meghonosodó hivatalos címek holdudvara, a címek spontán, de nem minden szabály nélküli használata, amit elősegített, hogy a korban e téren közel sem voltak jól definiált terminus techni-

et consiliar[i]i suo ac Supremo Regni Hungarie Capitaneo” — Bécs, 1551. május 8., uo. II. 456.

- 197 Erre utal Báthori István országbíró sírfelirata, idézi Pálffy, 2012. 184. p. A teljesen egyértelmű azonosság csak a magyar megfelelő hasonló használata esetén jelenthető ki, például a Pálffy által ugyanott idézett esetben, vagy egy emberöltővel később Alaghy Menyhérttel kapcsolatban: „*Groff Moniorokerekj Erdeödy Anna az Nehaj Tekintetes es Na[gysa]gos Groff Bekenj Alaghj Menihart Urn[a]k meghagyott özvegye*” — Serényi Sándor és Erdödy Anna egyezsége, Pácin kastélya, 1632. szeptember 9., MNL OL E 148 fasc. 443. nr. 8. Egyébiránt a Pálffy Géza által a fenti idézett helyen említett sírfelirat igazi érdekessége témánk szempontjából az, hogy Szabolcs és Szatmár megyék örökös grófjának [!] is nevezi az elhunytat.
- 198 Minthogy latin nyelven történt az ügyintézés, kevesebb az esély ennek kiderítésére. A comes cím név előtti önálló használatára azonban akad példa: Drugeth János fentebb idézett grófi diplomájában Drugeth György országbíró első említésénél teljes titulását kiírták (a szokott formában), a szöveg további részében a „*comes Georgius Drugeth*” alakban említik — kérdés, hogy Thurzó György grófi diplomája után, amelyben egyértelműen azonosítást nyert a comes és a Graf (gróf) fogalom, tartható-e ez csupán az országbírói cím esetében alkalmazott speciális rövidítésnek, vagy sem? Mindenesetre a XVII. század elejére elég erősen meggyökeresedhetett ez a szokás: 1613-ban Forgách Zsigmond országbíró „*Comes Sigismundus Forgach de Ghymes Neogradien[is] et de Zabolch Comit[us]m Comes Őfels[ége] Iudex cur[ia]eja?*” titulussal szerepel, tehát a főispáni címei megelőzik az országbíróit, ami persze lehet az őrök tévedése, de a 'comes' cím a név előtt így sem maradt el, ld. pozsonyi káptalannak, Pozsony, 1613. december 26., Prímási Levéltár Act. Rad. classis O caps 33. nr. 83. Rákóczi Pált (országbíró: 1631-1636) halála után a kancelláriai oklevelek mindig comesként említik, de olykor az országbírói címre való utalás nélkül (pl. MNL OL A 57 VIII. 147. [1636. április 4.], uo. VIII. 159. [1636. április 29.]). A terminus technikusok természetszerű definíciatlansága, illetve az, hogy három nyelv esetében kell erre figyelemmel lenni, az egész kérdéskör egyik legnagyobb nehézsége. Ezt illusztrálандó két (részben kapcsolódó) kiragadott példa a német nyelvű forrásokból a (fő) ispán megnevezésére: „*getreuer Stephan Dobo von Ruzzkha vnseren Span der Spanchafft zu Barso [sic]*” — II. Miksa császár, Bécs, 1567. július 24., MNL OL E 205 20. t. (8. d.); illetve „*neben uberrichtung der zweir Obristen Graff Bathors und Lazars von Schwendi schreibens Abschrift*” — Dudith András II. Miksának, Piotrków, 1565. június 9., *Dudithius Epistulae*, 202. Itt jegyezendő meg, hogy a 'supremus comes' kifejezés az 1600. évtől fordul elő a főispáni kinevezésekben — vö. a Királyi könyvekben található okiratmásolatokat, MNL OL A 57 passim.

kusok. A rangokat, címeket, az ezekhez tartozó megszólításokat, szavakat időben, térben, társadalmi helyzet, címzett és író szerint — bár nem teljesen szabályszerűtlenül — ha nem is számtalan, de számos jelentésben, variációban használták, mintegy „adományozták” maguknak, családtagjaiknak, rokonaiknak a főrendűek.¹⁹⁹

A jelenség talán nem annyira a címek és rangok elburjánzásának, hanem a minták követésének leírásával magyarázható. Egy fontos szempont ugyanis általában nem került a történeti leírásokban kihangsúlyozásra. A grófi cím, illetve bármilyen rang egyik meghatározó jellemzőjéről nem ejt szót a szakirodalom, valószínűleg azért, mert túlságosan magától értetődőnek tartja, vagy pedig, mert egyáltalán nem veszi figyelembe. Ez pedig az, hogy a címadomány, rangemelés uralkodói adomány volt, forrása a mindenkori király. Tehát főnemesi, főrendi cím az, amit a király adományozott. Ebből a szempontból azonban lényegében magyar báró, magyar gróf az volt, akinek a magyar király főnemesi címet adományozott. Kétségtelen, hogy voltak, akik adomány nélkül éltek ilyen címekkel, és adott esetben ez akár a címszerzés előszobáját jelentette, ezzel azonban nem lettek grófok, vagy bárók. A jelenség megítélést nehezíti, hogy a grófi cím majd-

199 A fentiekben ismertetett esetek mellett további példák: az 1625-ben meggyilkolt rimaszécsi Széchy György sírfelirata szerint gróf, Gömör vármegye örökös főispánja, több vár szabad bárója volt (ILLVSTRISSIMVS COMES GEORGIVS SZECH DE RIMASZECZ SVPREMVS AC PERPETVVS COMES COMIT[A]T[VS] GEOMORIENSIS LIBER BARO ARCIV[M]M MVRANI LIPCZE BALOG ETC[ETERA] [...] — *A Magyar Nemzet Története*, VI. reprodukció: 377., olvasata: 594.) — noha egyikről sem tud a kutatás. Ezzel szemben a grófi címet „kerülgető” homonnai Drugeth György síremlékén csak az országbírói tisztségére utalóan — igaz, a keresztnév után — szerepel a comes cím (ILLVSTRISSIMVS D[OMI]N[VS] GEORGIVS COMES DRVGET DE HOMONA IVDIX CVRIAE COMITAT[VVM] ZEMPLIN[IEN]SIS ET DE VNG COMES [...] — *uo.* reprodukció: 150., olvasata: 586.). Széchy György példája nem egyedülálló: általában valamely vármegye után az „örökös gróf”, valamely örökjogon bírt vár(uradalom) után az „örökös úr”, „szabad úr”, „szabad báró” címet illesztették nevük mögé sokan. Ennek analógiájára Széchy Katalin magát „*Lipce várának Örökös Asszonya*”-ként nevezi meg egy iratában ([Zólyom]Lipce vára, 1656. március 16., *Vass*, 1972. 107.). A grófi, örökös főispáni címmel kapcsolatban figyelemre méltó az Erdődyek fentebb bemutatott esete mellett, hogy Thurzó György már 1604-ben megelőlegezte magának Árva vármegye örökös főispáni címét: „*Mý Thurzo Geörgý Arua Varmegýenek feő Eőreőkeős Ispannia, Magýarorzagban az feőlseges Romáý Czazarnak feő Poharnok Mesthere Thanacza: Dunan unend azon Magýarorzagnak Generallia es Výuarnak feő kapitannia...*” — [Érsek]Újvár, 1603. július 4., Primási Levéltár Act. Rad. classis C caps 11. nr. 35.; Forgách Ádám pedig grófi és egyéb címei mellett magát Szécsény „*szabad eőreőkeős zászlos ura*”-nak [!] titulálta, (ld. dátum nélkül, Primási Levéltár, Act. Rad. classis N caps 31. nr. 16.). Ezeken túl nyilván további példák is felhozhatók — talán nem véletlen, hogy ezek magyar nyelvű szövegek. Ld. alább az V. függelékben írottakat is.

hogy nem leglényege a diplomák szövege szerint is az volt, hogy valakit grófnak nevezhettek, írhattak, sőt kellett, hogy nevezzenek, írjanak a többi alattvalók, ezt pedig akár királyi rendelkezés nélkül is el lehetett érni. Mégis, azon esetek, amelyek nem kapcsolhatóak uralkodói adományhoz, azok „csak” a főnemesi címhasználat fogalomköréhez sorolhatók, nem a címek szorosan vett történetéhez. A címadományozások különbségeinek kutatása nem éppen tanulságok nélküli eredményekre vezetett és vezethet, túlértékelni azonban anélkül, hogy egykorú gyakorlati lecsapódásainak nyomait is feltárnánk, nem biztos, hogy célravezető.

A fentiek nagy vonalakban a Schiller Bódog által felvázolt folyamatot igazolják. Hozzá kell azonban tenni ehhez, hogy Schiller is viszonylag felületesen írta le az általa felállított egyes fázisokat, azokon belül ugyanis jelentős különbségek vannak. Ez persze nem jelent többet, minthogy apróbb részletek is tisztázhatóvá váltak a grófi cím fejlődéstörténetében. Ezek alapján leginkább úgy tűnik, hogy a részben középkori hagyományokra és formulákra építő, azt továbbbővítő, a címet valamely területtel (ritkábban örökös főispáni címmel) összekapcsoló adományok lassan tényleg háttérbe szorultak. Azonban ennek jelentősége nehezen ítéltető meg. A grófok között nem volt különbség a kiváltságok tekintetében, viszont ahogy nőtt később a külsőségek presztízse, úgy értékelődhetett fel a címek, a címek fajtájának szerepe is — ennek részletei azonban még tisztázásra szorulnak. Sőt, igen valószínű, hogy a bárói, grófi rangok történetének fentebb áttekintett időszakában sem tekinthető minden kérdés megválaszoltnak.

V.

Függelék

A XVI–XVII. századi magyar grófi rangemelések — egyes bárói címnyerésekkel ellentétben — elég jól dokumentálhatóak, általában közvetlen források állnak rendelkezésre a címadományról. Korszakunkban egyetlen kirívó kivétel akad, a Csáky család, amelynek tagjai Szepes várának megszerzését követően viselték a grófi címet, már csak azért sem véletlenül, hiszen a Szepességhez köthető grófi cím az, amelyiknek a legkomolyabb és legfolyamatosabb előzményei voltak, ráadásul nem is egy, hanem három formában. A Szepesföld örökös grófja (*comes perpetuus terrae Scepusiensis*), és a Szepes vármegye örökös főispánja/grófja (*comes/supremus comes perpetuus comitatus Scepusiensis*) alább áttekintendő

címei mellett létezett ugyanis a szepesi szászok grófja tisztség is, amely viszont nem azonos a másik kettővel.²⁰⁰

Az e területhez kapcsolódó, grófinak tekinthető, és általában akként értelmezett cím első előfordulása a Szapolyaiak ilyen címe, amelyet Szapolyai Imre nyert 1465-ben I. Mátyás királytól, Szepes vára és kerülete vonatkozásában, és amelyet a családtagok a későbbiekben a Szepesföld örökös grófja (*comes perpetuus terrae Scepusiensis*) formában használtak.²⁰¹

Szepes várát 1527-ben Thurzó Elek kapta adományul I. Ferdinánd királytól, és ezt követően a főispáni hivatalt is megszerezte, ennek jellege azonban kérdéses. A témával foglalkozó történészek úgy vélték, hogy a Thurzók már 1531 óta birtokába voltak az örökös szepesi (fő)ispáni címnek,²⁰² sőt az egyes ágak között átörökötték azt.²⁰³ Érdekes módon ezt két szerző mindösszesen egy forráshivatozással támasztotta alá,²⁰⁴ azonban mind a hivatkozott szövegkiadás, mind az eredeti irat (egykorúan is csak közvetett információt közlő) szövege csupán (fő)ispáni címről beszél, nem pedig örökös főispániról.²⁰⁵

Végigtekintve néhány e tekintetben fontos korabeli forrást, ez nem is meglepő, mivel a XVI. századból egyelőre nem sikerült a Thurzók szepesi örökös főispáni címére vonatkozóan releváns adatot találni. Kétségtelen, hogy a Thurzók a fenti dátumtól a család kihaltáig majdnem folyamatosan viselték Szepes vármegye főispáni tisztségét,²⁰⁶ de az örökös jelző soha nem szerepel a főispán családtag neve mellett a Kancellária által kiállított okiratokban. Még meggyőzőbb, hogy a főispáni kinevezésekben sem fordul elő ilyesmi: Thurzó II. Szaniszló esetében csak szepesi ispánságról esik szó.²⁰⁷ Thurzó II. Elek 1584-es kinevezésében

200 Ld. *Weber*, 1895.

201 A diplomát közli: *Wagner*, 1774–1778. I. 145–147., használatára ld. pl. Dl. 102.682 (Szapolyai János, 1500. szeptember 14.); Dl. 102.708 (Szapolyai György, 1526. április 29.); vö. még *Schiller*, 1900. 250; *Hajnik*, 1888. 78. p.

202 *Hajnik*, 1888. 9., 79. p.

203 *Pálffy*, 2011. 76–77. p., uő, 2012. 181. p.

204 *Pálffy*, 2011. 76. p.

205 Ld. *Erdélyi*, 2005. 223. p., illetve MNL OLE 142 fasc. 30. nr. 13.

206 *Fallenbüchl*, 1988. 99. p. — Thurzó Elek neve mellett itt is szerepel az 'örökös' jelző, hivatkozási alapnak ez, — ld. *Pálffy*, 2011. 76. p., 50. jegyz. — azonban kevésbé fogadható el. Az előzményekre ld. *Erdélyi*, 2005. passim,

207 „*Quod [...] Magnifici Stanislai Thurzo honorem comitatus Scepusien[sis], [...] eidem Stanislai Thurzo, [...] duximus dandum et conferendum...*” — I. Ferdinánd, Augsburg, 1559. április 8., MNL OLE 148 fasc. 446. nr. 24.

ugyan olvasható az ispáni tisztt (tulajdonképpen a vármegye), és a vár birtoklásának örökjogon való összefonódására való utalás,²⁰⁸ de csupán ennyi, a főispáni címre való vonatkozás nélkül. A Thurzó Kristófnak 1603-ban kiállított kinevező okirat azután egy közbevetéssel tovább bővíti e megjegyzést,²⁰⁹ de továbbra is csak a vár és vármegye összetartozására utalva. Az utóbb említett oklevélben már főispáni címről van szó, de mint látható, örökös főispánságról itt sem. Negyedszázad múlva, Thurzó Ádám 1628-as főispáni megerősítő irata ugyan hivatkozik a szepesi főispáni tisztségre I. Ferdinánd által történt adományozására, de az örökösség sem egykorúan, sem a megelőző adománnyal kapcsolatban nem merül fel ebben az okiratban sem.²¹⁰ Érdekes ugyanakkor, hogy Thurzó III. Szaniszló főispáni kinevezésének kihagyták a helyét a Királyi könyvekben, (talán hosszabb volt az oklevél, mint a korábbiak és azért nem fért oda).²¹¹ Különösen azért figyelemre méltó ez, mert a század elején egyértelműen felbukkan a „Szepesföld örökös grófja” és a „Szepes vármegye főispánja” cím a Thurzók (I. Kristóf ága) címei között.

A Királyi könyvekben található első irat, amelyben a Szepesföld örökös grófja cím a Thurzó család valamely tagjával kapcsolatosan előfordul, az Thurzó Kristóf Sáros vármegye főispánjává való kinevezési oklevele 1612-ből.²¹² De a következő évben — igaz nem királyi oklevélben — Thurzó III. Szaniszlót is ezzel, és — noha ekkor éppen nem ő volt a megye főispánja — az örökös főispáni címmel említik.²¹³ A családtagok azonban már ezt megelőzően használták az örökös

208 „honorem Comitatus Scepusien[sem], ac arcem Scepusien[sem] p[er]petuo iure annexum” — I. Rudolf, Prága, 1587. július 4., MNL OL A 57 IV. 394.

209 „...Magnifici Christophori Turzo de Betlehemffalwa ... honorem supremi comitis Comitatus Scepusiensis arci Scepusien[si], quam nunc dictus Christophorus Thurzo senet et possidet, ab antiquo uti nobis relatum est, perpetuum iure annemxum est...” — I. Rudolf, Prága, 1603. augusztus 19., MNL OL A 57 V. 606. (A jelenség majdhogynem törvényszerű, vármegye és központi vára birtoklásának együttjárására további példák hozhatók Ungtől Trencsénen át Varasdig.)

210 II. Ferdinánd, Prága, 1628. május. 25. — MNL OL A 57 VII. 740-741., idézi Hajnik, 1888. 79. 3. jegyz., vö. még Schiller, 1900. 250. 128. jegyz.

211 Ld. [1614] MNL OL A 57 VI. 464.

212 „Magnificj Christophorj Thurzo de Betthlemffalua, terrae Scepusiensis Comitis perpetui...” — II. Mátyás, Bécs, 1612. január 7., MNL OL A 57 VI. 301.

213 Egészen pontosan mindkét címet egybefoglalva „Szepesföld és megye örökös ispánja (grófja?)”-ként nevezi őt meg Thurzó György nádor: „d[omi]nis Stanislaio Thurzo de Betthlemffalua, Comite perpetuo Terrae ac Comit[a]tus Scepusien[sis]” — Besztercebánya, 1613. augusztus 27., MNL OL A 57 XVII. 19.

főispáni (és nem a Szepesföld örökös grófja) címet: egy, Thurzó IV. Kristóf által kibocsátott irat intitutatiojában 1607. májusában már ezzel találkozni.²¹⁴ Azonban ez csak a fellelt királyi okleveleknél régebbi, az első általam talált, — nem feltétlenül legkorábbi — előfordulása a címnek 1600-ból való: három testvér, III. Szaniszló, IV. Kristóf és Miklós egy egyezségükben nevezi így magát, de csak Szaniszló írja alá ekként a nevét a dokumentum végén.²¹⁵

A kör nyilván még tovább szűkíthető, de az eléggé bizonyosnak látszik, hogy a Thurzók szepesi örökös főispánsága, illetve szepesföldi örökös grófsága nem olyan régi, mint azt a szakirodalom feltételezi, sőt talán ez is felvett címként született, mint az Erdődyek monoszloi grófsága. (És mint látszik, a Szepesföld örökös grófja cím használata a későbbi.) Ezek alapján talán nem megalapozatlan annak feltételezése, hogy a nem egyházi méltósághoz kötött örökös főispáni címek adományozásának megindulása a XVII. század első évtizedére tehető. Eddig — Hajnik nyomán — két XVI. századi örökös főispánságról tudunk a Magyar Királyság területén, a Thurzók szepesi, és a Révayak túróci örökös főispánságáról.²¹⁶ Ez utóbbiról azonban Pálffy Géza bebizonyította, hogy csak örökletes (haereditarius, nem pedig perpetuus) volt.²¹⁷ Így még az is megkockáztatható, hogy Thurzók névleges szepesi, majd előbb lényegében névleges, majd tényleges árvai főispánsága volt a folyamat elindítója, amit szorosán követett az Erdődyek varasdi örökös főispáni címe.²¹⁸

A Szepesség birtoklása tekintetében a Thurzók utódjainak tekinthető Csákyak grófi címének eredetével nemigen foglalkozott a történeti kutatás, az arisztokráciába kerülésükről sem állapított meg többet, mint, hogy már a XVI. század elején a régi (született) bárói családok közé számítottak.²¹⁹ E homályos kérdésben újabban fényt gyújtani látszott Csáky Istvánnak az 1605-ös országgyűlésen való

214 „*Nos Christophor[us] Thurzo de Betlehemfalwa perpetuus Comes Comit[at]us Scepusien[sis] Liber Baro Arciu[m] Semptae, Galgocz, Baýmocz, Themetven et Vjśzno...*” — Szepes vára, 1607. május 25., MOL E 148 fasc. 453. nr. 12. [aláírás és pecsét nélkül]

215 „*Nos Stanislaus, Nicolaus, et Christophorus Turzo de Bethlemfalua, Comites perpetui Comitatus Scepusien[sis], Liberi Barones in Baimocz, Sempte, Galgocz et Themetuin etc.*” — Szepes vára, 1600. január 2., Prímási Levéltár, Act. Rad. Classis T. caps. 42. nr. 264.

216 Hajnik, 1888. 9., 79., 84. p., persze kérdés, hogy az enyingi Törökök Hunyad vármegye örökös (fő) ispáni címét hova soroljuk, ld. *uo.*, 60–61. p.

217 Pálffy, 2009a 12. p.

218 I. Rudolf, Prága, 1607. március 24. — MNL OL A 57 V. 858–862.; de ld. még a Pálffyak esetén is: Hajnik, 1888. 72–74. p.

219 Fügedi Erik megállapítását idézi Papp, 2008. 111. p., ld. *uo.* 2. jegyz. is.

részvétele, amit mindjárt a grófi cím megszerzésével kapcsolt össze a kutatás — alaptalanul.²²⁰

A források nem hagynak kétséget afelől, és egy történész sem kételkedik benne, hogy a család a XVII. század folyamán megszerezte a grófi címet, vagy legalábbis élt vele. A címszerzés körülményei azonban korántsem egyértelműek. Ez már csak azért is érdekes, mert a Csákyak XVII. századbeli nagy személyiségei nem nevezhetők elfeledetteknek: a dualizmus korában megjelent a család — igaz erősen válogatott — oklevéltára,²²¹ életrajz látott napvilágot Csáky VIII. Istvánról és édesanyjáról is,²²² és napjainkban is jelennek meg kutatási eredmények a család korszakunkbeli történetéről.²²³ Azonban ha a grófi cím eredetéről próbálunk tájékozódni, mind a forrásokban, mind a szakirodalomban zavarba ejtő dolgokba ütközünk. Például Csáky Istvánnak Deák Farkas által írt életrajza harmadik fejezete a cím szerint a grófi méltóság megszerzéséről is szólna,²²⁴ ám a fejezet legvégéig egy szó sem esik az eseményről. A fejezet utolsó mondataiban pedig a szerző így fogalmaz bármiféle forrás megjelölése nélkül: „... minthogy nem sokkal az előtt a grófi méltóságot is megkapta így nem csak Erdélyben, de már Magyarországon is csakugyan a főurak közé számíthatta magát”.²²⁵ Az adatolás hiánya ellenére nem vetendő el Deák megállapítása, ugyanis azt a már akkoriban közölt források is valószínűsítették. A kutatás pedig nem szentelt ennél több figyelmet a későbbiekben sem a kérdésnek, teljesen egyértelműnek tűnik ugyanis, hogy a szepesi grófi cím Szepes várának megszerzésével volt kapcsolatban.²²⁶ Hajnik Imre is csak azt jegyzi meg, hogy „Kevéssel reá 1638 márczius 25-én Szepes várát adományul nyervén, az örökös főispánság ahhoz csakhamar

220 Pálffy Géza a bárói címszerzéseket összefoglaló táblázatának utolsó változatában már jogos megjegyzéssel szerepel ez az információ Pálffy, 2010. 171. p. Ld. még *Szijártó–Cserpes*, 2010. 1257. p. 2. táblázat — e helyütt az *Arisztokrata* adatbázisra való hivatkozással már grófként említik Csáky Istvánt.

221 *Csáky Okl.*

222 *Deák*, 1888., és *uő.*, 1875.

223 Elsősorban Papp Klára munkássága említhető e téren.

224 „Harmadik rész: A szendrői kapitányság. Szádvári epizód. A szepesvári uradalom és a grófi méltóság.” *Deák*, 1888. 92. p.

225 *Deák*, 1888. 124. p.

226 Valószínűleg ezen okból jutott az 1638–1639-es címszerzés feltételezésére újabban Pálffy Géza is, ld. Pálffy, 2012. 191. p.

csatlakozott.”²²⁷ azonban forrásokkal alátámasztani ezt a „csatlakozást” nem tudta, vagy legalábbis elmulasztotta.

A szepesi vár és tartozékainak megszerzése talán a legfontosabb és a legjobban adatolt fordulópontja a Csáky család történetének, és éppen ezért elég jól rekonstruálható. A Thurzó család fiágának 1636-os kihalása ritka jó lehetőséget teremtett a számos rokon családnak vagyona gyarapítására. Csáky István felesége, Forgách Zsuzsanna révén tarthatott igényt valamilyen jussra. Kitartó munkálkodása — és persze nem kevés pénz — segítette hozzá ahhoz, hogy 1638-ban sikerüljön megszereznie a várat és tartozékait.²²⁸ A siker azonban korántsem volt teljes, ahogy azt Csáky István csaknem negyedszázaddal később végrendeletében pontosan és hangsúlyosan meg is írta, ugyanis sem a vármegye örökös főispáni tisztét nem kapta meg a család, sem a birtok lányági öröklésének lehetőségét.²²⁹ A birtokjogi kérdést újabb kitartó munkával, — és még nagyobb összegekkel — 1651-ben sikerült rendezni, amikor is adományt sikerült kieszközölnie mindkét ági utódai részére Szepes várára az uralkodótól.²³⁰

Úgy tűnik azonban, a birtok mellett a cím sem volt kevésbé fontos a családnak, ennek megszerzése azonban korántsem rekonstruálható olyan jól. A Szepes várat adományozó első oklevél 1638. március 25-én kelt,²³¹ alig fél év múlva, 1638. augusztus 15-én azonban egy kérést referált a Kancellária az uralkodó felé Csáky István és László részéről.²³² Ebben grófi címet (egészen pontosan csak a született és örökös grófi címet és méltóságot, egyéb megjelölés nélkül) kértek a maguk és mindkét nembeli utódai számára, saját, illetve őseik érdemei — amelyeket bárókként („*in statu Baronum*”) szereztek — mellett arra hivatkozva, hogy a szepesi vár (illetve uradalom) korábbi birtokosai a született és örökös szepesi

227 *Hajnik*, 1888. 79. p. A második kitétel azonban a fentiek alapján kérdéses. Pálffy Géza szerint (*Pálffy*, 2012. 191. p.) a grófi cím megszerzésére Szepes várának és Szepes vármegye örökös főispáni címének elnyerése után került sor, ám az alábbiakból kitűnik, hogy a vármegye örökös főispánságáról ekkor még nem kaphatott adományt Csáky István. A szerző által hivatkozott források (uo. 71. jegyz.) csak a vár és tartozékai adományozására, és az abba való beiktatásra vonatkoznak.

228 A birtokba való bevezetésre a következő év február 2-án került sor, ld. szepesi káptalan, 1639. február 22., *Csáky Okl.* 702–715. p.

229 Szepesvár, 1662. november 5., *Csáky Okl.* 730.

230 III. Ferdinánd, Bécs, 1651. november 22., *Csáky Okl.* 720–726.

231 III. Ferdinánd, Pozsony, 1638. március 25., *Csáky Okl.* 698–702.

232 MNL OL A 33 anno 1638. nr. 152.. Az iratot tartalmazó íven egykorú kéz által felvezetve: „*Proposita a N[o]150 usque 156 | 19. Augusti Anno 1638 Pragae*”.

grófi címmel bírtak.²³³ Ez, mint fentebb láttuk, csak részben volt igaz, de a jelek szerint a döntés meghozói ezt nem is vizsgálták. Hiába hivatkoztak ugyanis a Csáky fivérek még az esztergomi érsek ajánlására is, a kancellária véleménye — amit a jelek szerint az uralkodó is magáévá tett — ennek ellenére az volt, hogy mivel nemrég mindkét Csákyknak bőségesen kimutatta a király kegyét, ezért nem időszerű ismételten megjutalmazni őket.²³⁴

A kérdés azonban nem dőlt el ilyen egyszerűen: a forrásokból sajátos kép bontakozik ki a grófi cím használatát illetően. A következő év legelején a Kancellária Csáky Istvánt még csak nagyságosnak titulálja, mindenféle cím nélkül.²³⁵ Nem sokkal később a szepesi káptalan Csáky Istvánnak Szepes vára és tartozékaiba való beiktatásáról szóló oklevelében már a „comes” jelzővel, azaz egyszerű grófként szerepel.²³⁶ Pár hónappal később, egy, Gönc mezőváros által kiadott iratban, mint gróf és Szepes vármegye örökös és főispánja,²³⁷ a szepesi káptalan ezt átíró, 1639 utolsó napjaiban kelt oklevelében pedig egy kissé tovább bonyolítva Szepesföld örökös grófja, és Szepes vármegye főispánja címmel titulálják.²³⁸

233 „*Supplicant igitur pro titulo ac honore Comititis <nati sive> perpetui, pro se haeredibus suis utriusque sexus benigne conferendo.*” [...] „*Et alias complures, qui Dominium Scepusiense possidissent, sicut et nunc Stephanus Chiaki <possideret> nati et perpetui Comites Scepusienses extitissent.*” — MNL OL A 33 anno 1638. nr. 152. Az összetett megfogalmazás oka valószínűleg az, hogy egészen pontosan nem is tudták (lehet, hogy nem is tudhatták), mit kérjenek. A ’titulus’ a grófi címre, a ’honor’ a főispánira utal, de sem a ’Szepesföld’, sem a ’vármegye’ szavak nem fordulnak elő a szövegben, kérdés, hogy az — utólag beszúrt — „született” jelző milyen okból került bele.

234 „*Opinio: Ex quo Sua Mafies]tas ante exiguu[m] suam satis abunde exhibuerit, posse illos hoc tempore ea contules esse, et ab ista petitione desistere.*” — MNL OL A 33 anno 1638. nr. 152. verso.

235 „*Magnifico Stephano Chiaky de Keresztszegh, coniliar[io] nostro...*” — III. Ferdinánd, Bécs, 1639. január 5., MNL OL A 57 IX. 187.

236 ’Ispán’-ként való értelmezésének kevesebb az alapja, ld. „*Illustrissimi comitis domini Stephani Chaky de Keoreoszegh ...*” — 1639. február 22., Csáky Okl. 702–703., és alább „*spectabilis et magnifici domini Stephani Chaky*” — uo. 711.

237 „...az tekintetes es Na[gysá]gos Groff Keöreőszeghi Chiaki Istuan Vrunck eő Na[gysá]ga Szepes Varmegienek Eőreőkös es feő Ispannianak, ...” — Gönc, 1639. július 21., MNL OL A 57 IX. 263.

238 „*Ill[ustrissi]mus Comes D[ominii] Stephanus Chiaky de Keöreőszegh, perpetuus terrae Scepusien[sis], eiusdemque Comitatus supremus comes...*” — 1639. december 27., MNL OL A 57 IX. 262. — bár mint látszik, itt elkülönülnek a vármegye és Szepesföld meghatározások.

Ennek ellenére a mindezen okleveleket magában foglaló uralkodói oklevél csak nagyságosként és Szepes vármegye (fő)ispánjaként nevezi meg Csáky Istvánt.²³⁹

Még fél év sem telik el azonban, István testvére, Csáky László már „tekintetes és nagyságos gróf” egy uralkodói oklevélben is,²⁴⁰ ami ettől fogva állandósul a két Csáky megszólításaként, de a grófi címből csak ez, — a Szepességgel való összekapcsolódásról nem tud a következő években a kancelláriai gyakorlat.²⁴¹ Ennek ellenére az Csáky István intitulációjában felfedezhető.²⁴² Ennek mintájára testvére, Csáky László lévai uradalma után már 1640-től Léva örökös urának címzi magát.²⁴³

Az 1651. évi adomány azután nemcsak a birtoklás kérdésében jelentett előrelépést a Csákyaknak. Ebben ugyanis adományozásra került a vármegye örökös (és) főispáni tisztsége is Csáky István és mindkét nembeli utódja részére.²⁴⁴ A sajátos az, hogy az oklevél szövege szerint ez is kiterjesztő jellegű volt, mivel korábban a fiág részére adományozásra került e cím. Ám erre vonatkozó forrás nem ismert, és a fentebb vázolt gyakorlat is csak a főispáni címet igazolja.

Ezek után már csak az meglepő, hogy Csáky István a már említett végrendeletét az alábbi intitulatio-val kezdi: „*Ėn Groff Cháky Istuan Magyar Orszagban tarnok Mester Szepessi varának Eőrekes Űra, és Vármegyének Feő Ispanya...*”²⁴⁵ ami lényegében paralel a kancelláriai dokumentumokból kibontakozó kép-

239 „*Mag[nifi]ci Stephani Chiaky de Keőrőszegh, Comitis Comitatus Scepusien[sis] et Consiliarij n[ost]ri...*” — Bécs, 1640. január 31., MNL OL A 57 IX. 262.

240 „*Sp[ectabil]is et Magnifici Comit[is] Ladislai de Chiak...*” — III. Ferdinánd, Bécs, 1640. május 15., MNL OL A 57 IX. 288.

241 Ld. pl. Csáky István főasztalnokmesteri kinevezése — III. Ferdinánd, Bécs, 1644. március 15., MNL OL A 57 IX. 571.

242 „*Nos Comes Stephanus de Chiak, perpetuus Terrae Scepusiensis eiusdemque Comitatus supremus Comes, Thauernicoru[m] Regaliu[m] per Hungariam Magister, Sacrae Caesareae et Regiaeque Maiestatis Consiliarius et Camerarius.*” — Szepesvár, 1646. szeptember 17., MNL OL A 57 IX. 813.

243 Ld. pl. pecsétjének körirata: COMES LADISLAVS DE CHIAK PETPETVVS DE LĚVA — Batthyány Ádámnak, Szentgotthárd, 1640. augusztus 10., MNL OL P 1314 nr. 8401.

244 „*Honore[m] aute[m] perpetui ac supremi Comit[is] dicti Co[m]it[at]us Scepusien[sis] praemanib[us] antelatj Comit[is] ac haerede[m] et postertiate[m] eisudem masculini v[er]idelic[e] t[er] sexus universis relinquimus et successores n[ost]ros legitimos Hung[ari]ae Reges relinqui volumus.*” — III. Ferdinánd, Bécs, 1651. november 22., Csáky Okl. 723–724.

245 Szepesvár, 1662. november 5., Csáky Okl. 727.

pel, azok ugyanis hallgatnak a főispáni cím örökösségéről, és szintén kerülnek a 'Szepesföld örökös grófja/ura' megnevezést.²⁴⁶

1638 augusztusában a már főispán Csáky István kérhette a főispánság örökössé tételét, a szöveg azonban nem erről tanúskodik, nem szerepel benne ugyanis a vármegye szó, így joggal gondolhatunk örökös grófságra. A végrendelet írásakor azonban úgy tűnik, hogy erre már az 1651. évi adományon átszűrve emlékezett Csáky István, mert bár ellentmondásos a megfogalmazás, de egyértelműen a vármegyéhez (és a várhoz) kötődő. A latin szövegekben olyan jól elkülönített Szepesföld örökös grófja kifejezés pedig az idézett magyar nyelvű szövegekben egyáltalán nem tükröződik, (hacsak a „Szepes várának örökös ura” címben nem, ennek a torzulásnak a magyarázata azonban további kutatásokat igényelne).

A fentiek alapján úgy tűnik, a Szepesföld örökös grófja címet nem kapta meg Csáky István (mint ahogy az sem valószínű, hogy Csáky László a lévő örökös grófi címet), de pusztán grófi címet igen, mégpedig a Szepes vára megszerzését követő években (a vármegyére vonatkozó örökös és főispáni címet pedig 1651-ben). Igaz erre vonatkozó forrás nem került elő, így még az sem zárható ki, hogy az uralkodó, illetve a Kancellária mintegy hallgatólagosan elfogadta, hogy a Csáky testvérek grófok.²⁴⁷

Azonban a problémakör csak látszólag zárható le Csáky István halálával, ugyanis fiai, István és László apjuk végrendeletének elkészülte után három héttel mindketten Szepesföld örökös grófjainak nevezik magukat, sőt apjukat is, egyértelműen elkülönítve azt a főispáni címtől.²⁴⁸ Egy emberöltővel később pedig már az uralkodó is így nevezi meg az ifjabbik Csáky Istvánt.²⁴⁹

Tisztázásra vár, hogy mindezek mögött volt-e uralkodói privilégium, vagy csupán a Csákyak elszántsága győzött-e akár többször is. Az azonban mindenképpen biztosnak látszik, hogy legkésőbb 1639–1641 évektől grófoknak tekintették Csáky Istvánt, testvérét Lászlót, és így leszármazóikat.

246 Pl. 1654. június 20., MNL OL A 57 XI. 2.

247 Ez a hipotézis annyiban sántít, hogy az alapja nem világos, azaz László esetében nem lehet összefüggésbe hozni Szepes várával, de az is lehet, hogy éppen ezt akarta elkerülni az Udvar.

248 „*Nos comes Stephanus de Chak perpetuus terrae Scepusiensis (...) comes Ladislaus de Chak similiter terrae et comitatus eiusdem Scepusiensis comes perpetuus, alias illustrissimi condam domini comitis Stephani de Chak perpetui terrae Scepusiensis et comitatus eiusdem supremi comitis...*” — Szepes, 1662. november 26., Csáky Okl. 742.

249 I. Lipót, 1693. december 11., Bécs, Csáky Okl. 766.

Kiadatlan források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
	<i>Magyar kancelláriai levéltár</i>
	Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája
A 33	Propositiones et opiniones
A 35	Conceptus expeditionum
A 57	Libri regii
	<i>Magyar kincstári levéltárak</i>
	Magyar Kamara Archívuma
E 142	Acta publica
E 148	Neo-regestrata acta
E 185	Archivum familiae Nádasdi
E 205	Acta cameralia
	<i>Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai —</i>
	<i>Családok, személyek iratai</i>
	Esterházy család hercegi ágának levéltára
	Esterházy család hercegi ága
P 108	Repositorium
	Batthyány család levéltára
P 1314	Missiles
	Mohács előtti gyűjtemény
DL	Diplomatikai Levéltár – Collectio Diplomatica Hungarica.
	A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
	Prímási Levéltár (Esztergom)
Act. rad.	Acta radicalia
OSzK Kézirattár	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (Budapest)
Fol. Lat. 2257.	„Paria diplomatvm variorum quae ex collectione diplomatica Caroli Feiervari descripta sunt.”

Bibliográfia

- Arisztokrata adatbázis* A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a XVI–XVII. században. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>
- Benda, 2007* *Benda Borbála*: Az Erdődy család XVII. századi genealógiája. In: Turul, 80. (2007) 4. f. 109–125. p.
- Benda–Koltai, 2008* *Benda Borbála – Koltai András*: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2008. 429–460. p.
- Bónis, 1948* *Bónis György*: Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1948].
- Bubryák, 2005* *Bubryák Orsolya*: Az ősök tisztelete az Erdődy grófok mecénási programjában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a XVI–XVII. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2005. 549–581. p.
- Conrad, 2011* *Conrad, Hermann*: Deutsche Rechtsgeschichte. Bd. II. Neuzeit bis 1806. Ein Lehrbuch. Heidelberg, München, Landsberg, Frechen, Hamburg; 2011.
- Csáky Okl.* *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*. I. kötet. 2. rész. Oklevelek 1500–1818-ig. [Szerk.: Bártfai Szabó László.] Budapest, 1919. (A Kőrösszegi és Adorjáni gróf Csáky család története I. kötet. Oklevéltár.)
- Cserpes–Szijártó, 2010* *Cserpes Tünde – Szijártó M. István*: Nyitott elit? A magyar főmértóságok a XVIII. században. In: Századok, 144. (2010) 5. sz. 1225–1261. p.
- Dávid, 2001* *Dávid Zoltán*: Az 1598. évi házösszeírás. Budapest, 2001.
- Deák, 1875* *Deák Farkas*: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné, 1584–1649, életrajza és levelezése. Budapest, 1875.

- Deák*, 1888 *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Budapest, 1888².
- Dudithius Epistulae* Dudithius, Andreas: Epistulae. Ed.: Lech Szczucki – Tibor Szepessy. Pars I. 1554–1567. Budapest, 1992. /Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova XIII. 1./
- Engel*, 1996 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest, 1996. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.)
- Engel-Lővei*, 1992 *Engel Pál – Lővei Pál*: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. In: Budapest régiségei, 29. (1992) 49–58. p.
- Erdélyi*, 2005 *Erdélyi Gabriella*: I. Ferdinánd és Thurzó Elek levelezése. (Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez) I. 1526–1532. Budapest, 2005. (Lymbus kötetek 1.)
- Fallenbüchl*, 1988 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest, 1988.
- Fallenbüchl*, 1994 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994.
- Fógel*, 1917 *Fógel Lajos*: II. Lajos udvartartása. 1516–1526. Budapest, 1917.
- Fügedi*, 1970 *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. (Történeti statisztikai kötetek.)
- Hajnik*, 1888 *Hajnik Imre*: Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Budapest, 1888.
- Héderváry Okl.* *A Héderváry-család oklevéltára*. Közlik: Radvánszky Béla – Závodszy Levente. I–II. Budapest, 1909, 1922.
- Hermann*, 1992 *Hermann Zsuzsanna*: Miképp került Divény vára a Balassák kezére? In: Levéltári Közlemények, 63. (1992) 1–2. sz. 61–70.

- Hermann, 1998* *Hermann Zsuzsanna*: Keseregjenek vétkük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk.: Csukovits Enikő. Budapest, 1998. 81–98. p.
- Koltai, 2012* *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. = (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források és feldolgozások 14.)
- Kóta, 1996* *Kóta Péter*: A címerinspektori hivatal a XVIII. században. In: Turul, 69. (1996) 1–2. sz. 28–34. p.
- Kubinyi, 1973* Fügedi Erik: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. [Ismerteti:] *Kubinyi András*. In: Századok, 107. (1973) 1. sz. 753–757. p.
- Kubinyi, 1988* *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. In: Századok, 122. (1988) 1–2. sz. 147–215. p.
- Kubinyi, 1994* *Kubinyi András*: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. In: Századok, 128. (1994) 2. sz. 288–319. p.
- A Magyar Nemzet Története* *A Magyar Nemzet Története*. Szerk.: Szilágyi Sándor. I–X. Budapest, 1895–1898.
- Magyarország története* *Magyarország története*. 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. I–II. Budapest, 1987. (Magyarország története tíz kötetben 3.)
- Majláth, 1888* *Majláth Béla*: A Majáth család nemzedékrendje. In: Turul, 6. (1888) 1. sz. 1–11. p.
- Maksay, 1990* Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. Szerk., bev.: *Maksay Ferenc*. I–II. Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.)
- Mályusz, 1926* *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. V. közlemény. In: Levéltári Közlemények, 4. (1926) 1–4. sz. 94–129. p.

- Mikó*, 2010 *Mikó Árpád*: Kettős olvasatú siremlékek a kora újkori Magyarországon. In: Szinlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2010. 313–330. p.
- Mócsy*, 1961 *Mócsy András*: A Mons Claudius. In: Archaeologiai értesítő, 88. (1961) 2. sz. 178–179. p.
- Nagy*, 1857–1868 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. és Pótlék kötet. Pest, 1857–1868.
- Neumann*, 2007 *Neumann Tibor*: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században. Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 5.)
- Pálffy*, 2009a *Pálffy Géza*: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a XVI. században. In: Történelmi Szemle, 51. (2009) 1. sz. 1–20. p.
- Pálffy*, 2009b *Pálffy Géza*: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a XVI–XVII. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: Századok, 143. (2009) 4. sz. 853–882. p.
- Pálffy*, 2009c *Pálffy Géza*: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a XVI. századi Magyar Királyságban. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk.: Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. (Speculum Historiae Debreceniense 4. »A Debreceni Egyetem Történeti Intézete Kiadványai«) 9–23. p.
- Pálffy*, 2010 *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a XVI. században. Budapest, 2010. (História Könyvtár – Monográfiák 27.)
- Pálffy*, 2011 *Pálffy Géza*: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata familia Magyarországon. In: Történelmi Szemle, 53. (2011) 1. sz. 63–84. p.

- Pálffy*, 2012 *Pálffy Géza*: A grófi cím a XVI–XVII. századi Magyarországon és Erdélyben. In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronika – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 9. »A Debreceni Egyetem Történeti Intézete Kiadványai«) 177–191. p.
- Pálmány*, 1997 *Pálmány Béla*: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13. Szerk.: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen, 1997. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) 37–96. p.
- Pálosfalvi*, 2000 *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). In: Századok, 134. (2000) 1. sz. 45–98. p.
- Papp*, 2008 *Papp Klára*: Csáky István és a Bocskai felkelés. In: Publicatones Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica, tomus XIII. – fasciculus 2. (Szerk. Horváth Zita). Miskolc, 2008. 111–127. p.
- Patay*, 1998 *Patay Pál*: Szatmári harangok. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 39–40. (1997–1998) 361–396. p.
- Péter*, 1990 *Péter Katalin*: A barokk társadalom Magyarországon. In: A barokk kor műemlékei. Az Egri Nyári Egyetem előadásai. 1990. augusztus 15–22. [Eger?], 1991. 73–79. p.
- Péter*, 1994 *Péter Katalin*: Az örökös főrendiség létrejötte. In: Rubicon, 5. (1994) 10. sz. 16–19. p.
- Podmaniczky Okl.* A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. Közvetette, bev., jegyz.: Lukinich Imre. I–II. Budapest, 1937, 1939.

- Pozsony vármegye* Denis Pongrácz – Radoslav Ragač – Stresňák Gábor – Tomás Tandlich – Frederik Federmayer: *Pozsony vármegye nemes családjai*. Ford.: Kövesdi Gergely. [Bratislava] 2008.
- Schiller, 1900* *Schiller Bódog*: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Budapest, 1900.
- Teleki, 1852–1857* *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest, 1852–1857.
- Thallóczy, 1915* *Thallóczy Lajos*: Jajca (bánság, vár és város) története. Budapest, 1915. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 4.)
- Tóth, 2000* *Tóth Endre*: A továbbélő ókor. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17 – szeptember 24. Szerk.: Mikó Árpád – Sinkó Katalin. /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3./ 265–275. p.
- Vass, 1972* *Vass Előd*: Török adatok Rákoscsaba és Rákoskeresztúr hódoltságkori történetéhez. In: Tanulmányok Budapest múltjából, 19. Budapest, 1972. 87–111. p.
- Wagner, 1774–1778* *Wagner, Carolus*: *Analecta Scepusii sacri et profani*. I–IV. Viennae, 1774–1778.
- Weber, 1895* *Weber Samu*: A szepesi városok grófjai sorrendjének kiegészítése. In: Történelmi Tár, 18. (1895) 401–408. p.
- Zrínyi levelek* *Zrínyi Miklós szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*. Közli: Barabás Samu. I–II. Budapest, 1898–1899. (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek – Első Osztály – Okmánytárak.)

MITROPULOS ANNA DIÁNA

„UTASÍTJUK FRAKNÓI TISZTTARTÓNKAT” — URADALMI TISZTSÉGEK ÉS KINCSTÁRBELI MUNKÁLATOK A FRAKNÓI SZÁMLÁK TÜKRÉBEN¹

Bevezetés

Esterházy Pál (1635–1713) nádor (1681–1713) Fraknó várát a XVII. század második felében jelentősen kibővítette és lakóvárrá alakította, amelynek során nagyobb hangsúlyt fektetett a reprezentációra, mint a vagyon teaurálására. Apja, Esterházy Miklós (1583–1645) nádor (1625–1645) a vár átalakításakor még a védelmi funkciót tekintette elsődlegesnek. A vagyon felhalmozása szempontjából fontos volt számára, hogy a vár jól védhető helyen legyen. Fia idejében a teaurálás mellett már a reprezentáció is fontos szerepet kapott, így jöhetett létre Közép-Európa egyik legrégebben felállított és fennmaradt kincstára. Fontossága és egyedisége, hogy a tárgyak harmada az egykori, XVII. század végi szekrényekben, szinte az eredeti helyén maradt fenn.

A kincstár tudatos átalakítása komoly szervezőmunkát igényelt, az alapoktól, az első megrendelt ládától egészen a bonyolult zárómechanizmusok kialakításáig. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy milyen mesterembereknek (ácsok, asztalosok, kőművesek stb.) adott Esterházy Pál megbízásokat, ők pontosan milyen feladatokat kaptak, ezeket milyen gyakorisággal és mekkora díjazásért végezték, illetve voltak-e közöttük a kincstárhoz kapcsolódóak. Arra is keresem a választ, megfogható-e a számlák segítségével, hogy mikor fogalmazódott meg Esterházy Pálban a kincstárhelyiségek átépítésének gondolata, tükröződik-e ez a fraknói vár adminisztrációjában, és ha igen, hogyan és milyen mértékben. A forráscsoport elemzése az udvari személyzet összetételének megismeréséhez is közelebb visz bennünket.

1 Köszönöm témavezetőmnek, G. Etényi Nórának és külső konzulensemnek, Buzási Enikőnek, hogy észrevételeikkel hozzájárultak jelen tanulmány létrejöttéhez.

Fraknó — „van itt egy kincsház is”

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a harmincéves háború kezdeti szakaszában sikeres hadjáratokat vezetett Nyugat-Magyarországon. A béketárgyalásokon II. Ferdinánd magyar király követeként Pázmány Péter esztergomi érsek mellett Esterházy Miklós is — ekkor még országbírói minőségében — részt vett. A stratégiai jelentőségéből fakadóan nagy hatalmat jelentő Munkács birtokához Esterházy első felesége, Dersffy Orsolya (1583–1619) hozományaként jutott hozzá,² azonban ez a nikolsburgi béke értelmében Bethlen Gábor fennhatósága alá került.³ 1622-ben a bécsi udvar kárpótlásul az elvesztett értékes birtokért — továbbá azért, mert nem tudták kifizetni⁴ — azt a lehetőséget ajánlotta fel Esterházynek, hogy zálogbirtokként saját kezelésébe veheti a fraknói és a kismartoni uradalmakat. Az országbíró élt ezzel a lehetőséggel, és 400 ezer forintért zálogba vette,⁵ majd 1626-ban II. Ferdinánd adománylevele szerint Esterházy Miklós immár jog szerint is birtokba vette a két uradalmat, továbbá ő és leszármazottai innentől fogva a „Fraknó örökös grófja” címet viselhették.⁶

Ezután átfogó átépítési munkálatok kezdődtek, amelyek során a középkori várból az esetleges támadásoknak ellenálló erődítmény született.⁷ *„Amint Miklós biztonságban érezhette magát Fraknó birtoklása felől, a hely kedvező volta miatt úgy határozott, hogy a várat a kor szellemének megfelelően, az akkoriban elképzelhető legválasztékosabb módon alapjaiból újjáépíti, új védművekkel erősíti meg, és személyéhez méltó palotával látja el. (...) Azt mondják, körülbelül kétszázezer forintot fordítottak rá.”* — írja Bél Mátyás.⁸ A birtokba vett vár egy hatalmas öregtoronyból, egy szabadon álló kápolnából, két palotaszárnyból, egy fegyvertárból és egy felvonóhidás őrházból állt. Az első építkezési szerződést

2 Péter, 1985. 34–35. p.

3 Szilágyi, 2005. 23. p.

4 Prickler–Tobler, 1993. 21. p., Körner, 2009. 21. p.

5 Bél, 2006. 206. p.

6 Prickler–Tobler, 1993. 22. p.; Szilágyi, 2005. 24. p.

7 Ekkor élénken élhetett Esterházy Miklós emlékezetében az az eset, amikor Bethlen Gábor egyik alvezére körülzárt lakompaki (*Lackenbach — ma: Ausztria*) várkastélyát, csupán a francia generális, Henri-Duval Dampierre segítségével sikerült visszavonulásra kényszeríteni az ostromlókat. Szilágyi, 2005, 24. p.; Prickler–Tobler, 1993. 21. p.

8 Bél, 2006. 81. p. II. Ferdinánd adománylevét (Uo. 82–95. p.) és később Esterházy Pál nádorrá választásának dokumentumát is (Uo. 99–113. p.) teljes terjedelemben közli.

1630-ban kötötték, 1640-re a jelentősebb új épületek már el is készültek.⁹ Az átalakítás során háromszoros védelmi gyűrű épült az öregtorony körül. Az 1625 óta nádor Esterházy Miklós különös gondot fordított arra, hogy a bécsi udvarhoz költődő, főként olasz építőmestereket alkalmazzon, így biztosítva a legkorszerűbb, legmagasabb művészi színvonalat, ahogyan fia is, aki számára ez már Habsburg-orientációt is jelentett egyben.¹⁰

Ez a korban nem számított egyedülálló jelenségnek, hiszen más nyugat-magyarországi főúri családok is igyekeztek — a legfőbb reprezentációs eszköznek számító építészet területén — itáliai származású művészeket alkalmazni. Különösen Pálffy Pálnak, a Magyar Kamara elnökének példaadó szerepe emelhető ki, mivel hivatalából kifolyólag is kapcsolatba került a Habsburgok számos művészeivel, főként a pozsonyi királyi vár nagyszabású barokk átépítése idején, amelyet ő irányított (1635–1646).¹¹ Nagy hatással volt Batthyány I. Ádáma (1610–1659), aki feltehetően az ő révén foglalkoztatta a neki dolgozó építőmestereket. Az egyik legnevesebb közülük Giovanni Battista Orsolini (?–1638?) volt.¹² A negyvenes évektől Simone Retacco bécsi császári építő- és kőművesmester is dolgozott neki a németújvári (*Güssing* — *ma: Ausztria*) vár, a rohonci (*Rochnitz* — *ma: Ausztria*) kastély (mindkettő esetében Filiberto Luchese tervei alapján), valamint a németújvári kolostor építésén.¹³ 1633-ban ő építette az apósa, Giovanni Battista Carlone (1580/1590–1645) által tervezett új tánctermet a bécsi Hofburgban.¹⁴ 1635-től Pálffy Pál megbízásából Stomfa (*Stampfen/Stupava* — *ma: Szlovákia*) kastélyának, 1639-től pedig Bajmóc (*Bojnice* — *ma: Szlovákia*) várának átépítésén dolgozott.

9 Keil-Budischowsky, 1993. 107–109. p.

10 Lásd erre Esterházy Pál kismartoni építkezéseit. Garas, 1975. 219–220. p.

11 Koltai, 2008. 403–404. p.

12 Koppány, 2002. 188. p.

13 Koltai, 2008. 411. p.; Koltai, 2012. 174. p.; Koppány, 2002. 189. p.; Prickler-Tobler, 1993. 27. p.; AIA: Retacco, Simone: http://www.uibk.ac.at/aia/retacco_simone.htm (A letöltés időpontja: 2014. január) (Szerk.: Petr Fidler.) 1645-ben halt meg Bécsben.

14 Giovanni Battista udvari építőmester volt, Carlo Martino és Domenico Carlone nagybátyja. Esterházy Miklós megbízásából ő készítette a nagyszombati jezsuita templom terveit, amely Magyarország első barokk épületének tekinthető. Dolgozott Pálffy Pálnak is a pozsonyi vár barokk átalakításán és az ő tervei alapján épült fel a várhegy alatt, a vár átalakításával párhuzamosan Pálffy kétemeletes nyári palotája (1635–1648). Carlone, Johann Baptist, AKL 16. 444. p.; AIA: Carlone, Giovanni Battista http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_giovanni%20battista.htm (A letöltés időpontja: 2014. január); Thieme-Becker 28. 187. p.

Ilyen „referenciákkal” nem meglepő, hogy Esterházy Miklós őt bízta meg a fraknoi átépítés terveinek elkészítésével. Három szerződése ismert, melyeket a nádorral kötött, 1630-ban és 1632-ben.¹⁵ Az AIA szerint ugyanakkor nem bizonyított, hogy Retacco és pallérja, Domenico Carlone voltak a vár tervező építészei. Retacco rokona és alkalmazottja is volt Giovanni Battista Carlonénak, továbbá terveinek nem egyszer kivitelezője is, ezért nem zárható ki, hogy apósa volt a tervező.¹⁶

Retacco halála után Domenico Carlone (1615–1679) vette át az építési munkálatok tervezését és felügyeletét.¹⁷ A Scariából származó művészdinasztia tagjai között számos építész, festő, szobrászt vagy stukkátort találunk a XV–XVIII. században, közülük többen is rendelkeztek magyarországi kapcsolatokkal. Carlo Martino Carlone (1615/1616–1667) császári építőmester 1651 és 1659 között a loretói szervita templomot építette Nádasdy Ferenc megbízásából, majd a Hofburg több szárnyán is dolgozott: 1660–1666 között építésvezetőként együtt dolgozott testvérével, Domenicóval az Amalienburg, illetve 1666-tól a Lipót-szárny építésén (Filiberto Luchese tervei alapján).¹⁸ Nem ez volt az egyetlen közös munkájuk, mert ezzel egy időben a petronelli Abensperg–Traun-kastélyban (1660–1668) ő volt az építésvezető, Domenicót pedig építőmesterként említik a források.¹⁹ Carlo Martino Carlone nevéhez kötődik a kismartoni Esterházy-kastély homlokzatának barokk átalakítása is. Garas Klára szerint összevetve a Hofburg újjáépítésével és a petronelli kastéllyal, a Carlonék csupán a kivitelező mesterek lehettek, a tervezést Luchesével hozza kapcsolatba.²⁰

15 1630-ban a vár kapuja feletti bástya, egy kerek bástya és egy már meglévő bástyában magtár, valamint egy nagy ciszterna építésére szerződött Retacco. Két évvel későbbi szerződése szerint 2000 forintot és természetbeni juttatásokat is kap munkájáért (*Schmeller-Kitt*, 1964. 37–37a). Ekkor a mély árok felől már megépített rész feletti déli szárnyat építi, abban a konyhát, felette a kápolnát és a folyosókat, a bemutatott „Modell” alapján. Év végén a torony melletti régi szobákat elbontja és az egész déli szárny alatt új pincét mélyít. *Koppány*, 2011. 106. p., Vö. *Keil-Budischowsky*, 1993. 109. p.

16 Utal erre: *Koppány*, 2002. 186. p.; *Koppány*, 2011. 106. p.

17 AKL 16. 437. p.; AIA: Carlone, Domenico http://aia.art-platform.com/carlone_domenico.htm (A letöltés időpontja: 2014. január); *Keil-Budischowsky*, 1993. 110. p.

18 AKL 16. 435–436. p.; AIA: Carlone, Carlo Martino: http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_carlo%20martino.htm (A letöltés időpontja: 2014. január)

19 AKL 16. 435. p.; AIA: Carlone, Domenico: http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_domenico.htm (A letöltés időpontja: 2014. január). A Grafenegg-kastélyban is építőmesterként fizették ki 1647-ben, valamint a bécsi Abensperg–Traun-palotában is dolgozott az ötvenes években.

20 *Garas*, 1975. 216–217. p.

Filiberto Luchese (1606–1666) császári udvari építész és stukkátor magyarországi munkássága a negyvenes évektől követhető nyomon, amikor első munkáit Pálffy Páltól kapta.²¹ 1638-ban egy stukkókkal díszített kerti grottát épített a kamaraelnök pozsonyi palotájában, majd Retaccóval együtt dolgozott a bajmóci és a stomfai kastélyban, illetve Borostyánkőn (*Bernstein — ma: Ausztria*), Vöröskőn (*Rothenstein/Červený Kameň — ma: Szlovákia*) és Marcheggben is.²² 1645-től császári mérnök, 1653-ban a pozsonyi vár újjáépítését ellenőrizte.²³ Az 1640-es években ő szolgáltatta a terveket Batthyány I. Ádám minden komolyabb építkezéséhez.²⁴ A rohonci kastély kápolnájának átépítéséhez és oltárához több tervet is készített, és a borostyánkői és szalónaki (*Stadtschlaining — ma: Ausztria*) átalakítások is az ő tervei alapján valósultak meg. Batthyány a németújvári vár építéséhez is tőle rendelt két tervrajzot, valamint a vár alatti középkori eredetű kolostor átépítéséhez szükséges tervrajzokat, melyek alapján azután az építkezés megindult.²⁵ Az ötvenes évektől Luchese egyre többet dolgozott az udvari főnemességnek (például a Harrach és Abensperg–Traun családoknak) Bécsben és környékén. 1660-ban kezdte meg I. Lipót megbízásából a Hofburg új szárnyának építését, illetve ő tervezte Pálffy Miklósnénak (Fugger Mária, Pálffy Pál anyja), III. Ferdinánd első feleségének, Mária Annának és Lipót Vilmos főhercegnek a *castrum doloris*ait is. Az osztrák kutatások neki tulajdonítják azokat a terveket is, amelyek alapján Esterházy Pál megindította a kismartoni kastély barokk átépítését 1663-ban.²⁶ Esterházy Pál tehát ugyanazokat a művészeket alkalmazta, akik jelen voltak Bécsben, illetve a kor jelentősebb építkezései fűződnek nevükhöz, mégis „önálló arculatú mecénás”.²⁷ Jó példa erre a kismartoni kastély homlokzata. A korban divat volt a fálmezőkben ókori királyok és hősök ábrázolása, ezzel

21 AIA: Luchese, Filiberto: http://www.uibk.ac.at/aia/luchese_filiberto.htm (A letöltés időpontja: 2014. január); Koppány, 2002. 185–186. p.

22 Koltai, 2008. 411–412. p.

23 Garas, 1975. 213. p.

24 A Batthyány család esetében Koltai András kimutatta, hogy építkezéseiken birtokaikkal szomszédos magyarországi és stájer városok mesterei dolgoztak, itáliaiakat csak a reprezentatívabb munkák tervezéséhez és irányításához hívtak. Koltai, 2008. 405. p.

25 Koppány, 2002. 185. p.; Garas, 1975. 211–212. p. A rohonci várkápolna átépítéséről: Koltai, 2012. 203–207. p. A magyarországi végvárakról is készített rajzokat II. Ferdinándnak, illetve a Morva és a Duna között az ő tervei alapján építettek csatornát.

26 Koppány, 2002. 186. p. Erre utal az AIA adatbázisa is Carlo Martino Carlone és Luchese címszavaknál. Vö. még 18. jegyz.

27 Galavics, 1988. 143. p.

találkozunk a petronelli Traun-kastélyban is. Esterházy azonban honfoglaló magyar vezéreket jelenített meg, sőt, apja és önmaga portréját is közéjük illesztette, jelezve, hogy családját ezen dicső ősektől származtatja.²⁸

Luchese udvari építészként ismerkedett meg és kötött barátságot Carpofo Tencala (1623–1685) festővel, akire később a freskók készítését bízta számos általa tervezett épületben.²⁹ Ő festette a lambachi kolostortemplom és a kremsieri kastély freskóit, de együtt dolgoztak a már említett petronelli kastélyban és 1665–1667 között a bécsi Hofburg már említett Lipót-szárnyának freskóit is Tencala készítette. A Trauttmansdorff család birtokában lévő trautenfelsi kastély dísztermének és kápolnájának mennyezetfreskóit is ő festette. Garas Klára szerint a magyar főurak közül Pálffy-nak dolgozhatott a vöröskői kastélyban,³⁰ leghíresebb alkotása azonban a kismartoni Esterházy-kastély dísztermének mennyezetfreskója, amelynek koncepcióját feltehetően Esterházy Pállal együtt alakította ki.³¹ Három tematikai egység figyelhető meg. A fő témakör Ámor és Psiché lakodalmának története, amelynek néhány jelenetét díszkeretbe festett páros címerek kötik össze, amelyek az Esterházy család nevezetes házasságkötéseire — Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina (1624), Esterházy Pál és Esterházy Orsolya (1652/1655) — utalnak, így felmagasztalva azokat az antik mitológia halhatatlan szerelmespárjának párhuzamba állításával. A második tematikai réteg, a Hesperidák³² aranyalmájának története, amely a trautenfelsi kastélyban is feltűnik.³³ A harmadik gondolati egység tizenhat allegorikus nőalakból áll, akik a török hódoltság kora előtti Magyarország tartományait jelképezik. Esterházy így akarhatta megjeleníteni a XVII. századi magyar főnemesség vágyaiban létező egységes Magyarországot, amelyet a török kiűzésével kívántak visszaállítani, ehhez azonban a Habsburg uralkodó segítsége elengedhetetlen lett volna.³⁴

A fenti példák alapján látható az a tendencia, hogy az említett itáliai mestereket a magyar főurak szinte „kézről kézre” adogatták egymás között. Bécsi munká-

28 Galavics, 1988. 143. p. A mellszobrokat a kismartoni kőfaragó, Hans Matthias Mayr készítette 1667–1669 között.

29 AIA: Tencala, Carpofo: http://www.uibk.ac.at/aia/tencalla_carpofo.htm (A letöltés időpontja: 2014. január).

30 Garas, 1975. 213. p.

31 Galavics, 1986. 97. p.

32 A boldogság kertjének őrzői és gondozói, ahol az egyik fán az örök ifjúság és halhatatlanság aranyalmái teremnek.

33 Galavics, 1988. 144. p.

34 Galavics, 1988. 144. p.; Galavics, 1975. 244. p.

ik mellett kulcsfigurái voltak a nyugat-magyarországi arisztokrácia reprezentatív építkezéseinek, ahogy Retacco és Domenico Carlone a fraknói vár újjáépítésének, amely több mint 32 ezer forintba került.³⁵ Esterházy Miklós a mesterek munkáját végig figyelemmel kísérte és ellenőrizte, a faragott köveket is Bécsből hozatta. Erről tanúskodik 1634. szeptember 24-i, feleségéhez írt levele: „*En tegnap későn estve érkeztem ide ahol sok rendetlenséget találtam. Ma azért — úgy hiszem — itt köll maradnom, mivel valami faragott köveket is várok Bécsből, kit meg köll látnom mit csináltak, és mint tegyék a kőfalba is be, meg köll azt is mutatnom.*”³⁶ A bástyák, sáncok, védművek mellett ekkor készült el a ma is eredeti formájában látható várkapolna, amelyet 1642-ben szenteltek fel.³⁷ Esterházy Pál így emlékezik vissza a várban zajló munkálatokra: „*...éppétette atyám uram az toron fölső részit, kinek tégláit úgy vittük föl minnyájan, hogy egyik az másik kezében adta az téglát, az utolsó éppen az toron tetjén lévén, az földre tette, és így egész nap az egész téglát fölvitték, s azután békődvén, Szent Mihály archangyal képit tettek föl, kinek tisztségére éppétetett s az vár is tutelája alá adatott az egész Esterhás familia megmaradására.*”³⁸

Az 1650–1660-as években még végeztek néhány építési munkálatot, később azonban 1670-ig az építkezés szünetelt. Ekkor került újra előtérbe a fraknói vár mint a család gazdagsága mellett a császár iránti lojalitást is jelképező rezidencia. Esterházy Pál „*viszont oly mértékben ellátta fűthető szobákkal, ebédlőkkel, termekkel, s minden egyéb kényelmes és izléses berendezéssel, hogy azt lehet hinni, nem is magának és utódainak, hanem királyoknak építette, továbbá nem csak kéj-laknak, hanem háborús veszély és békesség idejére is. Mert egyrészt belül minden saját nagyságához méltó ékességgel és ragyogással készített el, másrészt kívül falakat tornyokkal, a tornyokat pedig egyéb katonai erődítésekkel támogatta meg, oly mértékben, hogy a várat, ahogy természeténél fogva, továbbá elhelyezkedése miatt teljesen megközelíthetetlen, eme erődítések révén kevésszámú katonával is könnyen megvédhetővé tette (ha a katonáknak helyén van a szívük), továbbá olyanná, amelyet még gigászi merészséggel és igyekezettel is aligha lehet bevenni. (...)* Pál nem csak Mars várává akarta tenni, hanem nemzetsége kincseinek, valamint a több helyen szétszóródott levéltárának biztos menedékévé is. Tudta ugyan-

35 Prickler–Tobler, 1993. 27. p.

36 1634. szeptember 24. Esterházy Miklós Nyáry Krisztinához. *Merényi*, 1900. 278. p. Erre hivatkozik: *H. Takács*, 1970. 162. p.; *Péter*, 1985. 48. p.

37 Szilágyi, 2005. 24. p.

38 Iványi, 1989. 310. p.

*is, hogy a család ingóságai sehol sem lehetnek nagyobb biztonságban — legyen szó akár háborús veszélyről, akár a tűzvész pusztításáról. Van itt egy kincsház is, mely sokkal gazdagabb, mint bárki gondolná. Alig van Magyarországon olyan csodaszámba menő dolog, avagy a játékos természet olyan teremtménye az ásványok, növények és élőlények világában, melyet ne lehetne itt szemügyre venni, gyönyörködni bennük, s egyben elcsodálkozni rajtuk. Nincs is hely, mely ilyesféle dolgok tárolására alkalmasabb és biztosabb lenne. A vár ugyanis egy sziklára épült, mely minden oldalról meredek és nyaktörő, továbbá az ellenséget nemcsak a bejutásban gátolja, hanem a lesvetésben is.”*³⁹ Bél Mátyás leírásából is kitűnik az a szemléletbeli különbség Esterházy Miklós és fia, Pál között, amely a vár szerepét illetően mutatkozott meg. Mint láthattuk, Miklós nádor Fraknó előnyös földrajzi fekvését arra használta, hogy azt jól védhető erőddé alakítsa, amelynek a katonai szempontok mellett az ingó vagyon biztos tárolása végett volt jelentősége. A török kiűzése után hadászati szerepe háttérbe szorult, így Esterházy Pál nyugodt szívvel állíthatta reprezentációjának szolgálatába a várat és annak egyes helyiségeit. Ennek egyik eleme a „*Kunst- und Wunderkammer*.”⁴⁰ Vizsgálatomban a kincstár átépítésének a vár adminisztrációján keresztül megragadható részét mutatom be egy, a feldolgozások által eddig kevésbé ismert forráscsoport segítségével.

A források

Kutatásaim alapját azok a gazdasági iratok (számlák és nyugták) képezik, amelyek 1921-ben, az Esterházy-javak felosztásakor nem kerültek Budapestre, az Országos Levéltárba, hanem ma is Fraknó várának archívumában találhatóak. Ezek szisztematikus feldolgozása mind a mai napig elmaradt, holott ismeretük nélkül aligha kapunk valós képet a főúri udvar, az udvari adminisztráció hétköznapi működéséről. Alapvető — és más forrásokban nem fellelhető — adatokkal szolgálnak ugyanis arról, hogy Esterházy Pál milyen mesterembereknek adott megbízásokat, akár a kincstárhoz kötődően is.

39 Bél, 2006. 115. p.

40 A mű- és ritkasággyűjtemények a képzőművészeti alkotások mellett természeti ritkaságokból, ötvösművekből, fegyverekből és numizmatikai emlékekből álltak. Műgyűjtemény szócikk. In: MaMűL 480–490. p. (A szócikk szerzői Sinkó Katalin és Viskolcz Noémi.)

A gazdasági iratok közül a RAR F (*Rentamtsrechnungen Forchtenstein*) jelzet alá tartozó fraknói és a RAR E (*Rentamtsrechnungen Eisenstadt*) jelzet alá tartozó kismartoni számlák alkotják az általam használt forrásbázist. Jelen tanulmány a fraknói nyugtákra összpontosít, az 1680-as évek végétől 1713-ig, Esterházy Pál haláláig. Az első fennmaradt számlák keletkezési éve Fraknó és Kismarton esetében is 1667, ám az 1670-es évekből még viszonylag keveset ismerünk. A fraknói Esterházy-levéltárban rövid regeszták segítik az eligazodást a gazdasági iratok között (többnyire az összeg és az adott személy feltüntetésével, esetleg utalással a megbízás tárgyára), amelyek használatával könnyen kereshetőek az egyes számlák.

A vizsgált megbízások és számlák döntő többségben német nyelvűek, szórva nyosan előfordulnak magyar, még ritkábban latin nyelvű dokumentumok is. Ebből az következik, hogy az udvartartás/udvar adminisztrációja és így tisztségviselői jobbra német ajkúak voltak. Ebben különbség mutatkozik a század második harmadában működő nyugat-dunántúli udvartartásokkal, mint például Batthyány I. Ádámé Németújváron vagy Nádasdy Ferenc országbíróé Sárváron.⁴¹

Az 1667 és 1713 közötti időszakból Fraknó esetében összesen 25, Kismartontól pedig 35 évből maradtak fenn számlák, ezen belül, miként az 1. táblázat is mutatja, 22 az olyan esztendők száma, amikor mindkét uradalmi központ esetében rendelkezésre állnak, ezáltal kínálva az összehasonlítás lehetőségét. Ha az adatokat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a 47 esztendőn belül hány évből vesztek el, akkor a fraknói a hiányosabb, mert 22 évből nem ismerünk nyugtákat, míg ez a szám Kismarton esetében csak 12 év. Mivel az adminisztráció a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint is alapos és folyamatos volt, ezért a hiányzó évek iratai minden bizonnyal későbbi pusztulás, esetleg selejtezés áldozatául estek.

41 A Batthyány-udvarban — Batthyány I. Ádám fiainak idejében is — a gazdasági adminisztráció alapján magyarul folyt, csupán a borostyánkői uradalom esetében van példa német nyelvű instrukciókra, összeírásokra (néha két nyelven is készültek). Német nyelvű személyi összeírások ezen kívül még Formentini Aurora udvartartásáról vannak, néhány német nyelvű leltár pedig a németújvári hadszertáros (*Zeugwart*) részére készült. Váltás csak Batthyány II. Ádám udvartartásának adminisztrációjában figyelhető meg, amely először csak arányaiban tolódott el a német nyelv irányába, mivel például Körmendre német hivatalnokok kerültek. További nyelvi eltolódás a XVIII. században történt meg. Köszönöm Koltai Andrásnak a kérdésben nyújtott tájékoztatását, illetve, hogy adatbázisát rendelkezésemre bocsátotta. Az összeírások teljes jegyzéke: BÁFF: <http://archivum.piar.hu/batthyany/lajstrom.htm> (A letöltés időpontja: 2014. február).

1. táblázat. A fraknói és kismartoni számlák megoszlása darabszám szerint (1667–1713)

év	számlák száma (db)	
	Fraknó	Kismarton
1667	24	25
1668		66
1669	174	
1670	265	
1672		105
1679		316
1680		319
1681	232	
1682	235	274
1683		225
1684		213
1687		177
1688	241	208
1689	215	201
1690	220	198
1691	242	193
1692	247	196
1693		221
1694	239	200

év	számlák száma (db)	
	Fraknó	Kismarton
1695	241	221
1696		231
1697		232
1698		238
1699	305	192
1700	295	194
1701	265	196
1702	296	164
1703	251	145
1704	284	184
1705		27
1706	253	182
1707		200
1708	278	176
1709	277	154
1710	272	155
1711	263	105
1712	253	178
1713	304	111

Az 1680–1690-es évektől ezeknek a forrásoknak a száma ugrásszerűen megnő, és rendezett sorozataikból egészen a nádor haláláig jól nyomon követhetők a várban és a kincstárban végzett munkálatok. A dokumentumok nagy mennyisége

— Fraknón a nyugták évi átlagos száma 246 darab, Kismartonban pedig 183 darab — nem csupán a fraknoi és kismartoni uradalom apparátusának összevetését, hanem földrajzi szempontokat is figyelembe vevő elemzését is lehetővé teszi. Egyelőre a kismartoni számlák között nincs adatom arra, hogy ugyanazokat a mestereket rendszeresen alkalmazták volna a fraknoival releváns években. Két kivételt azonban érdemes kiemelni. Paul Gerstl nagymartoni (*Mattersburg — ma: Ausztria*) üveges 1680-ban 19 forintot kapott a boldogasszonyi (*Frauenkirchen — ma: Ausztria*) fogadóban végzett munkájáért egy kismartoni számla szerint.⁴² Sebastian Rauschmayer kismartoni kőfaragó neve pedig a fraknoi elszámolások között bukkan fel 1681-ben és 1682-ben, amikor 50–50 forintért egy Szent Antal- és egy Szent Mátyás-oszlop elkészítésére kap megbízást.⁴³ Ezekről eltekintve világosan látszik, hogy két teljesen különálló apparátust működtettek, teljesen különálló személyzettel. Ennek bemutatása és összehasonlító elemzése további kutatási feladat.

Az évek szerint dokumentált forráscsoport jellegzetessége, hogy ugyanazon tematika szerint, ugyanolyan sorrendben találhatók meg — nem a kronológiát követve — a precízen sorszámozott számlák, eltérés csak a keletkezett iratok mennyiségében van. Egyes évekből (például: 1691, 1692, 1699, 1702, 1704, 1706) konvenciók könyvek is fennmaradtak.⁴⁴ A számunkra érdekes kifizetések jellemzően a különlegesebb megbízások előtt kaptak helyet, szinte minden esetben ugyanabban a sorrendben. A tisztségviselők díjazása után szerepelnek az egyes mesteremberek, alkalmazottak éves kifizetései, amelyeken kívül némelyek extra megbízásokat is kaptak, ezek később, a csoporttól elkülönülve találhatók.

42 RAR E 1680, Nr. 292. Ugyanebben az évben még 81 forintot kap több munkájáért (Nr. 312.), majd nevével 1683. évi számlák között is találkozunk (RAR E 1683, Nr. 214.)

43 RAR F 1681, Nr. 230. és RAR F 1682, Nr. 185. Megbízásaira már Galavics Géza is hivatkozott (*Galavics*, 1988. 147. p., 160. p.) az összeg megjelölése nélkül *Schmeller-Kitt*, 1982. alapján. Esterházy Pálnak volt egy fogadalma: amely szentnek a napján kap meg egy magasabb címet, annak kőoszlopra állított szobrot emeltet. (Erről a birodalmi hercegi cím megszerzése okán állíttatott Mária-oszlop kapcsán emlékezik meg. *Esterházy*, 1696. 121–122. p.) Nádorra 1681-ben Szent Antal napján (június 13.) választották, egy hónap múlva már megbízást adott a szobor elkészítésére (július 20., RAR F 1681, Nr. 230. Ez a dokumentum hiányzik, tartalmára csak a regeszta utal.). 1682-ben Szent Mátyás napján (február 24.) kapta meg az aranygyapjas rendet, a szobrot pedig december 8-án fizette ki (RAR F 1682, Nr. 185.). Nádorra választásáról, illetve az aranygyapjas rend elnyeréséről a családi naplóban is ír. *Szilágyi*, 1888. 219. p. Rauschmayer neve a kismartoni számlák között 1679 és 1683 között rendszeresen előfordul.

44 RAR F 1691, Nr. 102.; RAR F 1692, Nr. 100.; RAR F 1699, Nr. 155.; RAR F 1702, Nr. 184.; RAR F 1704, Nr. 177.; RAR F 1706, Nr. 152.

Igaz, hogy a vizsgált időintervallumon belül nem maradtak fenn minden évből nyugták, ennek ellenére megrajzolható egy ív a tisztségviselők és mesterek díjazásáról, valamint betekintést nyerünk a fraknói Esterházy-udvar mindennapi adminisztrációjának jellegzetességeibe.

A forráscsoport segítségével a fraknói uradalom igazgatása, az alkalmazottak hierarchiája is rekonstruálható.⁴⁵ Harald Prickler és Felix Tobler tanulmánya szerint — melynek vonatkozó részét minden valószínűség szerint az 1670. évi bérlistára alapozták⁴⁶ — a személyzet élén az udvarbíró (*Hofrichter*) állt, akihez egy saját írnok volt rendelve.⁴⁷ Őt követte a fő- és alvárnagy (*Ober- és Vizepfleger*),⁴⁸ valamint fizetése és a kifizetések sorrendjében elfoglalt helye alapján a tisztartó (*Verwalter*),⁴⁹ amely tisztség az általuk ismertett évben nem szerepelt.⁵⁰ Éves díjazása 1682-től 1713-ig 133 és 150 forint között mozgott, a legmagasabb 1695-ben volt, amikor ugyanez elmondható a többi tisztség fizetéséről is. Johann Kürchenknopf 1688-tól — ez az első felbukkanása, de óvatosan kell bánnunk ezzel az adattal, hiszen 1683-tól nincsenek fennmaradt számlák, ezért elképzelhető, hogy már korábban is hivatalban volt — 1695-ig vagy 1699-ig töltötte be ezt a

45 Az Esterházyak elszámolásaikban rénes forintban („Rheinischer Gulden”) számoltak, ezért szerepel a megbízásokon és nyugtakon florinumban (fl) az összeg. Ezt a továbbiakban forintként tüntetem fel.

46 *Prickler–Tobler*, 1993. 26. p. 1675. évi bérlistáról ír, ám a fraknói gazdasági levéltárban rendelkezésre álló regeszták szerint nem maradtak fenn 1675-ből számlák. A szerzők leírása viszont ráillik az 1670. évi iratokra, ezért az év feltehetően elírás.

47 Udvarbíró a számadások nem említene, kivéve 1670-ben. Ekkor Georg Wukmanich udvarbíró fizetése 125 forint volt. RAR F 1670, Nr. 62.

48 Az említett két tisztség azonosítása az Országos Levéltárban található, ugyanolyan felépítésű latin nyelvű konvenciók könyvek segítségével sikerült, amelyekben *Supremus*, illetve *Vice Castellanus* névvel illetik őket. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Esterházy-család hercegi ága, Pál nádor, (törzsszám: P 125) 106. köteg nro. 10 702. (Mikrofilmtár 4745. tekercs)

49 A tisztség magyar megfelelőjét a magyar nyelvű utasítások és az éves megbízások összehasonlításával sikerült azonosítani. Például Johann Czvitkovichot a források rendre tisztartóként említik, és tudjuk róla, hogy ő az alábbi évben a nevezett tisztséget viselte. RAR F 1709, Nr. 179. Erre egy példa: „*Commissio. Vévén ezen commissionkat fraknói tisztartónk, Czvitkovich János hagyjuk és parancsoljuk, adjon kegyelmed ifjabbik gróf Erdődy Györgyné Theresia leányunknál lévő Éva leányzónak ruházatra mennél előbb hetven forintokat, kiről quietáltatván magát, jövőendőbeli számadásiba be fogjuk venni kegyelmednek. Pozsony, 1709. július 20. Paulus Esterházy.*” RAR F 1709, Nr. 134.

50 Létezett egy hivatali írnok (*Amtschreiber*) tisztség is, ám ez ilyen néven az 1670. évet leszámítva nem szerepel, *Prickler–Tobler*, 1993. utal rá. Ekkor Hans Höyer 116 forintot kapott.

tisztséget. 1699-től Paul Händlein volt a tiszttartó, fizetése 140 forint volt, majd 1706-ban Stephan Sollingert (144 forint) említik, akit 1708-tól — de lehetséges, hogy már 1707-től — Czvitkovich János követett, 1710-ig 140, utána 136 forint évi fizetéssel. A fővárnagy javadalmazása valamivel alacsonyabb volt. Völcssey János 1681–1682-ben töltötte be ezt a tisztséget, díjazása 115 forint volt. Valószínűleg egy rokona lehetett Völcssey György, akinek nevével később, 1689-ben a bécsi ügyek intézőjeként (*Fürstlicher Agent in Wien, Wiener Agent*) találkozunk. Komaromy György (1688?–1700) fizetése 120 és 130 forint között ingadozott, szintén 1695-ben mutatkozó maximummal. (Halálára már 1699-ben utalnak, viszont utóda, Komáromy István csak 1700. augusztus 15-től kapja fizetését.) 1700-tól a nádor haláláig feltehetően rokona, Komaromy István volt a fővárnagy, kezdetben 120 forint, majd az 1710-es évekre 112 forint fizetéssel. Az alvárnagy díjazása kevesebb mint fele volt az fővárnagyénak. Martin Gieffing töltötte be legtovább ezt a pozíciót (1688?–1702), őt 1703–1704-ben Stephan Kmetth, majd Johann Mayr követte.

Miként láttuk, a felsorolt adminisztratív funkciót betöltő személyek mozgóberben részesültek, fizetéseik egymással párhuzamosan emelkedtek vagy csökkentek. Ugyanez elmondható a kasznár és konyhasáfár (*Kastner und Kuchlschaffer*), a sáfár (*Schaffer*), a pincemester (*Kellermeister*) és a pék (*Pfister*)⁵¹ esetében is. A konyhasáfár feladata az udvar ellátásához szükséges élelmiszer beszerzése, felügyelése és kiadása volt, ez a magyar főúri udvarokban az uradalmakból származó termények, állatok bevételezését jelentette.⁵² Batthyány I. Ádám udvarában Nemetújváron a konyhasáfár fizetése eleinte 20 forint, majd 16 forint volt, Rohoncon 10 forint, ez körülbelül a kasznárok fizetésével egyezett meg.⁵³ A kasznár a gabonarakktárakat gondozta (ki- és bemenő tételek elszámolása, tárolás, őrzés),⁵⁴ Koltai András „kenyérosztó kasznárra” hivatkozik.⁵⁵ Fraknón a két tiszte egy személy töltötte be, ennél jóval magasabb díjazásért: 1690-től 1695-ig 87 forint 30 krajcárról 98 forint 45 krajcárra emelkedett. Ez készpénzből és természetbeni fizetési fajtából (általában marhahús) tevődött össze. Paul Händlein hosszú ideig szolgált kasznárként és konyhasáfárként, 1681-től egé-

51 Az egyes foglalkozások, tisztségek és mesterségek azonosításában, feladatkörük tisztázásában köszönöm Dr. Gottfried Holzschuh-nak, az Esterházy Privatstiftung levéltárosának segítségét.

52 Benda, 2005. 24–25. p.

53 Benda, 2005. 26. p.

54 Kenyeres, 2002. 178. p.; Bán, 1977. 38. p.

55 Koltai, 2012. 371. p.

szen a kilencvenes évek végéig — amikor tiszttartóvá lépett elő –, majd Paul Hann 1706/1707-ig, azután Matthias Schiessl töltötte be e tisztet 79 forint fizetéssel. 1682-ben (Martin Gieffing, aki később alvárnagy lett), 1706-ban (Michael Taschner) és 1708-ban (Thomas Sigl) a pincékre és borokra ügyelő pincemester volt egy személyben a konyhasáfár is. Ez a díjazásukban is megnyilvánult: ekkor a két feladatot is ellátó pincemester-konyhasáfár keresett többet (78 forint 7 krajcár és 83 forint között), mint a kasznár. A pincemester fizetése 60 forint és 68 forint 40 krajcár között volt. Gieffing után Johannes Schmitt, Michael Taschner, majd a herceg halálakor Thomas Sigl töltötte be a tisztséget. A kasznár-konyhasáfár és a pincemester díjazása közötti különbség az 1710-es évekre 19 forintra mérséklődött, ami korábban akár a 30 forintot is elérte. Konyhamesterre utaló dokumentum jelenlegi ismereteim szerint nincs ebben a forráscsoportban. A két sáfár⁵⁶ fizetése egyenként 32–35 forint körül volt és mindig megegyezett, ez alól csak az 1682. év kivétel. Közülük ketten igen hosszú ideig szolgáltak: Andreas Rimanoczy 1688–1703, Matthias Purnfeindt (aki 1681–1682-ben majoros volt Fraknóváralján — *Forchtenau* — ma: *Ausztria*) pedig 1688–1695 között, de Andreas Ruehietl (1706–1711) és Paul Dvarnikovich (1708–1712) szolgálati ideje is átlagosnak számít. A pék fizetése is mozgóbéres volt, Michael Wehler kivételesen hosszú ideig (1690–1713) szolgált az udvarban, éves bére a sáfárokéval vetekedett, sőt 1695-ben (40 forint) meg is haladta azt. Írástudatlan volt, az elismervényeket más írta alá helyette.

Katonai funkciói voltak a mérnöknek, illetve hadszertárosnak (*Ingenieur*; illetve *Zeugwarter*) és az öt puskamesternek (*Büchsenmeister*). A mérnök-hadszertáros fizetése kiemelkedően magas, az udvari tisztségviselőkével egy szinten volt, alig maradt el a tisztartótól, amely a tisztség fontosságáról, megbecsült voltáról tanúskodik. A vizsgált időszakban a Brabant család tagjai töltötték be ezt a tisztséget. Franz Leopold Brabant (1681–1682) fizetése 150 forint volt 1682-ben.⁵⁷ Franz Carl Brabant 1688-tól 1709-ig volt mérnök-hadszertáros. Özvegye, Sophia Brabantin a május 25-ig járó fizetését, 44 forint 12 krajcárt május 26-án vette át.⁵⁸ Díjazása halálát megelőzően állandó magas szinten volt (138–145 forint között, a korábbiakhoz hasonlóan 1695-ös maximummal), egészen 1706-ig, amikor váratlanul 110–112 forintra csökkent. Utóda, Joseph Fischer jóval kevesebb, mind-

56 „*rural Verwalter*” — Dr. Gottfried Holzschuh közlése.

57 RAR F 1682, Nr. 102.

58 RAR F 1709, Nr. 185.

össze 83 forint fizetést kapott 1710-ben.⁵⁹ Ezután 1713-ig már nem találkozunk a tisztséggel.

A kerteknek 1670-ben három udvari kertész (egy Fraknóváralján, egy Siklósdon, egy pedig Nagyhöflányban és Lajtaszentmiklóson) viselte gondját.⁶⁰ Később a nagyhöflányi (*Großhöflein — ma: Ausztria*) és a lajtaszentmiklósi (*Neudörfel Leithamühle — ma: Ausztria*) kertész tiszte különvált, a siklósi (*Sigleß — ma: Ausztria*) pedig a kifizetésekből ítélve megszűnt. Legjobban a fraknóváraljai kertész keresett (33 forint), fizetése megegyezett a sáfárával, őt a rangsorban a nagyhöflányi (20 forint), majd a lajtaszentmiklósi (12 forint) követte. Néhány kivételtől eltekintve itt sem volt jellemző a rövid szolgálati idő. Martin Trimel például 1706-tól volt kertész Fraknóváralján, fizetése azonban csak 20 forint volt. Rokoni kapcsolat feltételezhető Matthias Schiessl lajtaszentmiklósi (1689–1691) és Adam Schiessl fraknóváraljai (1694–1695), majd nagyhöflányi (1699?–1704/1705) kertészek között. Bécsben is volt egy hercegi kertészük, aki a nyolcvanas évektől 1695-ig 70 forintot keresett, utána viszont jövedelme 50 forintra csökkent. 1702–1711 között Philip Niederwitzer (Niederwüßer) viselte gondját a bécsi kertnek.

A gazdaságirányítás Nagymarton, Siklós, Pecsényéd (*Pötsching — ma: Ausztria*) és Völgyfalva (*Zillingtal — ma: Ausztria*) (paraszt)gazdaságaiban az ottani majorosgazdák (*Mayr*) feladata volt. A legtöbb esetben 30 és 33 forint között — szintén a sáfárokéval egyező sávban — volt a fizetésük, a siklósi és a völgyfalvai majorosé egyaránt 3–5 forinttal magasabb volt a másik kettőnél. Itt is jellemző a hosszú szolgálati idő: Siklósdon Hans Tangl 1690–1708, Hans Mansperger Pecsényéden 1699–1712 között töltötte be ezt a tiszte.

A nagyhöflányi fürdőt a fürdőmester (*Badschöpfer*) irányította.⁶¹ Két udvari erdész (*Waldförster*) gondozta a grófság erdeit, munkájukért évi 18–18 forintot kaptak. Egyikük, Andreas Schwaiger, aki 1688–1703 között állt alkalmazásban, vadászként (és erdészként) is szerepelt már 1670-ben, ekkor 24 forint fizetéssel. A tőmesternek (*Teichmeister*, siklósi székhellyel) a tavak üzemeltetése, legfőképp a csatorna- és gátépítés volt a feladata, hogy a víz eljusson a kertekhez.⁶² 1702-ig bére fokozatosan 24–26 forintra csökkent, de előfordult, hogy kivételes esetben az 54 forintot is elérte (1670), ami az alvárnagy díjazását megközelítő érték. Itt

59 RAR F 1710, Nr. 188.

60 *Prickler–Tobler*, 1993. 26. p.

61 Személyére és fizetésére 1699–1703 között van adat, mely szerint 3 forintot kapott.

62 Dr. Gottfried Holzschuh közlése.

Hans Wu(e)rzer (1691–1709) időszaka emelhető ki mint leghosszabb szolgálati idő. A kútmester (*Brunnmeister*) tervezte, ásta és gondozta a kutakat. Ahogy a nyugtákból kiderül, az ács (*Zimmermann*) volt egy személyben a kútmester is, Veith Rannacher e két funkciót 1699-től a nádor haláláig biztosan betöltve 46 forintot keresett. Fizetése valószínűleg a kettős feladatkör miatt tért el az udvarban foglalkoztatott más mesteremberekétől. Egy kéményseprőt (*Rauchfangkehrer*) is alkalmaztak, fizetése egészen magas (45 forint) volt, a sáfár és az alvárnagy közötti sávban helyezkedett el. Dominicus Pelato 1688-tól látta el ezt a feladatot.

Az uradalmi területeken egy kötöröt (*Steinbrecher*), egy mészégetőt (*Kalkbrenner*), egy tégláégetőt (*Ziegler*) és egy szénégetőt (*Köhler*) is foglalkoztattak, illetve volt még egy szőlőskerti béresük (*Weingartenknecht*) 9 forint körüli fizetéssel és három-négy marha béresük (*Ochsenknecht*) is. A várszemélyzet legalsó fokán a darabontok (*Trabant*), az örök (*Wächter*) és a kapusok (*Kapusch*) álltak, akik a számlákban minden esetben együtt szerepelnek. Legtöbb alkalommal 8 csatlóst, 2 őrt és egy kapust említenek, összesen 198 forint bérrel. Létezett még egy adogató/mások kezére dolgozó (*Zureicher*) is, őt név szerint említik és fizetése a vizsgált időszakban végig állandó volt (25 forint). 1692–1704 között Hans Pindter volt az adogató, ezt követően a tisztség nem fordul elő a forrásokban. Hadászati területen 12–37 muskétás, közöttük egy káplár (*Korporal*), 2 dobos (*Trommelschläger*) és egy sípos (*Pfeifer*) szolgált még. Az (üst)dobost (*Hörpauker*) név szerint is említik, bére 22–25 forint között volt.

A bécsi intéző 75 forint állandó fizetéssel a vizsgált számlacsoport végén kapott helyet, feladata valószínűleg a bécsi ház körüli teendők intézése és koordinálása volt. Korlatovich László (1688–1689), majd Völcssey György (1690–1704?) töltötték be ezt a tiszteket. Völcssey szolgálatának vége azért kétséges, mert az általam ismert nyugták szerint 1702-től Georg Anton Völcssey aláírása szerepel a vonatkozó dokumentumokon (előtte csak Georg Völcsseyvel találkozni), amely az eltérő pecsét okán arra utalhat, hogy fia vagy más, vele rokonságban álló személy lett a bécsi ügyek intézője.⁶³ A bécsi ház gazdasági nyilvántartása külön csoportosítva fennmaradt több évből is. A számlák között többször említik Johann Carl Habersack német-újhelyi (*Neustadt — ma: Ausztria*) orvost, aki 1700-ban bekövetkező haláláig minden évben 100 forintot kapott. Ez évi fizetését özvegye, Eva Barbara Habersackin vette át.

63 Georg Anton Völcssey (†1730) sírja a fraknóváraljai plébániatemplomban található, ahogy Paul Händlein tiszttartóé (†1709. jan. 1.), Johannes Völcssey fővárnagyé (†1688, „Kastellen auf Forchtenstein”), illetve Esterházy Pál egyik fiáé, Ádámé (†1720) is. *Schmeller-Kütt*, 1993. 173–174. p.

A várban számos mesterember dolgozott, egy részük állandó bért kapott, másokat csak alkalmanként foglalkoztattak, munkájukért a teljesítés után kapták fizetésüket. Az asztalos (*Hoftischler*), lakatos (*Hofschlosser*), tetőács (*Schifter*), faesztergályos (*Drechsler*), kádár (*Hofbinder*), ács (*Hofzimmermann*) és két kőműves (*Hofmaurer*) rendszeresen, szinte mindig, míg kovács (*Hofschmied*) ritkán kerül említésre. Fizetésük mindvégig állandó volt. Az asztalos, a lakatos, az esztergályos és a tetőács egyben puskamester is volt, 37 forint éves bérrel. A kőművesek ennél valamivel többet kerestek (42–42 forint), a kádárnak 38 forint, az ácsnak — ahogyan már fentebb láthattuk — 46 forint volt a fizetése. Az állandó fizetésen túl többen kaptak még egyedi megbízásokat is, amelyek közül néhányat a későbbiekben fogok ismertetni.

A forráscsoportban magyar nyelvű iratok is szép számmal előfordulnak, ezek feldolgozása további kutatási feladat, ahogy annak vizsgálata is, hogy a felsorolt tisztviselők vagy mesterek a nádor halála után is alkalmazásban maradtak-e.

Mesterek megbízásainak gyakorisága

A fentebb már említett mesterek megbízási gyakoriságának és a feladatok jellegének vizsgálata segít minket abban, hogy feltárjuk, milyen gondosan válogatta meg Esterházy az általa alkalmazott mestereket. Vizsgálatunkkal azt a feltevést kívánom igazolni, hogy a mindennapi adminisztráció szintjén érzékelhető az a folyamat, miként látott hozzá Esterházy Pál a kincstár szisztematikus átépítéséhez.

Ahogy korábban már bemutattam, a várbeli adminisztratív funkciókat egy-egy személy huzamosabb ideig töltötte be, ám témánk szempontjából még lényegesebb, hogy a mesteremberek többsége folyamatos alkalmazásban állt. Emellett az egyes tisztségek közötti átjárhatóság is szépen kirajzolódik (Martin Gieffing), illetve az sem volt ritka, például a birtokigazgatók vagy a kertészek esetében, hogy pozíciójukat különböző településeken töltötték be. Tudjuk, hogy Andreas Nimeth először Pecsényéden (1689–1695), majd egy évig Nagymartonban, aztán Völgyfalván, 1703-tól 1713-ig — egy év megszakítással, amikor Siklósdon, majd — ismét Nagymartonban volt majorgazda. Hans Weninger kertészből lett nagymartoni majoros (1682–1695), Adam Schiessl pedig Fraknóváralja után Nagyhöflányban gondozta a kertet.

A rendelkezésre álló források alapján a mesteremberek közül Thomas Niederhauser asztalos 23, Christoph Ruebacker lakatos 20, Thomas Helffer tetőács 17, Michael Karbavatz faesztergályos 17, Veith Rannacher ács 13, Georg Stumpf kádár 12, Andre Schonenkliener ács 9, Konrad Bechter kőműves 8 és Paul

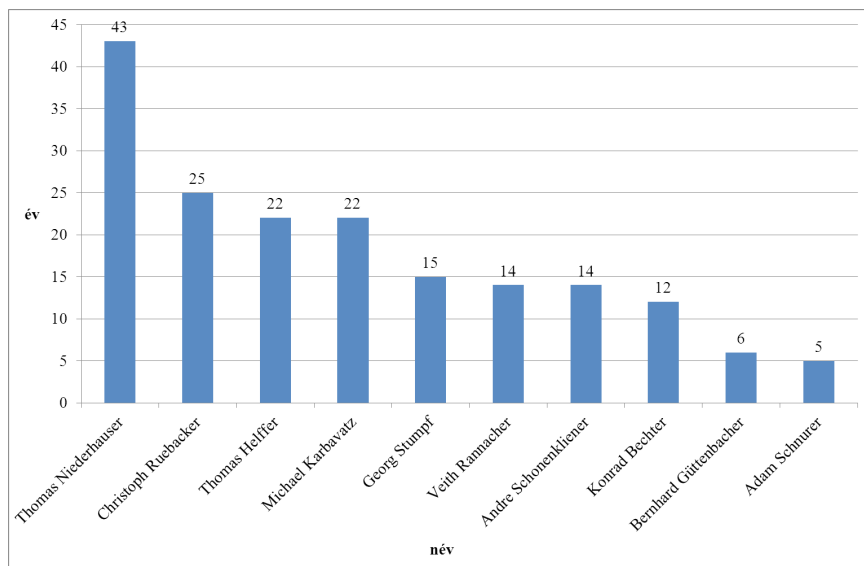
Gerstl üveges 8 évben szerepel.⁶⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a fraknói számlák 25 évből állnak rendelkezésre, akkor különösen Niederhauser és Ruebacker, illetve Helffer és Karbavatz megbízásainak előfordulási gyakorisága képvisel magas arányt. Ezek abszolút számok, azonban, ha a forráshiányos éveket is figyelembe véve átszámoljuk őket, akkor látható igazán, hogy hány évet töltöttek alkalmazásban a fraknói várban (2. táblázat).

2. táblázat. A legtöbb ideig alkalmazott mesterek

név	mesterség	előfordulás (év)	időtartam
Thomas Niederhauser	asztalos	23	1670–1713
Christoph Ruebacker	lakatos	20	1688?–1713
Thomas Helffer	tetőács	17	1691–1713
Michael Karbavatz	faesztergályos	17	1691–1713
Veith Rannacher	ács	13	1699–1713
Georg Stumpf	kádár	12	1688?–1703
Andre Schonenkliener	ács	9	1681–1695?
Konrad Bechter	kőműves	8	1694–1706?
Paul Gerstl	üveges	8	1688–1695?, 1702–1703
Bernhard Güttenbacher	kőműves	6	1689–1695?
Adam Schnurer	kőműves	6	1708–1713
Georg Krössenbrunner	kőműves	5	1670, 1688–1692

64 Több személy esetében is előfordul, hogy nevük alakja több évben vagy akár egy dokumentumon belül is eltér. Közéjük tartozik például Karbavatz, akinek neve Kerbäbätz (pl. RAR F 1691, Nr. 117.) vagy Kerbäwätz (pl. RAR F 1708, Nr. 185.) írásmóddal is megtalálható. Ilyen esetekben a *Schmeller-Kitt*, 1993. kötetben is előforduló nevek írásmódját tekintetem irányadónak.

Mivel szisztematikusan vezetett nyugtákról van szó, ezért nem feltételezem, hogy a hiányzó években nem kaptak volna megbízásokat. Így jelenlegi ismereteim szerint Niederhauser 43, Ruebacker 25 évig állt alkalmazásban, mellettük a tetőács Helffer és a faesztergályos Karbavatz is több mint 20 évig dolgozott a várban, amiből világosan kiderül, hogy a rövid alkalmazás nem volt jellemző.

1. ábra. Néhány mester alkalmazásban eltöltött éveinek száma, 1670–1713

„...fraknói várunkban (egy) új kincstárat építettünk” — Thomas Niederhauser megbízásai

A forrásadottságok a mesterek közül Thomas Niederhauser példáján keresztül tesz lehetővé leginkább egy mesterember alkalmazásának bemutatását. Nevével 1670-től egészen a nádor haláláig biztosan találkozunk, 1713 utáni megbízásának vizsgálata további kutatási feladat. A forrásbázis hiányosságát figyelembe véve nehezen feltételezhető, hogy a hiányzó években ne kapott volna megbízást.

Az udvari asztalosként megnevezett Niederhauser az évi konvencióján (37 forint) felül rendszeresen kapott egyéb megbízásokat.⁶⁵ Erre az egyik konkrét példa, amikor 1689-ben a völgyfalvai majorság hercegnői szobájába 4 ablaktáblát kerettel („4 Fensterstöcks sambt den Ramn”) és 4 ajtót kellett készítenie.⁶⁶ Legtöbb megbízását 1691–1692-ben kapta, ekkor keresete az állandó fizetésével együtt megközelítette a 200 forintot. 1691-ben a soproni jezsuita konviktus épületében 20 pár zsalugáter („Fensterlade”) és 2 keretbe foglalt ajtó („eingefasste Thirn”) elkészítéséért kapott 50 forintot⁶⁷ és új ágykeretet („neuen Pethstatten”) is készített a várba.⁶⁸ 1692-ben a soproni konviktusban asztalokat és karosszékeket („3 Thischl und 6 Leinstüell”), valamint az alsó udvarházban 4 kereszt-

65 Ezzel egy időben Kismartonban Simon Haas — aki már 1668-ban alkalmazásban állt, udvari asztalosként — évi fizetése magasabb, 50 forint körül volt. (RAR E 1679, Nr. 139. 51 fl 20 kr) Néhány évben a nyugták szerint ő volt az udvari ács is (RAR E 1680, Nr. 129. 50 fl; RAR E 1682, Nr. 118. 51 fl 20 kr). Paul Ernst udvari ács fizetése is 50 forint volt 1682-ben. (RAR E 1682, Nr. 117. RAR E 1683, Nr. 104. 51 fl 20 kr) Ebből az látszik, hogy az ács és az asztalos is 50–50 forintot keresett, tehát Haas fizetése nem azért volt magasabb, mert mindkét mesterség feladatait ellátta. Ezután az asztalos a regeszták szerint eltűnik a számlák közül.

66 RAR F 1689, Nr. 156. „Außzug von Thoma Nidhauffer Tischler zu Forchtenstain und beiden Schaffer recognoscirt wegen in der gnedigen fürstin Zimmer im Zillingthaler Mayrhof gemachten und auß dem Rändt ambt bezalten Tischler Arbeith. Betrag 8 fl.” A lábjegyzetekben a vonatkozó dokumentumra a hátlapján található rövid leírással hivatkozom, amely a benne foglalt munka vagy munkák rövid kivonata. Az idézett megbízásokon Esterházy Pál sajátkezű aláírása szerepel, amelyekben utasítja tisztartóját, hogy fizesse ki az adott mesterembert munkájáért. A bennük szereplő fogalmak azonosításához a Grimm-szótár online elérhető változatát (<http://woerterbuchnetz.de/DWB>), illetve az *Il nuovo dizionario delle due lingue tedesca-italiana* internetes verzióját (http://books.google.hu/books?id=y_RDAAAacAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) használtam (A letöltés időpontja: 2014. február). Köszönöm Mikó Gábornak, hogy észrevételeivel segítette a megbízások átirásával kapcsolatos munkám.

67 RAR F 1691, Nr. 162. „Tischlers Auszügl wegen ins Convict Haus gemacht und verfertigt Tischler Arbeits. Betrag 50 fl.” A soproni konviktusban 1691–1692-ben végzett munkálatok valószínűleg abban a Szent György utcai épületben zajlottak, amelyet Esterházy Pál adományozott a jezsuitáknak. Schwartz, 1935. 59. p.

68 RAR F 1691, Nr. 166. „Commission undt zu gleich Quittung umb dem Maister Thoman Niderhauffer Hof Tischler wegen gemachten neuen Pethstatten in das Schloß Forchtenstain bezalten gelts. Betrag 15 fl.”

fát („*Creuzstöckh*”)⁶⁹ gyártott és ablakkereteket („*Fensterrahmen*”) javított.⁷⁰ A fraknóvárjai kolostorban a munkálatokhoz szükséges festett vagy lakkozott faanyag („*bemelten Holz*”) vásárlására 50 forintot kapott a tisztartón keresztül.⁷¹ 1694-ben templomi főoltárt („*hochem Althar in die Frau Haither Kirchen*”),⁷² 1700-ban pedig diófából karzatszékeket készített 132 forintért a fraknóvárjai plébániatemplomban („*Chorstühle von Nussbaumholz beim Closter*”).⁷³ 1695-ben a fraknóvárjai kolostorépületben visszamenőleg — valószínűleg egy korábbi megállapodás szerint több részletben — a már elvégzett munkáiért fizettek neki.⁷⁴

Az udvari asztalos esete azért lényeges, mert az említett néhány megbízásán felül a kincstárhoz kapcsolódóan is több megrendelést kapott. 1691-ben Christoph Ruebacker udvari lakatossal együtt dolgoztak a kincstárban 45 forintért: Niederhauser 24 forint, Ruebacker pedig 21 forint 12 krajcár részesedéssel az elvégzett munkáért.⁷⁵ Ugyanebben az évben utasították a tisztartót, „*hogy a mi udvari asztalosunknak a csatolt kivonatunk nyomán a kincstárban 25 nagy kép-*

69 A fogalmat nem sikerült egyértelműen azonosítani, a vonatkozó listán így említik: „*4 Creuz Stöckh gemacht, sambt denem Ramen*”. Lehetséges, hogy festmények rögzítéséhez használatos elemről van szó, melyhez támpontot Batthyány I. Ádám feljegyzése ad. E szerint az asztalos feladata Christian Kner képeinek felszegezése kapcsán: „*az új palotában az képeknek felszegezése, az melyek kölemb-kölemb féle keresztfákkal meg lesznek készévén*”. Koltai, 2008. 407–408. p., illetve a feladat jellegének említése nélkül: Koppány, 1990. 158–159. p.

70 RAR F 1692, Nr. 167. „*Auszügl dem Maister Thoman Nid(er)haußer; seine vertichte Tischler Arbeith in forchtenauer undern Edlhof und öedtenburger Convict Hauß bezalt mit 17 fl.*”

71 RAR F 1692, Nr. 246. „*Commission ihro hoch fürstlicher Durchlaucht dem alhierigen Hof Tischler Thoman Niderhaußer, vor alhiriges Closter Gepau Notturft, Tischler Holz zu erkaufen, interim gelt zu geben. 50 fl.*” További megbízásai 1692-ből (csak az összeg megjelölésével): RAR F 1692, Nr. 174. 39 fl 36 kr; RAR F 1692, Nr. 217. 10 fl; RAR F 1692, Nr. 226. 9 fl.

72 RAR F 1694, Nr. 169. „*Commision ihro hochfürstlicher Durchlaucht undt zu gleich darauf begriffene Bescheinung von hierigen hof Tischler Maister Thoman Niderhaußer, das ihm nach Frau Haiter Kirchen an der Strasl: verfortigte hoch Altar, auß dem forchtenstainer Rändtambt bezalt worden per abschlag 50 fl*” Valószínűleg ez is a soproni jezsuiták ekkor átvett, Szent György utcai templomára vonatkozik. A nádor adományaival felújított, barokkizált templom új oltárát ugyanis 1694-ben szentelte fel Kollonich Lipót kalocsai érsek. Schwartz, 1935. 62. p.

73 RAR F 1700, Nr. 295. Adelheid Schmeller-Kitt is hivatkozik erre a megbízásra a plébániatemplomban: Schmeller-Kitt, 1993. 146. p.

74 RAR F 1695, Nr. 173. „*Schein von forchtenstainer Hoftischler geförttigt, wegen ihm auf die forchtenauer Closters Arbeith in Abschlag dießes Jahr gegebenen Geldts. Betrag: 220 fl 45 kr.*”

75 RAR F 1691, Nr. 159. „*Commission ihro hochfürstlicher Durchlaucht und Quittung von Tischler und Schloßer wegen in der Schatz Cammer verfertigten Arbeith. Betrag: 45 fl 12 kr.*”

keret, 8 keresztfa és egy új nagy szekrény elkészítése végett 40 ft-ot hiánytalanul fizessen ki.”⁷⁶ Az 1692. évi megbízás és nyugta beszédesebb az előzőnél: „mivel fraknói várunkban (egy) új kincstárat és további új szobákat/termeket építtetünk”, a herceg elrendeli, hogy Johann Kürchenkhnopf tisztartó „minden faanyagot, ami az ablakokhoz, ajtókhöz és miegyebekhez szükséges, vásároljon meg, és fizessen ki (...), és az összes kiadás, amit az udvari asztalosunk ellenjegyez(ni fog), (...) számára vita nélkül megtérítendő.”⁷⁷ A megbízást a nádor március 28-án írta alá, az asztalos pedig „a várbeli új építkezéshez szükséges megmunkálható fa megvásárlásáért” már április 18-án átvette az 50 forintot.

A feldolgozott források alapján nem ő az egyetlen, akiről név szerint tudjuk, hogy a kincstárhoz kapcsolódóan kapott megbízásokat. Christoph Ruebacker udvari lakatos neve több évben is előfordul. Amellett, hogy 1691-ben együtt dolgozott Niederhauserrel, már 1689-ben „a kincstárunkban elvégzett lakatos munkáért” augusztus 13-án Esterházy utasította tisztartóját 24 forint kifizetésére, a munkáról azonban sajnos nem közölt egyéb információt.⁷⁸ 1694-ben Ruebacker tanúsította, hogy segítse 112 napot (január 18-tól május 9-ig) dolgozott lakatosmunkákon a kincstárban („Schloßer Arbeith in die fürstliche Schatz Cammer ins Schloß”), amiért összesen 224 font marhahús volt a fizetsége. Ennek árát a tisztartó térítette meg Michael Strauß mészárosnak.⁷⁹ Egy másik megbízás alapján — amely ugyanebben az időszakban elvégzett munkára vonatkozik — kikövetkeztethető, hogy a már elkészített szekrényekre a lakatossegéd vereteket készített.⁸⁰

76 RAR F 1691, Nr. 163. „Commission undt zu gleich Quittung umb dem Maister Thoman Niderhauffer Hof Tischler; wegen vertichter Tischler Arbeith bezalten geldts. 40 fl.”

77 RAR F 1692, Nr. 216. „Commission Ihro hochfürstlicher Durchlaucht, das zu denen Fenstern undt Thirn in die neuen Zimer und Schatz Cammers ins Schloß das betürffige Tischler Holz solle erkhauffen und auß dem Rändtkambt bezalt werden. Betrag 50 fl.”

78 RAR F 1689, Nr. 160. „Commission Ihro hochfürstlicher Durchlaucht wegen dem Schlosser zu bezalhen 24 fl.”

79 RAR F 1694, Nr. 134. „Schein von Maister Christoph Ruebackher Hofschloßer und Michael Straussen Fleischhackhern in Forchtenstain geförttigt wegen dies Jahr auf ainen Schloßer Gesöllen empfangenen Rintfleisch und hiavor aus dem Rändtkambt bezalten geldts. Betrag: 15 fl 39 kr 3 pnl.”

80 RAR F 1694, Nr. 168. „Commission ihro hoch fürstlicher Durchlaucht, das dem alhirigen Hofschloßer Christoph Ruebackher; auf ainem Gesöllen wochentlich ain th(a)l(ler) geldt und das Braevenda solle geraichet worden. Betrag: so ihme in gelt zalt worden 24 fl.”

A kincstárban további munkákat is végeztek (kőműves- és ács),⁸¹ közülük Paul Gerstl üveges esetét emelem ki. Ő nem állhatott állandó alkalmazásban, neve időszakosan fordul elő a mesterek éves kifizetéseinek csoportjában. A fennmaradt konvenciók könyvekben sem találkozunk vele, mindig csak később, az egyes megbízások révén említik, néhányszor udvari üvegesként (*Hofglaser*).⁸² A kincstárban 1689-ben, 1690-ben és 1694-ben is dolgozott, minden évből egy-egy lista maradt fenn, amelyekben tételesen felsorolják az egész uradalomban elvégzett munkáit és a fizetségül járó összegeket. 1689-ben összesen 37 forint 19 krajcár 2 dénárt kapott a kastélyban és a fraknóváraljai felső udvarházban teljesített munkáiért, továbbá a kegytemplomban a „szent sírnál” 2 ablakot kijavított 40 „szokványos” üveglappal („zu Forchtenau zum heyligen Grab zwey Fenster neu gemacht mit 40 gemainer Scheiben, ieder pro 3 den.”).⁸³ Az év folyamán több ízben is dolgozott a kincstárban: szeptemberben három nagy táblaüveget/üveglapot („Tafel Stuek”) (darabját 30 krajcárért), novemberben 48 nagy üveglappal beüvegezett 12 új ajtót készített („zwelf neue Thüren mit 48 Tafel Stuek verglast”), ezek minden bizonnyal szekrényajtók voltak. Még további három-három táblaüvegért/üveglapért („Tafel Stueks”) járó fizetségével együtt összesen 28 forint 30 krajcárnyi bevétele kötődött a kincstárhoz. Az egy évvel későbbi lista alapján alig 4 forint származott onnan.⁸⁴ 1694-ben jóval több munkája volt az uradalomban. A kivonat alapján dolgozott a vár mellett az alsó és felső udvarházban, Újtelken (*Neustift an der Rosalia*), Siklósdon, Völgyfalván, Pecsényéden, a soproni konviktusban és a kisboldogasszonyi (*Kleinfrauenhaid*) templomban is, összesen 100

81 RAR F 1691, Nr. 172. „Schein von beiden Schloß Pflegern und Bernhardt Gittenbacher Hofmaurern, das denen auf hoch fürstliche Commission auf genohmenen Maurern und Zueräichern ihre Tagwerch bezalt worden. Betrag: 69 fl 30 kr” és RAR F 1692, Nr. 140. „Schein von forchtenstainer beiden Schloß Pflegern und des Hofzimmersmans, wegen vertichter Zimmer Arbeith bei dem Schloß Forchtenstain so richtig bezalt worden mit 403 fl 9 kr.”

82 Az uradalmi birtokok településein végzett üvegesmunkáiért a következő összegeket vette át: RAR F 1691 Nr. 151. 110 fl; RAR F 1695 Nr. 171. 28 fl; RAR F 1703, Nr. 203. 101 fl.

83 RAR F 1689, Nr. 152. „Außzug von Paul Gerstl Hofglaser zu Märterstorf, beiden Schloß Pfleger und Schaffer recognosciert wegen nache Schloß Forchtenstain gemachter Glaser Arbeith auß den Rändtamt bezalten pahr geld. Betrag: 37 fl 19 kr 2 den.” A fraknóváraljai kegytemplomban a XVII. század utolsó évtizedeiben nagyobb átalakításokat hajtottak végre Esterházy megbízásából, amelyeknek a fraknói várban alkalmazott mesterek voltak a kivitelezői. *Schmeller-Kitt*, 1993. 144–146. p.

84 RAR F 1690, Nr. 172. „Auszügl von Hofgläßer wegen bei der Grafschaft vertichten gläßer Arbeith. Betrag: 50 fl”

forintért.⁸⁵ Ennek csaknem felét az 1694 májusában „*az új kincstárba*” készített 24 üvegezett ajtó („...*in den neuen Schatz Kammer 24 Thüren verglaßt und sint eingeschnidten worden*”) tette ki. Az ehhez szükséges 96 üveglapból („*Tafel*”) 70-nek darabját 30, további 26-nak darabját pedig 36 krajcárért számolták el (ez összesen 50 forint 36 krajcár, mely összeg alig marad el az alvárnagy évi konvenciójától). Hat méretre vágott üveglapból álló (30 krajcár/db) szekrényt („*Kästen 6 Tafel Stuks eingeschnidten*”) is gyártott a kincstár számára — valószínűleg az asztalos által készített szekrények ajtóiba —, majd decemberben készült még 6 méretre vágott üveglap („*6 Tafel eingeschnidten*”) is. A két lista alapján a nagyobb üvegtáblák ára nem változott.

Az üvegesmunkákról fennmaradt listák alapján kijelenthető, hogy a kincstárba több üvegajtós szekrény készült. Kiss Erika szerint Nádasdy Ferenc sárvári tárházában az almáriumok előoldala dróthálóval borított volt.⁸⁶ Ennek ismeretében az Esterházy kincstárában elhelyezett üvegajtós szekrények a reprezentációs igény magasabb szintű megjelenésének bizonyítékai lehetnek, azonban figyelembe kell venni azt is, hogy Nádasdy kincstárának kialakítása (1669) óta eltelt majdnem harminc év. Kétségtelen, hogy Nádasdy tárházainak a fennmaradt leltárak szerinti rekonstrukciója alapján egy karakteres mecénás és gyűjtő képe rajzolódik ki,⁸⁷ akinek a maga korában szinte példa nélküli gyűjtőtevékenységéről Esterházynak is tudomása volt (kincstár, képtár). Az is köztudott, hogy az értékesebb tárgyak és a festmények egy része — rokonsága okán is — valamilyen úton a nádorhoz kerültek.⁸⁸ Az egész világ felé érdeklődéssel forduló főúr már az 1656 előtt keletkezett, *Egy csudálatos ének* című versében megfogalmazza a *Kunstkammer* ideológiát,⁸⁹ amely aztán a kilencvenes évekre a gyakorlatban teljesedett ki.

85 RAR F 1694, Nr. 172. „*Glaßer Auszug von Maister Paul Gerstl wegen bei dem Schloß und andern vertig bei der Grafschaft gemachten Hofarbeith. Betrag 100 fl*”

86 Kiss, 2010a. 209. p.

87 Buzási, 2010.; Buzási, 2012.; Kiss, 2010b.; Viskolcz, 2010.

88 Buzási, 2001.; Szilágyi, 1997. Emellett az adott tárgyak ismertetése a kiállításkatalógusban: Szilágyi, 2006–2007.

89 Ács, 2009.; Ács, 2012.; A költeményt ld.: RMK 598–617. p.

Összegzés

A „*Schatzkammer*” kifejezés 1689 és 1694 között minden évben több dokumentumban is előfordul. Ezek — ahogyan fentebb láttuk — megbízások, valamint átvételi elismervények olyan összegekről, amelyeket az adott mesterek a kincstárban végzett munkájukért a teljesítés után kaptak. Rendszeres előfordulásuk az említett években jellemző, és egybeesik Esterházy pályafutásának csúcsával, hiszen ő ekkor már 1681 óta nádor, 1682-től aranygyapjas lovag, 1687-től pedig birodalmi herceg. Ekkor érezhette időszerűnek a várban már korábban létező kincstárhelyiségek átalakítását vagy átstrukturálását, amellyel új funkciót kívánhatott adni a már meglévő szobáknak.

A kincstárhoz kapcsolódó megbízásokon minden esetben sajátkezű aláírása szerepel, ami azt bizonyítja, hogy személyesen követte nyomon a munkálatokat és utasította tisztartóját, hogy fizesse ki a mestereket, aminek írásban is nyoma maradt. Ez azt is alátámasztja, hogy az 1680-as évek végétől szentelt több figyelmet kincstárának. Mindez tudatos (szervező)munkát igényelt, amelyhez nem hívott új és külön mestereket, mert a vonatkozó dokumentumok szerint rendre olyan mesterek dolgoztak a kincstárban, akik akár már több évtizede a várban szolgáltak. Thomas Niederhauser udvari asztalos 43, Christoph Ruebacker udvari lakatos 25 évig állt alkalmazásban, valamint Paul Gerstl nagymartoni üveges is rendszeresen dolgozott a nádornak nemcsak Fraknón, de Kismartonban, illetve az uradalmak egyéb településein is. A bemutatott megbízások alapján ez a tudatosság a mindennapi adminisztráció szintjén egyértelműen megmutatkozott. Bécsben is működő, főként itáliai mestereket Miklós nádor a vár teljes átépítésének idején alkalmazott, Esterházy Pál a kincstárhoz szükséges átalakítási munkálatok során azonban olyan helyi mestereknek adta a megbízásokat, akik folyamatos alkalmazásuk miatt amúgy is a várban dolgoztak. Fraknói mesterembereivel dolgoztatott az uradalom más nagyobb építkezésein is, amelyek a kilencvenes években leginkább egyházi alapítványaihoz kötődtek.

A kincstárhelyiségek szervezett átalakítása — az üvegajtós, veretes szekrényekkel — a fraknói gazdasági iratok alapján a XVII. század utolsó évtizedében történt. Ez annak az időszaknak a kezdete is, amikor visszavonul az aktív politizálástól. A katona, politikus nádort felváltja a katolikus arisztokrata, akinek ebben a késői mecénási korszakában a katolikus egyház és a család dicsőítésének motívuma kap vezető szerepet. A feldolgozott források alapján nem tudjuk, hogy a már meglévő kincstárhelyiség berendezésén változtatott vagy új szobákat építtetett e célra. A megbízásokban többször visszatérő „*új kincstár építése*” megjelölés az utóbbi lehetőségre utal. Azt viszont nem tudjuk, hogy erre vajon azért

volt szükség, mert a tárgyak már nem fértek el korábbi tárolási helyükön vagy a régebbi, esetleg kevésbé igényes bútorokat akarta Esterházy újakra lecserélni. Az mindenesetre egyértelműen bizonyítható, hogy a kilencvenes évek első felében, a számlákon (és megbízásokon) keresztül megfoghatóan nyoma maradt a *Schatzkammer*ben történt, egymáshoz kapcsolódó munkálatoknak, amelyek a kincstárhoz való „viszony” változását jelzik.

Felhasznált irodalom

- Ács, 2009 *Ács Pál*: Egy csudálatos ének. A Kunstkammer eszméje Esterházy Pál költészetében. In: Humanizmus és gratuláció. Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Szerk.: Császtvay Tünde, Nyerges Judit. Bp., 2009. 11–16. p.
- Ács, 2012 *Ács Pál*: Sárkányölő a csodakabinetben. Kuriozitás és hőskultusz Esterházy Pál Egy csudálatos ének című versében. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál, Székely Júlia. Bp., 2012. 263–280. p.
- AIA Artisti Italiani in Austria. Szerk.: Petr Fidler. (<http://www.uibk.ac.at/aia/>)
- AKL 16 Allgemeines Künstlerlexikon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Band 16. Campagne — Cartellier. München–Leipzig, 1997.
- BÁFF Batthyány Ádám földesúri családjára Szerk.: Koltai András. (<http://archivum.piar.hu/batthyany/lajstrom.htm>)
- Bán, 1977 *Bán Péter*: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. In: Agrártörténeti Szemle, 21. (1977) 1–2. sz. 24–71. p.

- Bél*, 2006 *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása. 2. köt. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Ford., jegyz.: Tóth Gergely. Sopron, 2006.
- Benda*, 2005 *Benda Borbála*: „Szakácsot olyat fogadtam”. A konyha személyzete a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: Történelmi Szemle, 47. (2005) 1–2. sz. 15–46. p.
- Buzási*, 2001 *Buzási Enikő*: Nádasdy Ferenc pottendorfi galériájának fennmaradt arcképei és a Widemann-portrészorozatok. In: Művészettörténeti Értesítő, 50. (2001) 1–2. sz. 15–30. p.
- Buzási*, 2010 *Buzási Enikő*: Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciájának festészeti berendezéséről. In: Századok, 144. (2010) 4. sz. 896–931. p.
- Buzási*, 2012 *Buzási Enikő*: „Mint hogy penigh magunk ritkan residealunk ot Saruarot...” Nádasdy Ferenc országbíró és sárvári vára a források alapján. In: Művészettörténeti Értesítő, 61. (2012) 2. sz. 229–252. p.
- DWB Deutsches Wörterbuch von Jakob Grimm und Wilhelm Grimm. (<http://woerterbuchnetz.de/DWB>)
- Esterházy*, 1696 *Esterházy Pál*: Mennyei Korona, az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föl tett eredeti. S. l., 1696.
- Galavics*, 1975 *Galavics Géza*: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben — XVII. század. (A barokk képzőművészeti tematika helyi elemei) In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 231–277. p.

- Galavics, 1986* *Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986.*
- Galavics, 1988* *Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez.) In: Művészettörténeti Értesítő, 37. (1988) 3–4. sz. 136–161. p.*
- Garas, 1975* *Garas Klára: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 201–229. p.*
- H. Takács, 1970* *H. Takács Marianna: Nyugat-Magyarország építésze a XVI–XVII. században. In: Uő: Magyarországi udvarházak és kastélyok. (XVI–XVII. század). Bp., 1970. 146–164. p.*
- Iványi, 1989* *Esterházy Pál: Visszaemlékezése ifjúkorára (1635–1653). In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. S. a. r. Iványi Emma. Bp., 1989. 305–320. p.*
- Keil-Budischowsky, 1993* *Keil-Budischowsky, Verena: Zur Baugeschichte von Burg Forchtenstein. In: Bollwerk Forchtenstein. Hrsg.: Jakob Michael Perschy. Eisenstadt, 1993. 106–113. p.*
- Kenyeres, 2002* *Kenyeres István: A végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. In: Fons, 9. (2002) 1–3. sz. 163–202. p.*
- Kiss, 2010a* *Kiss Erika: „...so nicht zu aestimirn” Nádasdy Ferenc sárvári tárházának rekonstrukciója. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 205–214. p.*
- Kiss, 2010b* *Kiss Erika: Nádasdy Ferenc tárházai és kincsei. In: Századok, 144. (2010) 4. sz. 933–968. p.*

- Koltai*, 2008 *Koltai András*: Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659). In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp., 2008. 401–435. p.
- Koltai*, 2012 *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012.
- Koppány*, 1990 *Koppány Tibor*: 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból. In: Lymbus, 2. (1990) 143–159. p.
- Koppány*, 2002 *Koppány Tibor*: Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein. In: Magyar Műemlékvédelem 11. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1991–2001). Szerk.: Bardoly István, László Csaba. Bp., 2002. 173–194. p.
- Koppány*, 2011 *Koppány Tibor*: Az Esterházy család fraknoi ágának művészei és mesterei a 17. században. In: Ars Hungarica, 37. (2011) 4. sz. 93–109. p.
- Körner*, 2009 *Körner, Stefan*: Fraknó vára. Az Esterházy hercegek trezorja. Ford.: Orbán István. Bécs, 2009.
- MaMüL Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor. Főszerk.: Kőszeghy Péter. 7. köt. Lethenyi-műgyűjtemény. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Bp., 2007.
- Merényi*, 1900 Esterházy Miklós Nyáry Krisztinához. Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639. II. közl. Közl. Merényi Lajos. In: Történelmi Tár, 2. sorozat 1. (1900) 2. sz. 264–295. p.

- NDTI Il nuovo dizionario delle due lingue tedesca-italiana. Szerk.: Matthias Kramer. Nürnberg, 1678.
- Péter*, 1985 *Péter Katalin*: Esterházy Miklós. Bp., 1985.
- Prickler–Tobler*,
1993 *Prickler, Harald–Tobler, Felix*: Burg und Grafschaft Forchtenstein. Historischer Überblick. In: Bollwerk Forchtenstein. Hrsg.: Jakob Michael Perschy. Eisenstadt, 1993. 12–35. p.
- RMK Régi magyar költők tára, XVIII. század. 12. köt. Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei. S. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla. Bp., 1987.
- Schmeller-Kitt*, 1964 *Schmeller-Kitt, Adelheid*: Historisches Material zur Geschichte der Burg Forchtenstein 1212–1696. Wien, 1964.
- Schmeller-Kitt*, 1982 *Schmeller-Kitt, Adelheid*: Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischen Kunsttopographie, Gerichtsbezirk Mattersburg, Burgenland. I. Teil. Wien, 1982.
- Schmeller-Kitt*, 1993 Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Bearb. von Adelheid Schmeller-Kitt et al. Wien, 1993.
- Schwartz*, 1935 *Schwartz, Robert*: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773. Veszprém, 1935.
- Szilágyi*, 1888 Az Esterházyak családi naplója. Közl. Szilágyi Sándor. In: Történelmi Tár, 1. sorozat 11. (1888) 2. sz. 209–224. p.

- Szilágyi*, 1997 *Szilágyi András*: Adalék Nádasdy Ferenc (1623–1671) műkincseinek utóéletéhez. In: *Ars Decorativa*, 16. (1997) 55–86. p.
- Szilágyi*, 2005 *Szilágyi András*: Fraknó vára és az Esterházyak műkincsei. In: *Korunk*, 16. (2005) 12. sz. 22–29. p.
- Szilágyi*, 2006–2007 Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből. Szerk.: Szilágyi András. Bp., 2006–2007.
- Thieme–Becker* 28 Allgemeines Künstlerlexikon: Der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Band 28. Ramsden–Rosa. Hrsg.: Ulrich Thieme, Felix Becker. Leipzig, 1934.
- Viskolcz*, 2010 *Viskolcz Noémi*: Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei. In: *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 873–893. p.

NAGY JÁNOS

KERESKEDELEMÜGYI SÉRELMEK AZ 1751. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEN

A magyar rendek XVIII. századi első felének országgyűlési szereplésével kapcsolatban a legtöbbször felmerülő probléma a szakirodalomban az adókérdés. A *tractatus diaetalis*, vagyis az országgyűlési alkufolyamat részeként az adók összegéről és milyenségéről folytatott vitáktól, vagyis az uralkodói előterjesztések leggyakoribb tartalmától mindenkor elválaszthatatlan volt a sérelmek ügye.¹ Az 1751. évi diéta kapcsán a szakirodalom arról ír, hogy ennek tárgyalásait — az előző vallásügyi, illetve a háborús előkészületek megszervezésével foglalkozó országgyűlésekhez képest — uralta a pénzügyi kérdés.² A rendek országgyűléseken felmerülő kereskedelmi jellegű sérelmei és gazdaságpolitikai elképzelései általában homályban maradnak e narratívában, noha a külkereskedelem ügye közjogi, sőt összbirodalmi jelentőséget adott a kérdésnek. Tanulmányomban az 1751. évi országgyűlés sérelmeinek vizsgálatán keresztül próbálom érzékeltetni: mik voltak a rendek kereskedelempolitikai elképzelései a XVIII. század közepén, illetve az adott diétán, a konkrét helyzetben milyen sajtóságos bel-, és gazdaságpolitikai tényezők hatottak az uralkodó, illetve a rendek állásfoglalására. Felmerül a kérdés, hogy mely régiók, vármegyék, városok kereskedelmi jellegű problémái és követelései artikulálódtak az országgyűlési sérelmekben? Befolyásolhatta-e az országgyűlés kimenetele, illetve végzése a szakirodalom és a népszerűsítő irodalom által az 1754. évi vámrendelethez kapcsolt Habsburg-gazdaságpolitika alakulását? Ha igen, akkor hogyan, és kik voltak a korabeli magyar kereskedelempolitika alakító érdekcsoportjai, esetleg politikusai?³

A osztrák kameralizmus gondolkodói a kormányzat számára már a XVII. század második felében kidolgozták a birodalom egységes gazdasági irányításának elméleti alapelveit — adaptálva a helyi viszonyokra — a Nyugat-Európában el-

1 A *tractatus diaetalis* fogalmáról: Szijártó, 2005. 30–31. p.

2 Szijártó, 2005. 248. p.

3 A teljesség igénye nélkül: Eckhart, 1922. 5–7., 14–16. p.; Komoróczy, 1942. 51–52. p.; Barta, 1984. 152–155. p.; Ember, 1989a. 664–665. p.; Kosáry, 1990. 75–77. p.

terjedt merkantilizmust.⁴ Az új gazdaságelméleti gondolkodás képviselői szerint az állam a közjó érdekében korlátozhatja a szabad kereskedelmet. A merkantilista gazdaságpolitikában nemcsak az áruk típusát határozhatja meg az állam, hanem azt is, hogy a kereskedelmet mely társadalmi rétegek űzhetik.⁵ Az I. Lipót korában fellépő osztrák kameralisták (Johann Joachim Becher, Philipp Wilhelm Hörnigk, Wilhelm Schröder) és a monarchia vezető politikusai (Kollonich Lipót) is a Habsburg Birodalmat — beleértve a Magyar Királyságot is — gazdasági egységként próbálták kezelni, addig a magyar rendek továbbra is Magyarország gazdasági-pénzügyi önállósága mellett törek lándzsát.⁶ Tudniillik a Habsburg Monarchia vezető gazdasági szakértői úgy vélték, hogy míg a magyar mezőgazdasági termékek és bányakincsek kivételét az örökös tartományokba az uralkodónak támogatnia, alacsony vámtételekkel könnyítene kell, addig a birodalmon kívülre nagy vámtételekkel el kell vágnia ezen áruk külkereskedelmét. A külkereskedelem növeli a pénzügyi áramlást a birodalomból és a gazdasági függőséget a külföldtől.⁷ Eközben a magyarországi rovására a Lajtán túli ipart fejleszteni kell és ezt a nyugati birodalomfél gazdaságának felfevőpiacává kell tenni — gondolták.⁸ Az eszmék azonban a gyakorlatban ritkán érvényesültek ennyire tisztán: a dinasztia gyakori háborúi, a gazdasági trendek, a rendek ellenállása vagy az egyes kormányzatok partikularizmusa miatt nem alakult ki egy egységes, következetesen végigvitt gazdaságpolitika.⁹

A téma tárgyalása során a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Regnicularis Levéltárban (N szekció) és a Magyar Királyi Kancellária Levéltárban (A szekció) található országgyűlési sérelmi listákat, feliratokat, illetve kirá-

4 A merkantilizmus általános jellemzői és esélyei a Habsburg Monarchiában: *Mezey*, 2011. különösen 181. p. A merkantilizmus „eredeti”, francia változatára: *Hajnal*, 1988. 424–436. p. A merkantilista alapú, de Magyarországra — a birodalmi érdek miatt — felemásan alkalmazott kormányzati politika XVII. századi gyökereire jó példa a Kollonich Lipót nevével fémjelzett „berendezkedési tervet”: *Einrichtungswerk*, 2010. Ugyanezen kötetben Varga J. János bevezető tanulmánya tér ki erre: *Varga J.*, 2010. különösen: 67. p. A merkantilizmus kereskedelem-felfogására: *Komoróczy*, 1944. 24–28. p.

5 *Komoróczy*, 1944. 28. p.

6 A kameralizmus XVIII. századi bécsi kormányzati körökben való hosszú távú hatására: *Otruba*, 1963. 29. p. és *Klingenstein*, 1994. 191. p.

7 A pénzügyi áramlás megakadályozása az országból az osztrák kameralisták egyik legfontosabb célja volt: *Sandgruber*, 1995., illetve *Einrichtungswerk*, 2010. 141–142., 225. p.

8 *Ember*, 1989. 664–665. p.; *Kosáry*, 1990. 75–77. p.

9 A Habsburg-gazdaságpolitika improvizatív alkalmazására: *Ember*, 1989b. 504–505. p., *Eckhart*, 1922. 5–7. p.; *H. Balázs*, 1987. 24. p.

lyi leiratokat, továbbá országgyűlési naplókat használtam fel. A teljesség igénye nélkül idézem majd néhány vármegye partikuláris jellegű, de az országos problémákat árnyaló követutasítását. Először a kérdéskör kutatástörténetét mutatom be, majd rekonstruálni próbálom a *tractatus diaetalis* folyamatába illesztve a kereskedelemüggyel kapcsolatos panaszokat. Nem tartom feladatommak a korabeli Habsburg-gazdaságpolitik(ák) bemutatását, viszont a diétai forrásanyagban előbukkanó kereskedelemügyhöz kapcsolódó kérdéseket a vonatkozó gazdaságtörténeti irodalom megállapításaival kívánom ütköztetni.

Historiográfiai áttekintés: Habsburg-kereskedelempolitika kontra magyar rendiség

A magyar gazdaság- és politikatörténet-írást már intézményesülésének kezdetei óta foglalkoztatta a Habsburgok — Berzeviczy Gergely óta használt kifejezéssel — Magyarország számára sok szempontból előnytelen, a szerzők által ún. „gyarmatosító” gazdaságpolitikájának kérdése.¹⁰ Horváth Mihály 1841-ben megjelent, az *„Ipar és kereskedelem története Magyarországon”* című művében már foglalkozott az országgyűlés kereskedelmi sérelmeivel. Ebben megállapította, hogy Magyarország külkereskedelme az osztrák tartományok kereskedelmi politikájának függvénye volt: leginkább a vám-, és harmincadrendszer Magyarország számára legtöbbször előnytelen jellege határozta meg.¹¹ Majd fél évszázaddal később Marczali Henrik a XVIII. századról szóló összefoglaló munkájában Horváth Mihály értékelését vette át, de hangsúlyozta a korabeli magyar nemesi mentalitás antikapitalista jellegét, kereskedelemtől való ódzkodást is.¹² Eckhart Ferenc 1922-ben jelentette meg művét a Habsburg Monarchián belüli Magyar Királyság gazdasági problémáiról. Interpretációja szerint az osztrák örökösödési háborút (1740–1748) követően Mária Terézia elvesztette iparilag is legfejlettebb tartományát, Sziléziát, ezért az állami bevételek növelésének érdekében reformo-

10 Magyarország, mint osztrák gyarmati kérdésről: *H. Balázs*, 2005. 255. p. és 264. p.

11 *Horváth*, 1841. 156. p.

12 *Marczali*, 1898. 320–325. p. Vele együtt kortársa Grünwald Béla is hangsúlyozta eredetileg 1888-ban megjelent (történetpolitikai jellegű) könyvében a magyar nemesség antikapitalista mentalitását, de elismerte, hogy „kevés műveltebb politikus” azért felszólalt az országgyűlésen a kereskedelem fejlesztése érdekében. Ezzel együtt is törekvéseik eredménytelenek maradtak. A mű új kiadása: *Grünwald*, 2001. 204. p.

kat kívánt bevezetni a Habsburg Monarchiában.¹³ Eckhart a bécsi kormánykörök Magyarországot sújtó gazdasági diszkriminációjának legfőbb okát a nemesi adómentesség fennmaradásában találta meg. A köztelherviselés a Haugwitz-féle reformok során az örökös tartományokban 1748–1749-ben megvalósult modelljét Magyarországon a királynő saját elhatározása és az 1751. és 1764–1765. évi diéták érezhető ellenállása miatt nem lehetett bevezetni.¹⁴ Az adóreform, illetve az adóemelés elmaradásából származó jövedelmeket az uralkodó a Magyarországot ellehetetlenítő vámok, illetve vámrendszer kidolgozásával látta biztosítottnak — vélte Eckhart és nyomában Szekfü Gyula is.¹⁵ Az 1970–1980-as években Kosáry Domokos több írásában, Benda Gyula egy rövidebb cikkében, majd Heckenast Gusztáv több összegzésében foglalt állást amellett, hogy Magyarország függősége és alárendelt fejlődése a Habsburg Birodalom nyugati felének gazdaságilag fejlettebb területeitől már a XVI. századtól számítható. Magyarország döntően agrárország volt és maradt, amely élelmiszerbázisként és nyersanyagforrásként is szolgált az örökös tartományok számára. Strukturális helyzetén a XVIII. századi merkantilista Habsburg-gazdaságpolitika érdemben változtatni nem tudott, legfeljebb azon némely ponton módosított.¹⁶ A fenti szerzők azonban megegyeznek abban, hogy a magyar (birtokos) nemesség az 1750-es évek kormányzati reformjai során sikeresen őrizte meg nemcsak adó-, hanem (saját termékeire vonatkozó) vámmentességét is. A magyar parlamentalizmust vizsgáló legújabb monográfiá-

13 *Eckhart*, 1922. 5–7. p.

14 Az 1751. évi országgyűlés előtt a Haugwitz-féle reformok kapcsán a kormányzati körök megpróbálták újragondolni Magyarország helyét a Habsburg Monarchián belül. Az Arneth által 1751-re datált, Mária Terézia számára készült névtelen emlékirat szerzője szerint a reformokat, amik Erdélyben és a Határőrvidéken megvalósultak Magyarországon nem lehet az országgyűlés tudta nélkül végrehajtani. Úgy véli, hogyha az országgyűlés megkerülésével vezetik be az újításokat, akkor annak kellemetlen következményei lesznek, lásd erre: *Arneth*, 1871. 268–354. p. Mária Terézia első politikai végrendelete is kiemeli: Magyarországon nem fog változtatásokat, vagyis reformokat bevezetni a különleges magyar viszonyok miatt. Az ok feltehetőleg „*a különleges magyar viszonyok*” kitételben rejtett, vagyis a rendek várható országgyűlési ellenállásától való félelemben. Kiadta: *Walter*, 1968. 63–96., különösen 90–91. p.

15 *Eckhart*, 1922. 203. p.; *Szekfü*, é. n. 315–316. p.

16 *Kosáry*, 1975.; *Heckenast*, 1974. 502–506. p.; *Heckenast*, 1991. 4–5., 11–12. p. Benda Gyula — az előzőktől némileg eltérő véleménye szerint — a Habsburg-vámrendeleteknek — a gazdasági-társadalmi viszonyok adott fejlettségi fokán — nem volt számottevő hatása az ország gazdasági életére. Benda egy vitacikkében hangsúlyozta, hogy a magyar gazdasági élet fokmérője a XVIII. században még — az akkori népességszám és termelés technikai szintjén — nem az iparosodás, hanem a mezőgazdaság és a kézműipar regenerálódása volt. Erre: *Benda*, 1975. 99–101. p.

ban Jean Bérenger — velencei követjelentéseket vizsgálva — hangsúlyozta, hogy a kereskedelmi sérelmek az 1751. évi diétán fontos szerepet kaptak, mivel a kritikus pillanatokban a rendek az adóemelés megszavazásáért cserében a magyar agrártermékeket sújtó magas kiviteli vámok feloldását kérték a kormányzattól.¹⁷ Az utóbbi szerző feltételezését előzetesen elfogadva térnek rá az országgyűlés kereskedelmi tárgyú tárgyalásainak ismertetésére.

Előzmények: a rendek és a kormányzat elképzelései

A kereskedelmi kérdéskomplexum fontosságával az uralkodó és a bécsi kormánykörök már az országgyűlés megnyitása előtt tisztában voltak. Erre utal, hogy a diéta előkészítésére 1750. november 5-ére összehívott bécsi udvari értekezleten, ahol a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosai is részt vettek, a magyar tanácsosok kifejezték félelmüket, hogy az adóemelést kérő királyi előterjesztésekre a rendek sérelmeik előadásával, többek között a marhakereskedelmet érintőkkel fognak fellépni. A királynő azonban már ekkor kikötötte, hogy csak az örökös tartományokra nem sérelmes rendi követeléseket fogja jóváhagyni.¹⁸ Hogy a válasza mögött rejlő jogi alapokat megértsük, talán érdemes lehet hosszú távon is megvizsgálni a korábbi diéták végzéseit! Több országgyűlési törvényei között is olvashatók ugyanazok a törvénycikkek, amelyek utalnak az ilyen vagy hasonló témájú korábbi törvénycikkek végrehajthatatlanságára, vagyis a királyok részéről a kereskedelmi sérelmek orvoslásának elmulasztására. Sokszor egymásnak is ellentmondanak ezek a törvények.¹⁹ Egy-egy országgyűlési törvény végrehajtása csak azon múltott, hogy a királyi hatalomnak érdekében állt-e az abban foglaltak megvalósítása.²⁰ A törvények legtöbbször csak a pillanatnyi politikai erőviszonyokat tükrözik, céljuk az uralkodók részéről a rendek megnyugtatója, jogaik biztosítása.²¹ Az uralkodók fő érve volt a legtöbb esetben, hogy a magyar külkereskedelmi követelések sértik vagy legalábbis érintik az örökös tartományok

17 *Bérenger–Kecskeméti*, 2008. 171–173. p. André Trou, bécsi velencei követ pozsonyi országgyűlésről írott jelentéseit a szerző hosszasan ismerteti.

18 *Horváth*, 1878. 300–301. p.

19 *Komoróczy*, 1944. 58. p. Komoróczy így jellemzi a kora újkori országgyűlési törvényeket: tele vannak ellentmondásokkal, a hatóságok sem tudtak sokszor következetes álláspontot elfoglalni.

20 *Ember*, 1933. 41. p.: „*valamely országgyűlési végzés gyakorlati jelentősége attól függött, hogy az államhatalmat jelentő királyi hatalom meg akarta-e valósítani vagy sem*”.

21 *Szijártó*, 2005. 30–32. p.

gazdasági érdekeit, ezért ezeket az ügyeket mint „vegyes ügyek”-et, az uralkodó közvetítésével és az illetékes központi kormányzervek bevonásával lehet csak tárgyalni.²² Ennek alapján a külkereskedelmi tárgyuakat nem tekintette a diéta illetékességébe tartozónak. A diéta jogkörének bővítése céljából a magyar rendek 1655 óta többször kívántak közvetlenül az osztrák rendekkel tárgyalni a kereskedelem és a vámügy tárgyában. (Erre találunk példát korábbról: az 1715. évi 91., az 1723. évi 117. és 119., illetve az 1729. évi 2., továbbá az 1741. évi 27. törvénycikkben is).²³ Érdemes megemlíteni, hogy a vámtarifák ekkor még tartományonként különbözőek voltak a Habsburg Birodalom területén, a központi szabályozásra, egy egységes, az osztrák és cseh tartományokra kiterjedő vámunió létrejöttére 1775-ig még több mint két évtizedet kellett várni.²⁴ Sőt, a magyar korona országain belül is négy vámterület létezett ebben az időben: a legszorosabb értelemben vett Magyarországé, Horvátországé, az Erdélyi Fejedelemségé és a Bánságé.²⁵

A magyarországi kereskedelem problémáinak megvizsgálására és az országot is érintő vámrendszer reformjának előkészítésére — a korábbi diéták végzéseitől sarkallva — Mária Terézia 1741-ben egy külön udvari bizottságot küldött ki, de ennek munkája ekkor még eredménytelenül zárult le. 1751-ben aztán a magyar vámügy rendezését az uralkodó saját hatáskörében rábízta az 1746-ban felállított Kereskedelmi Főigazgatóságra (*Universal-Kommerz-Directorium*, *Oberkommerzdirektorium*, *Commerzdirectorium*), amelynek létrejöttétől fogva feladata volt a vámügy birodalmi szintű reformja, a külkereskedelem és ipar fejlesztése.²⁶ A magyar szakirodalomban nem ismert, de Adolf Beer egyik munkájából tudható, hogy a kormány szerv még az országgyűlés kezdete előtt 1751. február 8-i ülésén napirendjére vette a magyar kereskedelemügy rendezését.²⁷

22 A Habsburg-uralkodók érvelésükben támaszkodhattak az 1569. évi 38. törvénycikkre, amely elismerte azt, hogy a had- és pénzügyek nem tisztán magyar ügyek, hanem vegyes ügyeknek minősülnek. Erre: Nagy, 1971. 14–15. p.

23 Az említett 1715., 1723., és 1729. évi törvények: MT, 1900. 512–513., 648–649., 667–668. p.; az 1741. évi 27. törvénycikk: MT, 1901. 36–37. p.

24 Eckhart, 1922. 10–11. p. A XVIII. század közepén az osztrák örökös tartományok sem alkottak még gazdasági egységet, a korban a hét tartomány hét önálló vámterületet alkotott. Az egységesülés 1753-ban vette kezdetét, amikor Cseh- és Morvaország, illetve Osztrák-Szilézia területét vonták össze egy vámövezetbe.

25 Szekfű, é. n. 314. p.

26 Fournier, 1887. 332–333. p.

27 Beer, 1893. 237–326. p., a magyar ügyekről szóló tárgyalások: 280–281. p.

Az április 22-én kezdődő diéta alatt a Kereskedelmi Főigazgatóság tovább ülésezett, amelyek során nagy vitát váltott ki az Erdély, a Határőrvidék és Magyarország közötti belső harmincadvám-vonal lebontásának terve, illetve a rendek harmincadvám alóli mentességének kérdése.

A rendek június 3-i sérelmi listája

A rendek június 3-i felirata foglalkozott először és összefoglalóan a kereskedelemügyi panaszokkal.²⁸ Feliratukhoz mellékelték az ország sérelmeit, amelyek orvoslására kérték Mária Teréziát. Ebben részletesen ecsetelték az ország gazdasági problémáit. A szokásos panaszlista az utóbbi évek dögvészéről, sáskajárásáról, a nagy árvizekről, máskor aszályokról, illetve a rá következő idők bő terméséről és az ennek következtében beálló nyomott terményákról mind arra szolgáltak, hogy a rendek az ország számára kedvezőtlen vámrendszer lazítására rábírják az uralkodót. A rendek szerint a fenti csapások bármilyen nagyok is, mégis könnyebben elviselhetőek volnának, ha a kereskedelem nem pangana és a termelőknek módjuk lenne gabonájukat, szarvasmarháikat és borukat külföldön eladni.²⁹ A karok és rendek a panaszlista 44. pontjában kérték a királyt, hogy a magyar vámrendszer reformját — 1715 óta a törvényekben többször felmerülő kérdést — a Helytartótanács javaslatának felhasználásával, az országgyűlés alatt és annak felügyeletével hajtsák végre.³⁰ Felemlgették azt is, hogy a nemeseknek és a szabad királyi városok polgárainak saját szükségleteikre vásárolt termékek,

28 MNL OL A 95 10. tétel (13. doboz), 65–75. ff. Pozsony, 1751. június 3. A felirat bevezető részének tartalmát ismerteti: Horváth, 1878. 303–304. p. A sérelmeket — noha a kancelláriai levéltárban lévő példányon dátum nem szerepel — az egyik országgyűlési napló datálása szerint ekkor fogadták el a rendek és adták át a királynőnek: OK 700.470. *Diarium diaetae regni Hungariae*. 22. p.

29 Horváth, 1841. 157. p. Horváth Mihály fordításában a felirat indoklása így hangzik: „*nincs gabona vagy bor eladására semmi alkalom, ezeknek semmi ára, semmi kelete, a kereskedés és közlekedés minden felől elzárva, a szomszéd tartományok mód felett felemelt vámjai által megakadályozva, mi okból, miután ezen ország kézművesek és gyárok hiányában szükségét csak a föld gyümölcseiből pótolhatja*”.

30 MNL OL A 95 10. tétel (13. doboz) 65–75. ff. 44. pont. A vármegyék közül pl. Csongrád utasította követeit, hogy sürgessék a diétán az 1729. évi diéta alatt kezdeményezett gazdasági munkálatokat („*opus oeconomicum*”). Itt feltehetően a hazai vámtűgy reformját sürgető 1729. évi II. törvényre utalt vissza az utasítás: MNL CSML SZL IV.1.b. 16. doboz Csongrád vármegye országgyűlési követutatisása. Csongrád, 1751. április 6. (3. pont).

illetve allódiumaik termékei után is — törvénytelen módon — vámot kellett fizetniük a harmincadhivataloknál (45. pont).³¹ A rendek vámmentessége a szakirodalom szerint ekkorra már inkább a belső vámokra volt érvényes, a külkereskedelmi vámok alól ekkor már csak kivételesen — eseti jelleggel — kaptak felmentést.³² Itt egy régi kiváltság felújítási kísérletéről, és a gazdasági élet új szegmenseire való kiterjesztéséről lehetett szó.³³

A vámmentesség kérdése a kormányzati köröket különösen foglalkoztatta. Erre utal, hogy a Kereskedelmi Főigazgatóság már fentebb említett 1751. február 8-i ülésén a legnagyobb port a rendek vámmentességének kérdése kavarta. Az ülésen a bécsi *Hofkammer* képviselői mellett részt vettek a Magyar Udvari Kancellária tanácsosai (feltehetően felsőbüki Nagy István, Koller Ferenc, Nedeczky Károly) is. Míg a Helytartótanács az általa szerkesztett, az ülésre benyújtott elaborátumában a rendek harmincadvám alóli mentessége mellett érvelt, addig az osztrák kormánysszékek, illetve felsőbüki Nagy István, magyar kancelláriai és udvari kamarai tanácsos e privilégium jövőbeli megszüntetését javasolta.³⁴ Végül Mária Terézia személyes közbelépése teremtett megegyezést a kérdésben. A jegyzőkönyvön található saját kezű bejegyzése utal arra, hogy a királynő a rendi vámmentességet az allodiális (majorsági) termékekre vonatkozóan látta biztosíthatónak.³⁵

31 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 65–75. ff. 45. pont. Ugyanezen sérelmi lista, de pontos dátum nélküli fogalmazványa fennmaradt a Regnicolaris Levéltárban is: MNL OL N 54 1. csomó, Diaeta anni 1751. Lad T., Fasc. EEE., No. 26.

32 Komoróczy, 1944. 75. p., MNL OL N 54 1. csomó, Diaeta anni 1751. Lad T., Fasc. EEE., No. 26. 11. f., 47. pont.

33 A rendek vámmentességi jogával való visszaélésre, tudniillik, hogy minden általuk szállított áru után vámmentességet követeltek maguknak, már korábban az Einrichtungswerk is utalt, amit az összeállítók — mint a királyi fiscust nagymértékben megrövidítő kiváltságot — teljesen megszüntetendőnek tartottak: Einrichtungswerk, 2010. 225. p.

34 A szövegben szereplő — a magyar rendi felfogással élesen szembemenő véleményt nyilvánító — csak Nagy vezetéknévvel említett udvari kamarai tanácsos feltehetően azonos a Sopron vármegyei jómódú középirtokosi családból származó felsőbüki Nagy Istvánnal (1701–1766), akit a családtörténeti irodalom kancelláriai referensként nevez meg: Szluha, 2012. 174–175. p. A bécsi *Hofkammer* magyar tanácsosaként említi Dickson monográfiája két alkalommal is (1754, 1763): Dickson, 1987. I. k., 452., 454. p. és Nagy, 1971. 171. p.

35 Beer, 1893. 281. p. Beer a királynői bejegyzést idézi: „nachdem die camer bis hierher und wirklich in possessione ist, wäre es also continuiren wegen bezug deren allodialen ohne in dem patent was davon der auszudrucken, das Patent sehete gern, wan bartenstein es verfasst.”

Az Erdély és a bánsági Határőrvidék határán felállított vámsorompók ellen panaszkodtak a Tiszántúl déli részén fekvő vármegyék és városok a kerületi sérelmi listájukban.³⁶ Érvelésük szerint ezek a külön kormányzott területek is a Szent Korona részei, így az itt szedett belső vámszedés törvénytelen, ezért megszüntetendő (48. pont).³⁷ Arad vármegye rendjei — hivatkozva a vérrel szerzett nemesi kiváltságokra — nemcsak ezt, hanem „konyhai szükségletekre” vásárolt termékek utáni vámszedést is kárhoztatták: „ez nemcsak az adózókra sérelmes, hanem a kiváltságokra nézve is, kik az ősök nagy vérhullatással szerzett tulajdon földükön ily bánásmódban részesülnek.”³⁸ Csongrád vármegye követutasításában is kiemelte, hogy a Tiszán Szegednél szedett harmincadvám szedése törvénytelen.³⁹ Ugyanerre a problémára utalt Szeged szabad királyi város, amikor a Maros és a Tisza mentén felállított harmincadvám, mint „második contributio összeg”-nyi nagyságú vám eltörlését kérte, amit a Temesi Bánát Magyarországhoz való visszacsatolásával látott volna összekapcsolhatónak.⁴⁰ A vármegyék által képviselt rendi állásponttal szembeni véleményt fogalmazott meg a Magyar Udvari Kancellária, amely a már említett 1751. februári értekezleten elutasította az Erdély, a temesi Bánát és a Magyar Királyság közötti vámuniót, azzal érvelve, hogy „Erdély egy különálló, Magyarországgal nem egyesített ország.”⁴¹

Sérelmezték továbbá az ország rendjei, hogy az ország adóinak nagy részét, a harmincad- és bányajövedelmeket kiviszik az országból. Valószínűleg a közneveltség panaszát jeleníti meg az a passzus, hogy az egyházi és világi méltóságok birtokaik jövedelmét — mivel az országon kívül Bécsben laknak — külföldön költik el, ami hasonlóan károsan hat a magyar gazdaságra. Megállapítják, hogy az ország ipara fejletlen, ezért az iparcikkeket is külföldről kell vásárolniuk (6. pont).⁴² Régi követelés volt, hogy a katonaság ruházatát ne külföldön szerezzék be, hanem magyarországi manufaktúrák állítsák elő (17. pont).⁴³ Az ipartörténeti

36 A tiszai vármegyék sérelmi listájában is előfordul: MNL OL N 54, Lad. T., Fasc. EEE., ad 28. (9–33. ff.) „*Postulata et Gravamina I. Cottum Districtus Cis et Trans Tybiscum*” (20. pont).

37 MNL OL A 95.13. doboz, 10. tétel, 65–75. ff. 6. pont.

38 Idézi: Márki, 1895. 373. p.

39 MNL CSML SZL IV.1.b. 16. doboz Csongrád vármegye országgyűlési követutasítása. Csongrád, 1751. április 6. (4. pont)

40 MNL CSML IV.1003.a. 5. köt. Szeged város követutasítása. Szeged, 1751. április 5. (9. pont), illetve sérelmi listája ugyanott (2. pont).

41 Beer, 1893. 281–281. p.

42 MNL OL A 95. 13. doboz, 10. tétel, 124–125. p. 6. pont.

43 MNL OL A 95. 13. doboz, 10. tétel, 132. p., 17. pont.

szakirodalom feltárta ennek a sérelemnek a gazdaságtörténeti hátterét. Nevezetesen azt, hogy a XVIII. század elejétől az ezredtulajdonosok szabad kezet kaptak az egyenruha-ellátás terén és többen alapítottak a magyar főurak közül az 1711 utáni két évtizedben katonaposztó gyártásával foglalkozó manufaktúrát. Ezek a vállalkozások rövid életűnek bizonyultak, egyikük sem érte meg az 1751. évi diétát. Végül az 1751. évi országgyűlés által kiadott *regulamentum militare* (katonai szabályzat) lehetővé tette a katonaposztó magyarországi gyártását és hazai beszállítók által való szállítását.⁴⁴ A megyei követutasítások között találni olyat is, mint pl. Nógrád vármegyéjét, amely a szabad kereskedelem engedélyezése mellett tört lándzsát és követelte selyem- és egyéb más textilgyárak felállítását.⁴⁵

Meg kell jegyezni, hogy az instrukciókban és sérelmi listákban előforduló „szabad kereskedelem” (*libera quaestum*) követelésének kitétele sohasem a kereskedelem –állami beavatkozás nélküli — változatára utal, hanem az aktuális szóban forgó áru(k), magyar kereskedelem számára súlyos vámtételé(ie)nek csökkentését, illetve forgalmának megkönnyítését jelenti.

Az agrártermékek kivitele akadályokba ütközött a Német-római Birodalom irányába is, köszönhetően az osztrák örökösödési háború következtében beálló „vámháborúnak”.⁴⁶ A szakirodalom megállapítása szerint a német tartományokkal való kereskedelem már az 1750-es években a poroszok által az újonnan elfoglalt Sziléziában bevezetett magas vámtételek, fogyasztási adók, behozatali tilalmak miatt megtört, illetve a porosz udvarral kezdeményezett tárgyalások 1750 táján sem vezettek eredményre.⁴⁷ Ezek után nem meglepő, hogy a június 3-i sérelmi lista arról tudósít, hogy az örökös tartományok nagy, egy-egy ökor árának egyharmadát is kitevő vámtételei ellehetetlenítették a külkereskedelmet Augsburg, Nürnberg és más, főleg dél-német városok felé.⁴⁸ A rendek számára „fájdalmas” — ahogy írják —, hogy amíg a magyar kereskedők Bécsen túl nem hajthatják marháikat, addig a bécsi kereskedők (és mészárosok) alacsony

44 Endrei, 1969. 54. p. és Heckenast, 1989. 627–641. p., különösen 639. p. A rendiség és a *Regulamentum* viszonyára az 1751. évi országgyűlésen l. Schramek, 2011. 110–113. p.

45 MNL NML IV.1.f. Instructio. Losonc, 1751. március 15. (14. pont).

46 A porosz udvar már 1741-ben magas fogyasztási adókkal gátolta a magyar borok bevitelét az újonnan meghódított Sziléziába. A porosz–osztrák viszonyt a magyar kereskedelem szempontjai alapján tárgyalja: Fournier, 1887. 336–337. p.

47 Beer, 1898. 25., 55. p.

48 Komoróczy, 1942. 40. p. A nyugat felé tartó marhakereskedelmi útvonal a korban Magyaróvár–Bécs–Regensburg–Augsburg vonalon keresztül északnyugat irányban Strassburg felé, illetve észak felé Nürnberg irányába vezetett.

vámteteleket fizetve vásárolják föl a magyar állatállományt.⁴⁹ Sőt, a Bécs felé tartó magyar kereskedőknek Bruck (Bruck an der Leitha) város árumegállító joga miatt kitérőt kell tenniük útjuk során.⁵⁰ Moson vármegye követutasítása panasolja, hogy különösen 1748 óta a kiviteli vámok nagyon megemelkedtek, így az Ausztriába irányuló borkivitel ellehetetlenült, a marhaexport pedig emiatt és a már említett bruck-i kitérő miatt nagyon megrágult. A marhákat — a hazaiak helyett — birodalmi kereskedők vásárolják össze és adják tovább a bécsi mézárósoknak, így 4–6 hét alatt 9–10 forintnyi hasznot szereznek. Mindezekért kérik a rendeket, hogy dolgozzanak ki egy új vámtarifát a magyar kereskedők számára a bor- és marhakivitel szabadságának biztosítására.⁵¹ A külkereskedelmi hitelezés szabályozatlansága is számos panaszra adott okot. Magyaróvár és Győr magyar marhakereskedői az országgyűléshez intézett magánlevelükben annak a panaszuiknak adtak hangot, hogy az általuk hitelből összevásárolt marhákért a bécsi mézárósok nem fizetnek, ezért hitelezőik lefoglalják áruikat, sőt őket magukat is lefogatják.⁵² Hogy a fenti sérelmek súlya érzékelhető legyen, érdemes hangsúlyozni, hogy a marhakereskedelem az ország gazdasági húzóágazata volt a korban: még a XVIII. század elején is a nemzeti összjövedelem 50–60%-a származott a marhahajtásból, bár ez a későbbiekben csökkent. A XVIII. század első felében ez Magyarország külkereskedelmi volumenének kb. 41–42%-át jelentette, ami a XVIII. század második felére 20%-ra esett vissza.⁵³ A Bécsen túli hajtási tilalom egyébként elsősorban a birodalmi főváros élelemellátását szolgáló intézkedésnek tekinthető. Az uralkodók számára Bécs gabonával és hússal való ellátása volt az elsődlegesen fontos: míg a korszakban a város húsellátásának ¼-ét, ⅓-át Magyarországról biztosították, addig Moson és Pozsony vármegye gabonát exportált Bécs és Alsó-Ausztria piacaira. A vitathatatlan bécsi kereslet mellett megállapítható, hogy a többi örökös tartomány saját termelőit kívánta előnyben részesíteni az amúgy olcsóbb magyar árukkal szemben megemelt vámtarifáival.⁵⁴ André Trou velencei követ jelentésében is utal arra, hogy a magyar rendeknek

49 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 127. p., 8–9. pont.

50 MNL OL N 54 1. csomó, Lad T., Fasc. EEE., No. 26. 10.f., 41. pont.

51 MNL GYMSML ML IV.502.b. 1. doboz. Moson vármegye országgyűlési követutasítása (1751) (fogalmazvány), 10. pont.

52 MNL OL E 584. 23. csomó, 77–78. ff. Győri és magyaróvári kereskedők panaszlevele. H.n. 1751. április 5.

53 N. Kiss, 1979. 85., 109–110. p.

54 Belitzky, 1932. 46., 64–66. p.

1741-ben tett ígéretet a királynő a Bécs felé vezető úton kivetett magas vámok csökkentéséről — az osztrák tartományok termelőinek érdekei miatt — tíz éven keresztül sem teljesítette.⁵⁵ A forrásokban tapasztalt erőteljes osztrák érdekérvényesítés némileg ellentmond a kérdésről szóló összefoglalóknak. A szakirodalom Eckhart nyomán hajlamos volt visszavetíteni a dualizmus korának viszonyait a XVIII. század közepére, amikor azt állította, hogy az örökös tartományok iparilag fejlett területek voltak és Magyarország agrártermékeire nagyarányú keresletet mutattak.⁵⁶ A korabeli örökös tartományokban a manufaktúra-ipar fejlődése még gyermekcipőben járt — kivétel talán Alsó-Ausztriát és Csehország-Morvaországot, illetve a kicsiny Osztrák-Sziléziát –, ezek a területek ekkor még önellátóak voltak, mint a kora újkorban általában.⁵⁷

A sérelmek között előkelő helyet foglalnak el a borkivitellel kapcsolatos panaszok. Ezeknek a követeléseknek a háttérben az 1745 óta porosz kézen lévő Szilézia irányába történő magyar borexportra kivetett magas (ausztriai) vámok elleni tiltakozás állt. Emiatt a kivitel legnagyobb részét szolgáltató borvidékek, nevezetesen a pozsonyi (Modor, Bazin, Szentgyörgy) és a soproni (Sopron, Ruszt) hagyományosan erre a piacra termelő városainak bortermelői szenvedték el a legnagyobb kárt.⁵⁸ Ennek magyarázata a fentiekén túl, hogy az osztrák tartományok maguk is jelentős bortermelők voltak, ezért nem engedhették be versenytársaikat saját piacukra.⁵⁹ Sőt, az osztrák borok nagyarányú magyarországi behozataláról is vallanak a források.⁶⁰ Így Modor, Szentgyörgy és Bazin városok követeli az alsótábla július 1-jei ülésén már azért tettek panaszt, hogy az osztrák és a morvaországi borok Magyarországra való behozatala miatt saját boraikat eladni nem tudják, így az állami adóterhet is alig tudják fizetni. Az osztrák, illetve morva borokat importáló hazai földesurak saját szabadságjogaik sérelmének veszik — folytatják

55 Bérenger–Kecskeméti, 2008. 171. p.

56 Kosáry, 1990. 76–77. p.

57 Az osztrák örökös tartományok korabeli gazdasági fejlődésére: Heckenast, 1991. 6. p. és Heckenast, 1973. 202. p. Bővebben az osztrák gyáripar fejlődéséről közöl forrásokat és ad bevezetőt Gustav Otruba forráskiadványa: Otruba, 1981. különösen: 30., 47. p.

58 Takáts, 1903a. 373–374. p. és Takáts, 1903b. 476–480. p.

59 Takáts, 1903a. 373. p. és Eckhart, 1922. 204. p. A szakirodalom már a XVII. századra is kimutatta az osztrák borok nyugat-magyarországi jelenlétét, amivel összefüggésben állt a soproni és szentgyörgyi borok iránti kivitel visszaesésével: Komoróczy, 1944. 14–15. p.

60 Takáts, 1903a. 373–374. p. Takáts Sándor közlése szerint Mária Terézia alatt évenként már kétszer-háromszor annyi osztrák bor jött be Magyarországra, mint amennyi magyar az örökös tartományokba.

a naplók –, ha a külföldi borbéhozatalt megtiltanák, ezért a városi követek csak arra kérték a diétát, hogy tegye szabaddá a magyar borok kivitelét.⁶¹ Ruszt sérelmi irata szerint a város szinte csak a borból él: a hagyományos sziléziai piac elvesztését súlyosbították az előző évek rossz termései, illetve a város több ezer forintos adósságai, ezért kérte adóalapjának csökkentését.⁶²

A borkereskedelem problémájával sokat foglalkozott Zemplén vármegye követutasítása is. A neves tokaji aszú hírnevének megvédése érdekében követelte zsidó és görög „imposztorok”, vagyis azon kereskedők borainak elkobzását, akik földbirtokkal helyben nem rendelkeznek, mivel ezek más régiókból (Gyöngyös, Eger, Miskolc környékéről) hozott gyengébb minőségű borokkal vegyítik a tokajit, és alacsonyabb áron adják el hegyaljai néven.⁶³ Mindezzel — vonták le a következtetést — csak kárt okoznak a helyi birtokos nemeseknek.⁶⁴ Tudnivaló ugyanis, hogy a zempléni birtokos nemesség (pl. Okolicsányi, Palásthy, Szentiványi, Szirmay, Sztáray családok stb.) — ellentétben a túlnyomóan csak borméréseket üzemeltető dunántúlival — maga is bekapcsolódott a borkereskedelembe.⁶⁵ Tokaj-Hegyalján megérte a szőlővel foglalkozni, mert az ebből származó haszon a ráfordítások három-négyszeresét, szélsőséges esetben nyolc-tíz-szeresét is visszahozhatta.⁶⁶ Nem lehetett ez máshogy Felső-Magyarország többi megyéjében sem. Zemplénben a század végén átlagban a nemesi jövedelmek kb. 15%-a származott a szőlő- és bortermelésből, sőt — a Tokaj-Hegyaljához tartozó településeken — ez akár bevételek felét is elérte (ebbe még nem számítva bele a

61 OSZK Ktt. Fol. Lat. 623. Diarium diaetale cum actis universi. 180. p. A tárgyalások kicsit részletesebb elbeszélése: OK 700.470. 89. p.

62 MNL OL N 54 Lad. T., Fasc. GGG., No. 38. (53–54. ff.)

63 MNL BAZML SFL IV.2001.a. 42. kötet. Varannó, 1751. február 11. 21. pont. A borhamisításról: Feyér, 1981. 208–209. p. A hazai görögnek nevezett kereskedők magyar borkivitelben vállalt szerepét bemutatja: Bíró, 1978. 281–313. p.

64 Itt ugyan nem hivatkoznak rá, de az 1741. évi 29. törvénycikk végrehajtásáról lett volna szó, vagyis a borhamisítók borainak elkobzásáról: Eckhart, 1918. 360–361. p.

65 Sajnos a század közepének zempléni birtokviszonyaira vonatkozóan levéltári kutatást nem folytathattam, viszont a fellelt adatok kirajzolhatnak bizonyos hosszú távon is érvényes jellegzetességeket: Feyér, 1981. 205. p. A szakirodalom is említi, hogy 1741-ben a Hegyalja egyik legjobb termést hozó helyéről a Szirmay- uradalom Bécsbe exportál bort Bécsbe 5400 forint értékben: Feyér, 1981. 213. p. H. Balázs Éva Berzeviczy- monográfiájában utal egy 1775 körül szerveződő felső-magyarországi nemesi családokból álló borkereskedelmi társaság tervére, amelyben a Zemplén megyében is birtokos Okolicsányi és Szirmay familia tagjai is részt vettek: H. Balázs, 1967. 36. p.

66 Orosz, 1999. 177–181. p.

kb. 20%-nyi bormérésből és kocsmáltatásból származó vagyont).⁶⁷ A vetélytársnak is tekintett görögök ellen nem először próbált fellépni Zemplén vármegye felsőbb fórumokon: már 1747-ben kérte a tokaji görög kereskedőtársaság betiltását a Helytartótanáctól, ekkor még sikertelenül.⁶⁸ Hasonlóan a felső-magyarországi nemesség borkereskedelemben való érdekeltségét jelzi Szabolcs vármegye 1751. évi követutasításának egyik pontja, amely nemcsak, hogy kizárta volna a görögöket a borkereskedelemből, hanem egyedül a nemesség számára privilegizálta volna ezt az értékesítési formát.⁶⁹ Figyelemreméltó, hogy Zemplén vármegye 1751. évi diétára küldött két követe (Okolicsányi János, Szirmay Ádám) is a fentebb említett borkereskedelemben is érintett famíliákba tartozott, így talán személyes-családi érdekeltség is megbújhat a követutasítás követeléselei között.⁷⁰ Hasonlóképpen panaszkodtak utasításuk 21. pontjában a zempléni rendek a „moszkvai”-ak, tehát az orosz cári udvar borszükségletét kielégítő tokaji Orosz Borvásárló Bizottság működése miatt.⁷¹ Az eredetileg 1733-ban alapított, orosz katonatisztek által irányított kolónia nemcsak a még tőkén lévő, de a későbbiekben a legjobb minőségű bort adó szőlőt vásárolta föl a szorult helyzetben lévő gazdáktól, hanem törvénybe ütköző módon szőlőföldet is vett bérbe vagy zálogba a helyi birtokosoktól. Sőt, házakat, pincéket is zálogolt a tokaji kincstári uradalom területén.⁷² Továbbiakban panaszkodtak a zempléniek, hogy a lengyelországi kereskedőket — akik a tokaji bor legnagyobb vásárlói voltak — a tokaji aszú kivitelekor túl magas vámtételekkel terhelik meg, amit ezután csökkenteni kell. Ez a passzus arra az ellentétre utal vissza, ami a birtokos nemesség és a kincstár érdekei között feszült. Egyfelől a magyar birtokosok nem szívesen kereskedtek maguk, hanem

67 Barta, 1997. 185., 188. p.

68 Komoróczy, 1944. 151. p.

69 Szabolcs vármegye követutasításának kivonatát közli: MNL BAZML SFL IV.2001.a. 42. kötet. 203. p.

70 Lásd 65. lábjegyzetben hivatkozottak, továbbá Szirmay Ádám borkereskedelmi tevékenységére: MNL OL P 1842 1. csomó 2. tétel. Szirmay I. Ádám tolcsvai és erdőbényei birtokaira vonatkozó iratok. Fasc. V., No. 36. 146–149. f. A majorsági borok kereskedelméből származó jövedelmek (1758).

71 MNL BAZML IV.2001.a. 42. kötet. Varannó, 1751. február 11. 140–162. p., (21. pont).

72 A bizottság öt szőlőföldet, egy parlagföldet, három házat (pincével) vett zálogba Tokaj-Hegyalján. A külföldiek magyarországi birtokszerzését már az Aranybulla tiltotta, majd ezt az 1660. évi 30. törvénycikk is megismételte. A bizottság működésére: Tardó, 1963. 110., 113–115. p. és V. Molnár, 1997. 3–4. sz., 568–578. p., különösen 577. p. A termés előfelvásárlására: Feyér, 1981. 205. p.

sokkal inkább várták el, hogy a kereskedő házhoz jöjjön az árujukért. Másfelől tükrözte a kincstári uradalom érdekeit is, amely a külföldi faktoroktól a kincstár számára befolyó vámjövedelem növelésében volt érdekelt.⁷³

Az országos sérelmek és kívánalmak között szerepelt — az 1715. évi 117. évi törvénycikk végrehajtásaként — a magyar mezőgazdasági termények Buccari és Trieszt kikötőjén keresztül Észak-Itáliába, főként Velence felé való kivitelének szorgalmazása.⁷⁴ III. Károly óta foglalkoztatta a kormányzatot a magyar agrártermékek tengeren keresztül való exportjának gondolata, de ez objektív okokból ekkor még nem sok sikert hozott.⁷⁵ Ebbe a régióba szárazföldön keresztül a XVI. század óta hagyományosan jelentős számú szarvasmarhát exportált Magyarország, azonban 1747-ben egy Milesy nevű itáliai kereskedő monopóliumot kapott Velence felé irányuló marhakereskedelemre. Közben a marhahajtási útvonalnak számító Stájerország és Karintia megemelte vámtételeit, aminek következtében a magyar marha itt eladhatatlanná vált. A velenceiek ezután jóval olcsóbban az Oszmán Birodalom területéről, Albániából és Boszniából szereztek be hússzükségletüket. A rendek kérték az uralkodót, hogy lépjen közbe a Velencei Köztársaságnál a régi kereskedelmi kapcsolatok felélesztése érdekében, illetve a velenceieknek a törökökkel kötött szerződése miatt. Panaszukban a kincstár érdekeire hivatkoztak, hogy érdekeltté tegyék a kormányzatot a régi szisztéma megjavításában: Magyarországra a legutóbbi időkig a jószágkereskedelemből 600 000 forint folyt be évente, amiből 30 000 forint vámként a kincstárat gazdagította. Most a fenti változtatások miatt ez már nem folyik be, panaszolták. Kérték továbbá az osztrák örökös tartományokban megemelt vámtételek csökkentését.⁷⁶ A rendek azt is sérelmezték, hogy az Oszmán Birodalom alattvalóiként a görögöknek nevezett kereskedők — kihasználva a nekik nyújtott kedvezményeket — sok ezer marhát hajtottak a Balkánról Magyarországra.⁷⁷

A követutasítások tanúsága szerint a dél-dunántúli megyéket érintették leginkább e fent vázolt gazdasági változások. Baranya vármegye például a török alattvalókkal való kereskedelmet követutasításában károsnak nevezte. A vármegye szerint a kereskedők — különösen az albánok — sok pénzt „*juttatnak a pogányok kezére*”, és visznek ki a monarchia területéről. A vármegye ezért kérte

73 Komoróczy, 1944. 46–47. p.

74 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 125–127. p. (7. pont).

75 A tengeri kereskedelmi próbálkozásokra utal: Fournier, 1887. 354–355. p.

76 MNL OL A 95 13. doboz, 10. tétel, 125–127. p. (7. pont).

77 Horváth, 1841. 184–185. p.

e kereskedelmi forma megszüntetését.⁷⁸ Ehhez tudni kell, hogy az 1699. évi karlócai béke óta a kereskedelmi egyezmények különös vámkedvezményt nyújtottak a Porta alattvalóinak, amit a Habsburg uralkodók politikai-diplomáciai okokból nem mertek felfüggeszteni. A török alattvalók a magyarországi állatkereskedelmet kezükhöz ragadva olcsóbb árakkal versenyhelyzetbe kényszerítették a helyi kereskedőket — erre reagáltak Baranya megye rendjei.⁷⁹ A szomszédos Somogy vármegye instrukciójában sürgette a török alattvalók sertéskereskedelmének visszaszorítását.⁸⁰ A balkáni sertéskereskedelemmel kapcsolatos rendi sérelmekről alkotott képünk a vonatkozó helytörténeti és néprajzi szakirodalom segítségével tovább árnyalható. Ennek alapján megállapítható, hogy a dél-dunántúli régióban XVIII. század elején-közepén a makkoltató disznótartásba és értékesítésbe az uradalmak (pl. Festetics, Czindery családok) mellett a módos parasztság is bekapcsolódott. Nemcsak konkurenciát jelentett számukra a görögnek nevezett kereskedőréteg jelenléte, hanem a Balkán felől nyugat-északnyugat felé haladó kondák a termést is veszélyeztették a térségen való áthajtás során.⁸¹ A sertéskereskedelem útvonala a Dráva-mentén húzódott végig Baranya és Somogy megyéken keresztül: Mohács–Nagyharsány–Siklós–Vajszló–Sellye–Darány–Babócsa–Kanizsa vonalon haladt Stájerország felé.⁸² Somogy legfőbb sertéstenyésztő körzetei egyébként a Zselichen és a Dráva-menti községek erdeiben voltak.⁸³

A királynő június 6-i válaszában kérte először a királyi előterjesztések, ezek közül is a legfontosabbnak, a *contributio* ügyének tárgyalását a diétától, cserében kilátásba helyezte a sérelmek orvoslását. Kiemelte ezek közül a hadi *regulamentum* újraszabályozásának, a harmincadvámok, illetve Trieszten és Buccarin keresztül bonyolítandó kereskedelemnek az ügyét, amelyekről azonban kikötötte, hogy mivel ezek az örökös tartományok alattvalóit is érintik, ezért az országgyűlésnek ezekről az „udvari kormánysszervekkel” kell tárgyalni.⁸⁴ Az uralkodó a rendi feliratra azonban tételes választ ekkor még nem adott. Június 27-én még egy, az adó-

78 MNL BML IV.1.e. 1. doboz. 2. tétel. Követutasítások, követjelentések. Baranya vármegye 1751. évi követutasítása. Pécs, 1751. március 2., 11. és 14. pont (140–141. p.)

79 Eckhart, 1918. 357–358., 369–370. p.; Búr, 1978. 286. p.

80 Melhárd, 1906. 29–30. p.

81 Az uradalmak és a paraszti árutermelés érdekeire: Takács, 1986., Gözsy, 2005. 12–14. p. A balkáni sertéskereskedelemre: Érdűhelyi, 1902.

82 A somogyi és baranyai sertéstenyésztésről és kereskedelem útvonaláról: Kiss, 1993. 137–138. p.

83 Szili, 1988. 142–143. p.

84 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No. 4. 13–14. f. Pozsony, 1751. június 6.

megszavazást sürgető és az országgyűlés mielőbbi befejezését kilátásba helyező leiratot küldött a diétának.⁸⁵ A rendeknek szóló részletes válaszára július 24-ig kellett várni, aminek létrejöttében fontos szerep jutott az uralkodó bizalmasának, Johann Christoph von Bartenstein bárónak.

Johann Christoph von Bartenstein báró kereskedelemügyi elképzelései

Mária Teréziának az 1751. évi diétához való viszonyulásában, illetve az uralkodói leiratok tartalmának megfogalmazásában jelentős szerep jutott Bartenstein bárónak, a Titkos Konferencia titkárának. Szerepe az eddigi országgyűlés-történeti szakirodalomban nem ismert, noha számos, az uralkodóhoz írott levele maradt fenn ebből az időszakból, amelyben a rendi sérelmek kapcsán számos kereskedelmi tárgyú javaslatot fogalmazott meg.⁸⁶ Az osztrák szakirodalom is említi, hogy Mária Terézia számos alkalommal kérte ki tanácsát kereskedelmi kérdésekben.⁸⁷ Johann Christoph von Bartenstein (1689–1767) egy strasbourg-i protestáns polgári családból származott. Strasbourg-i jogi tanulmányok után beutazta Európát, többek között járt Párizsban, Bécsben. 1715-ben magántisztviselőként Bécsbe telepedett, majd egy évvel később katolizált, hogy állami szolgálatba léphessen. 1727-ben a Titkos Konferencia titkára lett, amely hivatalában mindkét uralkodó bizalmasaként 1753-ig maradt, majd a *Directorium* alelnökévé emelkedett. Közben 1727-ben birodalmi, 1744-ben osztrák báróságot kapott. 1751-től a trónörökös, József főherceg nevelője is volt.⁸⁸

Bartenstein először június 12-i levelében reflektált a rendek kereskedelmi tárgyú sérelmeire. Ebben azt tanácsolta a királynőnek, hogy az országgyűlés irányába egyrészt mutassa ki anyai gondoskodását a Magyar Királyság ügyei iránt, másrészt lépjen föl a rendek méltánytalan követelésével szemben.⁸⁹ Kérte a ki-

85 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No. 5. Pozsony, 1751. június 27.

86 A leveleket kötete függelékeként, de feldolgozatlanul, néhány lábjegyzetnyi kommentárral kiadta: *Hornig*, 1903. 160–180. p. I–VIII. levél.

87 *Klingenstein*, 1994. 194. p., *Beer*, 1893. 281. p. Utóbbi szerző idézi a Kereskedelmi Főigazgatóság 1751. február 8-ai ülésével kapcsolatos uralkodói kéziratot, amelyben Mária Terézia Bartensteinre bízta a magyarországi harmincad reform-tervezet megfogalmazását.

88 Életpályára: *Arneth*, 1871. b. 6. p.; *Macartney*, 1969. 24–25. p.; *Peper–Walling*, 2009. 177., 180–183. p.

89 Mária Terézia, mint „népeinek közös anyja” reprezentációs képre újabban: *Kökényesi*, 2012. 302–321. p.

rálýnýt, hogy információit juttassa el a Magyar Udvari Kancelláriához. Úgy értékelte, hogy Magyarországra a marhák és más termények eladásából az örökös tartományokból nagy vagyonok áramlottak, de a tartományok az osztrák örökösödési háború miatt anyagilag kimerültek, így ez a „*beneficium*”, vagyis a kedvező vámtételekkel való kereskedelem Magyarország számára egy időre megszűnt. Bartenstein a magyar törvényeket idézte érveléséhez, nevezetesen azt a kitélt, miszerint „*Öfelsége többi örökös tartományai sérelme és elnyomása nélkül*” hasznos lesz szem előtt tartani a kereskedelem szabályozásakor. Noha a magyar rendek a megszokott kereskedelmi szabályzatok szerinti fejlesztést kívánják, de a külföldieket kényszeríteni nem, hanem csak csalogatni lehet az országgal való kereskedelemre. Mindezt az uralkodó részéről amúgy is erősen támogatott trieszti kereskedelmi társaságot is fel kell virágoztatni, aminek nagy szerepe lehet a magyar agrártermékek kivitelének elősegítésében.⁹⁰

Ehhez kapcsolódóan érdemes kitérni egy a bécsi kormányzati körök és a magyar politikai elit közös érdekeltségét tükrözó ügyre! A III. Károly óta az Adrián folyó tengeri kereskedelmi kísérleteknek ugyancsak egy fontos epizódja lehetett a magyar termékek (főként egri borok) eladására társult holland kereskedőtársaság alapítása 1751 táján. A kereskedőtársaság alakulása beilleszkedett abba a tendenciába, amely az aacheni béke (1748) után jellemezte az osztrák gazdaságpolitikát, miszerint új jövedelemforrásokat próbált találni az elveszett Szilézia kiesett bevételei helyett.⁹¹ Ilyen bevételi forrás volt a tengeri kereskedelem. A társult hágai holland tőkések Trieszt kikötőjéből szállítottak volna magyar bort Hollandiába: Amszterdamba, majd Hágába egy bizonyos magyar faktor, Szentmártoni János Péter közvetítésével.⁹² A kezdeményezés egyik értelmi szerzője IV. Vilmos hollandiai helytartó egykori bécsi udvarba küldött különleges megbízottja, William

90 Mária Terézia tengeri kereskedelmi ígéretei nem voltak légből kapottak. Már 1750-ben levantei kereskedelmi társaság alakult Triesztben, amelyben holland és angol tőkések a magyar gabona, bor, méz, fa, viasz és osztrák posztó tengeren keresztül való kivitelére szerződtek. A vállalkozásban a királynő férje, Lotharingiai Ferenc császár is jegyzett részvényeket. Erre: *Fournier*, 1887. 354–355. p., *Komoróczy*, 1944. 179–180. p.

91 Fiume és Trieszt 1719-től szabad kikötői státust élveztek. Trieszt privilégiumát Mária Terézia 1745-ben megerősítette. 1751-ben felépítette a Molo San Marco-t ugyanitt. Ugyanebben az évben Fiumében a gyarmati cukor feldolgozására cukorgyárat hozott létre. Irodalma: *Fournier*, 1887. 354. p., *Otruba*, 1963. 142–143. p.

92 MNL OL P 200 8. csomó, Fasc. 18., No. 21. (1751) Acta educationum vini Hungarici in exteras provincias concernentia (93–98. f.).

Bentinck gróf lehetett.⁹³ A kezdeményezésnek valószínűleg megnyerhették Esterházy Ferenc tárnokmestert is, akinek levelezése között maradtak fenn az ügyre vonatkozó iratok.⁹⁴ Felmerül a kérdés, hogy a potenciális beszállítóként megjelenő magyar nagybirtok képviselői — közöttük a megnevezett Esterházy tárnokmester — vajon mennyire komolyan érdeklődhettek a megnyíló külkereskedelmi lehetőségek iránt? Erre némi mentalitástörténeti adalékot szolgáltat Niczky Kristóf egy kéziratban maradt gazdasági tárgyú értekezése, amely feltehetően nem sokkal 1751 után keletkezett. Írása szerint a nagy mágnáscsaládok sarjai (Batthyány, Erdődy, Esterházy, Károlyi) töltik be az ország vezető államigazgatási- és katonai tisztségeit, de hivatalaik költséges volta miatt annál inkább rá lennének szorulva az új típusú jövedelmi forrásokra — így terményeik piaci eladására is —, de ők e helyett a „kereskedelem megvetésével” inkább gátolják annak fejlesztését.⁹⁵

Bartenstein indítványa szerint a nagyon magas útvámok, úgy mint a kiviteli-, és transito vámokat (harmincadvám) csökkenteni kell, amit Ófelsége már el is rendelt. A dunai borkivittelt akadályozó vámok mérséklése érdekében a bajor udvarral már hasonlóképpen zajlottak tárgyalások. Megállapítja, hogy alig ütközik akadályokba már a marhahajtás a Velencei Köztársaságba, illetve a dél-német városokba, többek között Augsburgba és Nürnbergbe. Egyszóval a rendeket meg kell győzni, hogy a királynő szíven viseli a kereskedők közötti egyenlőség elvét, vagyis, hogy nem tesz különbséget a magyarországi és osztrák örökös tartományokból érkező kereskedők között. Ófelsége ezért még a diéta alatt tárgyalni fog a követekkel, nehogy az ügy a diéta végére halasztódjon, és az az országnak helyrehozhatatlan kárt okozzon. Bartenstein ezután kifejezte kívánságát, hogy néhány összehívott követ előtt ismertetni kell a fogalmazványt, és véleményt kell kérni tőlük a tervezetről. A magyarországi katonaság igényeit kielégítő hazai szövetek gyártása tárgyában azonban Rudolf Chotek grófot⁹⁶ kell megkérdezni, vajon milyen mértékben lehet

93 Bentinck gróf személyére lásd a következő forráskiadvány Adolf Beer által írt bevezetőjét: *Beer*, 1871. III. p.

94 MNL OL P 200 8. csomó, Fasc. 18., No. 21. (1751) *Acta educationum vini Hungarici in exterris provincias concernentia* (93–98. f.).

95 Niczkyben egy feltörekvő köznemes- család fiatal sarját kell látnunk, ezért megállapításait a régi mágnáscsaládokkal szemben talán némi fenntartással kell olvasni. OSZK Ktt. Fol. Lat. 2334. *Volumen speciale proiectorum, relationum, opinionum et tractatum politicorum, Hungariam concernentium, collectum.... a comite Cristophoro Niczky* című kötetben: „*Hungarisches Bancal-Negotium betreffend cautela generalis*” 103–105.f.

96 Rudolf von Chotek gróf (1707–1771), a cseh helytartótanács referense, majd a Habsburg Monarchia kereskedelem- és gazdaságpolitikájának összehangolásáért felelős *Universal-Kommerz-*

ezt a magyaroknak megengedni. Összevetve a Bartenstein levelében foglalt javaslatokat a királynő július 24-i leiratával, megállapítható, hogy abba tanácsadója gondolatait, némely ponton annak megfogalmazását vette át.⁹⁷

Bartenstein ezen túl július 21-i, az országgyűlés alatt íródott levelében értekezik a magyarországi kereskedelem fontosságáról, ugyanakkor több általános, a magyar politikai-társadalmi rendszer elmaradottságát bíráló megjegyzést is tett. Úgy ítéli meg, hogy a hagyományos rendi-ellenzéki gondolkodás az országra nézve káros, ezért — noha az ország alkotmányos berendezkedését alapvetően fenntartandónak gondolja — szükséges az örökös tartományokkal való szorosabb és kölcsönösebb kapcsolat kiépítése. Ennek fő eszközét a kereskedelemben látja, amely nemcsak a nemesség, hanem az alattvalók számára is kézzelfogható haszonnal járhat. Magyarország olcsó terményeivel hasznára lehet a monarchiának, mivel az örökös tartományok és a magyar területek kölcsönösen kiegészítik egymást gazdaságilag.⁹⁸ Ezért különösen fontos a külkereskedelem fejlesztése Magyarország számára. Véleménye szerint minél több magyarnak kellene külföldön megfordulnia, az ottani viszonyokat megismernie, mivel ez annál nagyobb hasznára válhat az országnak. Viszont végtelenül károsak a csak Magyarországot ismerő és az azon kívüli világról semmit nem tudó — tegyük hozzá — maradi nemesek, akik — saját anyagi-hatalmi eszközeik által — hazájukban a nemzet (*natio*) tagjai között megkedveltetve magukat, hasznosnak hiszik magukat. Bartenstein levelében még néhány ponton — a felvilágosodás jegyében — minősíti a rendek képmutató magatartását. Így például a hadiadó emelése ellen az adófizető nép nyomorult állapotára hivatkozó, de visszaélésnek minősített kiváltságaihoz ragaszkodó magyar rendekről írt.⁹⁹

Directorium elnöke 1749-től és az ugyanakkor alakult adriai tengeri kereskedelem fejlesztéséért felelős *Hofkommission für Triest* elnöke. 1761-től főkancellár. Életrajzi adatait hozza és jellemzi: Beer, 1893. 238–239. p, Walter, 1968. 88. p.

97 Hornig, 1903. 167–169. p.

98 A birodalom gazdasági egységét később, 1762-ben kelt, a császárnéhez címzett emlékiratában is hangsúlyozta, nevezetesen azt a kameralista tételt, hogy a Habsburg Monarchia önálló tudna maradni. Magyarország felesleges agrártermékeit pedig a tengeri kereskedelem segítségével, Fiume és Trieszt kikötőin keresztül lehetne piacra vinni: *Arneht*, 1871. 209. p.

99 Hornig, 1903. 173–175. p.

A diéta befejezése: az uralkodó július 24-i és augusztus 22-i leirata

A királynő az országgyűlésnek július 24-én küldött válaszleiratában megígérte a külkereskedelmi sérelmek egy részének orvoslását azzal a kitételrel, hogy azok, úgy mint a harmincadok reformja vagy a tengeri kereskedelem fejlesztése az örökös tartományok sérelmére lehetnek, ezért a bécsi udvari kormánysszervek véleményét is kell kérnie a döntés előtt. A leirat fölhozza, hogy Magyarországra az utóbbi években a — hadikonjunktúra miatt — agrártermékekből jelentős készpénz folyt be, de mostanra ez a helyzet megszűnt.¹⁰⁰ Mária Terézia beismerte ugyan, hogy az 1741. évi 27. törvénycikket (vagyis a vámreformot) a háborús helyzet miatt nem hajtották végre, de ugyanekkor ígéretet tett arra, hogy a Helytartótanács ki fog dolgozni egy tervezetet a magyar kereskedelem fellendítésére, amiről a diéta végének közeledtével a királynőnek fog majd jelentést tenni.¹⁰¹ A továbbiakban a királynő leirata — Bartenstein június 12-i javaslatából sokszor szó szerint átvéve — azokról a rendelkezésekről szól, amiket már meghozott a kereskedelem fejlesztése érdekében (a trieszti kereskedelmi társaság fejlesztése, a kiviteli-, és transito-vámok csökkentése, a magyar agrárkivitel biztosítása diplomáciai úton Bajorország, dél-német városok, Velencei Köztársaság felé).¹⁰² Külön megígéri a királynő, hogy a török alattvaló „rácok, görögök és örmények” magyarországi állapotbehozatalának ügyében tárgyalni fog a török Portával: ez azonban diplomáciai okokból ekkor nem valósult meg.¹⁰³ Ezen okból kifolyólag a tokaji bort hamisító, főként görög és örmény kereskedők ellen a királynő nem kívánt komolyabban föllépni — hasonlóan félt a török Portával kötött béke megbomlásától –, ezért a kihágások kivizsgálását és megszüntetését visszautalta a vármegyei és városi tisz-

100 Ugyanerről tudósít Trou velencei követ is, amit Jean Béranger így interpretált: a királyi leiratok azt állítják, hogy „sok gazdagság áramlott be a Magyar Királyságba az osztrák örökösödési háború folyamán, amelynek során a magyarok jelentős vagyonokat és gazdagságot halmoztak fel”. Erre: *Béranger–Kecskeméti*, 2008. 171. p.

101 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No.7. Pozsony, 1751. július 24. 16–20. f.

102 A megtörtént intézkedésekről sajnos csak szórványos adatokat ismerek: 1751-ben a stájerországi és karintiai határnál lévő vámokat tényleg csökkentette az uralkodó: *Eckhart*, 1922. 215. p.

103 Valójában a bécsi Habsburg-udvar félt attól, hogy az 1739. évi belgrádi békét a török Porta az alattvalói ellen kezdeményezett eljárás miatt felbontja és szövetségben az ellenséges Poroszországgal harapófogóba szorítja majd a Habsburg Monarchiát. Az Oszmán Birodalom területéről érkező kereskedőkkel szemben a hatóságok ezért csak félmegoldásokat foganatosítottak. Az ellenük sorolt panaszok azonban nem szűntek meg az 1751. évi diétával. Ismert például a magyarországi kereskedők panaszirata a Kereskedelmi Igazgatósághoz 1751–52 tájáról. Erre: *Eckhart*, 1918. 362–363., 364–365. p.

tikarok hatáskörébe. Végül a magyarországi katonaság ruházatának hazai előállítását szorgalmazó rendi követelést a kormányzat visszautasította, azzal érvelve, hogy a birodalomnak közös hadserege van, amelynek közös a ruházata is.¹⁰⁴

A kereskedelemügyi sérelmek az országgyűlés végén, augusztus 21-én kerültek elő újra, amikor a „szabad kereskedelem” tárgyában kidolgozott sérelmek tervezetét az alsótábla a főrendekhez küldte át, hogy azt ismételten terjessze fel a királynőnek. Az egyik országgyűlési napló rámutat arra, hogy mely intézkedést tartották a sérelmek közül a legfontosabbnak a rendek. Ezen pontok közül csak egyet említett és emelt ki a szöveg: az előző diéta harmincadvám ügyével kapcsolatos határozata (1741. évi 27. törvény) végrehajtásának sürgetését.¹⁰⁵ Az augusztus 22-én elküldött 20 pontos kereskedelmi tárgyú feliratban a rendek számot vetettek azzal, hogy a tárgyat érintő pontokat a királynő a diéta végére hagyta, ezért ezekről „az idő rövidsége miatt tárgyalni és határozni nem lehet.” A fent vázolt körülmények miatt a rendek a királynő „anyai gondjaira” bízzák a június 3-i feliratban már felsorolt ügyek elintézését. Ezen túl arról panaszkodnak, hogy a megemelt vámok által ellehetetlenített külkereskedelem miatt terményeiket eladni nem tudják, így a hadiadó fizetésére is képtelenek. Kérik, hogy a királynő találjon módot arra, hogy az osztrák és morvaországi kereskedők (részben mészárosok) magyarországi állatfelvásárlásai akadályoztassanak meg.¹⁰⁶

A hadiadó mérséklésének követelése és a törvények megszerkesztésének állandó halasztása (mint fent láthattuk) úgy tűnik, hogy a *tractatus diaetalis* során jó ütőkártya volt a rendek kezében a kereskedelmi sérelmek orvoslásának elérésére.¹⁰⁷ Az uralkodó a rendi feliratra adott válaszában már augusztus 22-én megígérte a rendeknek, hogy a Velencei Köztársasággal és bajor udvarral tárgyalni fog a magyar áruk vámjának csökkentése érdekében. Megállapítja, hogy Itáliában gabonahiány van, ezért jó piaca lehet itt a magyar gabonának. Elhatározta, hogy az adriai-tengeri kereskedelem támogatása érdekében az exportálandó termékek vámját csökkenteni fogja. Kilátásba helyezte továbbá, hogyha az osztrák örökös tartományokban nem lesz húshiány, akkor a dél-német birodalmi városok irányá-

104 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad T., Fasc. CCC., No.7. Pozsony, 1751. július 24. 16–20. f.

105 OK Diarium diaetae anni 1751. 700. 470. 133. p.

106 MNL OL A 95 1. csomó. 10. tétel. 197–199. ff. „*Reflexiones statuum et ordinum super resolutionibus regiis, ad 20. puncta postulatorum sub 3^a mensis Junii submissa, beingne impertiis.*”

107 A királynő ugyanis a diéta mielőbbi befejezését várta: a diéta törvényben előírt hossza ugyanis három hónap volt. A jelen lévő Trou velencei követ is július végére tervezte, hogy az országgyűlés befejezi munkáját: *Bérenger–Kecskeméti*, 2008. 173. p.

ba megengedi a szabad kereskedelmet. Ígéretet tett arra, hogy a bécsi mészárosoknak a magyarországi kereskedők felé fennálló tartozásai behajtásának ügyében tájékozódni és határozni fog. A korábbiakhoz képest új elem volt a leiratban, hogy az uralkodó kivonta a diéta hatásköréből az átfogó kereskedelmi szabályozás feladatát és rábízta a Kereskedelmi Igazgatóságra, amelynek a Magyar Kamara és a Magyar Udvari Kancellária delegáltjaiból álló tagokkal kiegészülve kellett kidolgozni a vámrendeletet.¹⁰⁸ Az Igazgatóság működését azonban a rendek által megszabott keretek korlátozták. Erre utal a szakirodalom azon közlése is, hogy 1751-ben a magyar kormányzat a nemesség vámmentességének fenntartása mellett érveltek az Igazgatóságnak küldött átiratukban. Az 1754. évi vámrendelet aztán ezeknek, az országgyűlés hatására elindított, de a magyar javaslatoktól már némileg elrugaszkodott munkálatoknak lett végeredménye.¹⁰⁹ Az 1751. évi országgyűlésen is hangoztatott rendi követelések közül elsősorban a nemesi vámmentesség (sőt hatályának kiterjesztése) és az agrártermékek osztrák tartományok felé történő, kedvezőbb vámtételekkel való beszámítása épült be a vámrendelkezések közé és hosszú távon is meghatározta az osztrák–magyar kereskedelem viszonyrendszerét.¹¹⁰ Jellemző, hogy kereskedelmi sérelmek a törvények közé — az előző diéta végzéseivel ellentétben — már nem kerültek bele, a rendek rábízták ezen ügyeket a leendő királyi szabályozásra. Ennek ellenére az ország kereskedelempolitikáját továbbra is a hosszú távú gazdasági szempontok mellett sok esetben továbbiakban is a pillanatnyi politikai és pénzügyi (fiskális) érdekek határozták meg.¹¹¹ Mint fentebb láttuk a birodalom politikaformáló vezetői közül többen ekkorra már felismerték, hogy Magyarország kereskedelmét szervesen be kell kapcsolni a Habsburg Monarchia gazdasági vérkeringésébe, azzal, hogy agrártermékei értékesítési lehetőségeit megkönnyítik. Így nagyobb teherviselésére is képes lehet majd — vélték.

Sőt nemcsak az osztrák, illetve a magyar elitet foglalkoztatta a probléma, hanem a magyarországi marhakereskedelemben érdekelt városállam, a Velencei Köztársaság elitjét is. A bécsi velencei követ, Trou gróf 1749-ben egyik jelenté-

108 MNL OL N 54. 1. csomó, Lad. T., Fasc. CCC., Ad No. 12. Pozsony, 1751. augusztus 22. „*Benigna Resolutiones Caesarea Regiae ad viginti puncta postulatorum per dominos Status et Ordines Regni ulterius etiam demissi exhibita*” (76–79. ff.). Horváth Mihály összefoglaló művében a leiratot augusztus 23-ra datálja: Horváth, 1878. 305–306. p.

109 Eckhart, 1922. 45. p.; Kosáry, 1990. 78. p.; Ember, 1989b. 663. p.

110 Komoróczy, 1942. 51–52. p.

111 Jó példa erre az 1764–65. évi diéta sérelmi listája, amely az előző kereskedelemügyi pontjait sok ponton ismétli: Horváth, 1841. 173–174., 176., 184–185. p.

sében arról írt, hogy Magyarország nem tud több közterhet elviselni, ha azonban agrártermékei eladására — a vámok megszüntetésével — lehetőséget kapna, akkor sokkal virágzóbb lehetne, mint jelen állapotában.¹¹² Az 1751. évi diétáról írott velencei követjelentések mutatják, hogy a Trou gróf figyelemmel kísérte a diéta eseményeit, különösen a kereskedelmi ügyek állását. Felfigyelt többek között ennek fontosságára, amikor arról írt, hogy a vármegyei követek az adóemelés elfogadásáért cserébe a „szabadkereskedelem” elfogadásának követelésével zsarolták a kormányzatot.¹¹³

Összegzés

Összegzésképpen megállapítható, hogy az 1751. évi országgyűlésen az adóösszeg megajánlása körül mérgesedtek el a viták, de a magyar rendiség főként külkereskedelmi jellegű sérelmei is fontos elemei voltak a *tractatus diaetalis*nak. Az a szakirodalom által hangsúlyozott megállapítás, hogy a finansziális kérdések először ezen a diétán kerültek előtérbe, nemcsak az adóvitákra, hanem a kereskedelemügyre is érvényesnek tekinthető. Az ügy fontosságára az emelkedő számadatok is utalnak! Az 1740-es évektől — a kereskedelmi forgalom bővüléséből adódóan — a harmincadvámok állandó növekedést mutattak.¹¹⁴ Az országgyűlés évében, 1751-ben a Magyar Kamara jövedelmi forrásai között (a sómonopóliumon kívül) a második helyen a harmincadvámokból származó bevételek álltak.¹¹⁵

Az országgyűlés kísérletet tett jogkörének bővítésére a külkereskedelem területén, illetve a rendi vámmentesség érvényesítésére, azonban a szabályozás — mivel Bécsben „vegyes ügy”-nek tekintették — uralkodói hatáskörben maradt. A rendiség elképzelése valójában pusztán fikció volt az ország gazdasági értelem-

112 Fournier, 1887. 341. p.

113 Bérenger–Kecskeméti, 2008. 172. p. Bérenger így értelmezi Trou 1751 június 26-i jelentését: „a nemesség valóságos zsaroláshoz folyamodott a szabadkereskedelem érdekében: „ha a magyar termékeket nem szabad Ausztriába exportálni, a királyság nem fizeti meg ezt az adót, amelynek összegét egyébként csökkenteni kívánja az alsótábla, mivel ez szerepel a 36 vármegye többségének követutasításaiban.”

114 Nagy, 1971. 160–161. p.

115 Takáts, 1904. 316–317. p. Számszerűen (a működési költségek levonása nélkül) ez 555 556 forintot jelentett, vagyis a kamarai összjövedelem kb. 17,58%-t tette ki.

ben vett függetlenségéről.¹¹⁶ A kiváltságos rétegek saját termékeikre és a saját szükségletekre behozott árukra kiterjedő vámmentességét — a királynő személyes támogatásával — a bécsi kormányzat (Udvari Kamara, Kereskedelmi Főigazgatóság) ellenében sikerült a diétának megvédelmeznie. A tapasztalat szerint a magyar termények magasnak mondott kiviteli vámjait csak időlegesen (pl. rossz termés esetén) oldotta fel a kormányzat, mivel ez a döntően még mezőgazdasági jellegű lajtántúli területek érdekeibe ütközött. Az 1754. évi vámrendelet a korábbi országgyűlések által kezdeményezett, kereskedelemügyet szabályozó munkálatokból nőtt ki, azonban a birodalmi szintű merkantilista gazdaságpolitika jegyében felvetései nem vagy csak részkérdésekben érvényesültek. A birodalom vezető politikusai (Bartenstein) és a gazdasági kérdésekben érdekelt külföldiek (Velence követei) már az országgyűlés alatt felismerték, hogy Magyarországra a birodalom két fele közötti munkamegosztásban külkereskedelme aktivizálásával jelentős szerep fog válni. Bartenstein a reformgondolatok jegyében bírálta a magyar nemesség magába zárkózó, a külföldi tapasztalatokat negligáló mentalitását. A rendiségen belül ugyanakkor — ha tetszik fél lábbal azon kívül állótól — is fölbukkant egy új hang, felsőbüki Nagy István tanácsosé, aki az összbirodalmi érdeket szem előtt tartva, a vámmentesség kiváltságának eltörlése mellett tört lándzsát.

A fentiek alapján elmondható, hogy a kortárs osztrák vezető körökben és az utókorban elterjedt az a kép, hogy a magyar nemesség nem ismerte fel országa elmaradott állapotát, nem törődött az ipar és kereskedelem fejlesztésével: ezeket a feltevéseket ékesen cáfolják a fent idézett források. Egyes vármegyék és városok kereskedelmi sérelmei fényt vetnek a rendek regionális-helyi szintű gazdasági érdekeire. A közvetlen gazdasági érdekelttség az országgyűlési szereplők körében — a forrásbázis szórt és hiányos volta miatt — egyelőre nem állapítható meg, viszont közvetve, egy-egy régió-vármegye-város vagy családok gazdasági törekvése könnyen hozzákapcsolható volt az adott sérelmi pontokhoz. Míg a Dunántúl nyugati részének megyéi a bécsi tőzsérek és mészárosok, illetve az osztrák–magyar határon felemelt harmincadvámok miatt emeltek szót az országgyűlésen, addig a dél-dunántúli és dél-tiszántúli vármegyék lehangosabban a török alattvaló balkáni kereskedők konkurenciáját kárhoztatták. Utóbbiak — összekötve a gazdasági sérelmet a közjogival — követelték a belső (temesi Bánát, Erdély és Magyar Királyság közti) vámhatárok eltörlését. A felső-magyarországi nemesség is személyesen is érdekelt volt a Lengyel- és Oroszország felé irányuló

116 Endrei, 1969. 53. p.

borkereskedelemben, ahogy ez Zemplén és Szabolcs vármegye példájából kiderült. A sziléziai piacukat elvesztő nyugat-magyarországi bortermelő városoknak meg kellett küzdeni a lajtántúli bor magyarországi importjával, amellyel szemben egyetlen ellensúlyozó eszköznek a hazai bor szabad kereskedelmének engedélyezését tartották. A magyar fő-, és köznemesség természetesen agrártermékei kivitelében volt elsősorban érdekelt, de ipari érdeklődésének is vannak nyomai (pl. katonaruházat gyártása, textilgyár alapítás). A magyar borok tengerentúli kivitelének gondolatát 1751-ben holland kezdeményezésre a kormányzat karolta föl, de a magyar főnemesség legjelentősebbjeinek gazdasági újításoktól elzárkózó mentalitása miatt körükben az ötlet csak mérsékelt sikert arathatott.

Kitekintés

Felvetődik a kérdés, hogy hol helyezhetőek el a fenti sérelmek és kívánalmak a XVIII. század kereskedelemmel foglalkozó koncepciói között? Lássunk egy példát az összehasonlításhoz a század elejéről! Az 1715. évi országgyűlés által életre hívott ún. *systematica commissio* nagyrészt Károlyi Sándor grófhhoz köthető gazdasági reformmunkálataihoz képest mind mélységükben, mind színvonalukban a század közepi diéta vonatkozó javaslatai messze elmaradnak.¹¹⁷ Általánosságban elmondható, hogy az ország gazdasági helyzetét mindkét korszakban hasonlóan ítélték meg: Magyarországon nincs ipar, pang a kereskedelem, a pénzt — a nemzet kárára — a felsőbb rétegek külföldön, illetve külföldi iparcikkekre költik el, továbbá felismerik, hogy az agrártermékek kivitelében van a gazdaság kitörési pontja. A teljesség igénye nélkül említem meg, hogy az 1715–1722. évi javaslatokhoz képest az 1751. évi sérelmekből (a katonai ruházatgyártás kivételével) szinte teljesen hiányoznak az iparfejlesztésre vonatkozó pontok. A Károlyi Sándor-féle tervezetben még textilgyárak (posztó- és bőrgyárak) felállítását tervezték, a század közepén már erre országos igény nincs, csak egy vármegye követeltetésében bukkan fel egy hasonló kezdeményezés. Szórványosan (Győr, Komárom vármegye) ismét csak az 1764–65. évi diétától bukkannak föl újra az instrukciókban a hazai iparfejlesztést (a manufaktúra-ipart) pártoló vármegyei ja-

117 Kónyi, 1932. vonatkozó rész: 170–173. p.

vaslatok.¹¹⁸ Az agrárkivitelt a XVIII. század eleji javaslat még kereskedelmi társulatok szervezésében, az angliai és a hamburgi borkivitel támogatásával képzelte el, addig a század közepi országgyűlési feliratok figyelme ennél jóval kisebb kiterjedésű régióra terjed ki, bár a kereskedelmi gyakorlat — mint látható a hollandiai borkivitel tervezete kapcsán — továbbra sem zárja ki a merészebb ötleteket. A közlekedésfejlesztés terén nagy hangsúlyt kap a *systematica commissiok*ban a vízszabályozás, a csatornaépítések (a Duna, a Tisza és a Balaton szabályozása), addig a század közepén erről országos szinten már nincs is szó. Viszont mind 1715–1722-ben, mind 1751-ben ugyanúgy fontosnak ítélték a rendek a nemesi vámmentesség védelmét, a görög, zsidó és örmény kereskedők tevékenységének korlátozását, illetve a vámrendszer reformját.¹¹⁹

Noha nem alkotnak a szó komolyabb értelmében vett gazdaságpolitikai programot, de a magyar nemesség körében az 1790-es évektől tapasztalható erős közgazdasági érdeklődést mindezek a sérelmek már előlegezik. Egyfelől 1751-ben a rendi privilégiumok biztosítása volt az elsődleges a kereskedelmi sérelmek orvoslásakor. Másfelől a III. Károly-kori bizottsági munkálatokhoz képest a kereskedelmi-gazdasági jellegű, reformkezdeményezések alacsonyabb színvonalon, ám szórványosan mégis jelentkeztek, búvópatak-szerűen éltek tovább a század közepének országgyűlési szövegeiben. A problémák felvetése és regisztrálása ezekben már megtörtént, komolyabb, rendszerszerű megoldási javaslatok csak később, a XVIII. század vége felé születtek (elég legyen itt az 1790–1791. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság munkálataira, illetve Berzeviczy Gergely vagy Skerlecz Miklós munkáira utalni).¹²⁰

A kormányzati elképzelések, a korabeli osztrák kereskedelempolitika bécsi levéltárakban szunnyadó forrásainak megismerésével, e politika személyi képviselői iratanyagának feltárásával a fenti kép minden bizonnyal tovább árnyalható lehet majd.

118 MNL OL P 1921 1. doboz 1. tétel. Győr vármegye országgyűlési követutasítása. Győr, 1764. május 28. 6. pont és MNL OL P 1928 1. doboz 1. tétel. Országgyűlési iratok. Komárom vármegye országgyűlési követutasításának kivonata (1764). 8. pont.

119 Kónyi, 1932. 170–173. p. A vonatkozó forrásanyag egy másolati példánya: BFL IV.1002. ff. 7. doboz. No. 6. *Systematica politicum oeconomicum militare et juridicum*. 11–39. pont.

120 A kereskedelemügyi bizottság javaslataiban új elem volt — a korábbi sérelmi jellegű politikai törekvésekhez képest —, hogy már — felismerve ennek fontosságát — konkrét javaslatokat tett a hazai ipar fejlesztésére, a magyar gazdaság tökeszegénységét felismerve indítványozta egy állami alapítású kereskedelmi pénztár felállítását. Erre: Benda, 1980. 168–169. p. A XVIII–XIX. század fordulójának két neves közgazdászának életére: Berényi, 1914.; Gaál, 1902.

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV.1002.ff.	Buda város tanácsának iratai. Országgyűlési iratok
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 95	Magyar kancelláriai levéltár. Acta dietalia. Acta dietalia I.
E 584	Királyi jogügyigazgatósági levéltár. gr. Fekete család levéltára
N 54	Archivum regni. Diaetae. Ladula T. Dieta anni 1751
P 200	Esterházy család tatai levéltára. Esterházy család tatai ága. Acta publica regni Hungariae
P 1842	Szirmay (szirmai) család levéltára. Családtagok
P 1921	Bezerédy (szerdahelyi) család ménfői levéltára. Bezerédy Mihály és felesége
P 1928	Bezerédy (szerdahelyi) család ménfői levéltára. Vegyes iratok gyűjteménye
MNL BML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
IV.1.e.	Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
MNL BAZML SFL	Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátorajáújhelyi Fióklevéltár

IV.2001.a.	Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek
MNL CSML	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
IV.1003.a.	Szeged Város Levéltára. Szeged Város Tanácsának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek
MNL CSML SZL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára
IV.1.b.	Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia)
MNL NML	Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
IV.1.f.	Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok
MNL GYMSML ML	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Mosonmagyaróvári Fióklevéltára
IV.502.b.	Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (Acta congregationalia)
OK	Országgyűlési Könyvtár
OSZK Ktt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Felhasznált irodalom

- Arneth*, 1871a *Arneth, Alfred Ritter von*: Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia. In: Archiv für österreichische Geschichte, 47/2. (1871) 267–354. p.
- Arneth*, 1871b *Arneth, Alfred Ritter von*: Johann Christoph Bartenstein und seine Zeit. In: Archiv für österreichische Geschichte. 46. Band. Wien, 1871. 1–214. p.
- Barta*, 1984 *iff. Barta János*: A kétfejű sas árnyékában. Az abszolutizmustól a felvilágosodásig 1711–1780. Bp., 1984. (Magyar História)
- Barta*, 1997 *iff. Barta János*: Nemesi birtokok és jövedelmek Zemplén megyében a XVIII. század végén. In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom-polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szeptember 12–13. Szerk.: Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter. Debrecen, 1997.
- Beer*, 1871 Aufzeichnungen des Grafen William Bentinck über Maria Theresia: mit einer Einleitung über die österreichische Politik in den Jahren 1749–1755. Hrsg. Adolf Beer. Wien, 1871.
- Beer*, 1893 *Beer, Adolf*: Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebiet unter Maria Theresia. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 13. (1893) 237–326. p.
- Beer*, 1898 *Beer, Adolf*: Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II. In: Archiv für österreichische Geschichte. 86. (1899) 1–204. p.

- Belitzky*, 1932 *Belitzky János*: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Bp., 1932.
- Benda*, 1975 *Benda Gyula*: Megjegyzések Kosáry Domokos cikkéhez. In: Valóság, 18. (1975). 99–101. p.
- Benda*, 1980 *Benda Kálmán*: A magyar jakobinusok (1792–1795). In: Magyarország története 1790–1848. 5/1. kötet. Bp., 1980. 168–169. p.
- Bérenger–Kecskeméti*, 2008 *Jean Bérenger–Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Bp., 2008.
- Berényi*, 1914 *Skerlecz Miklós báró művei*. Kiadta: Berényi Pál. Bp., 1914.
- Búr*, 1978 *Búr Márta*: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. In: Történelmi Szemle, 21. (1978) 281–313. p.
- Dickson*, 1987 *Dickson, P.G.M.*: Finance and government under Maria Theresia 1740–1780. Oxford, 1987.
- Eckhart*, 1918 *Eckhart Ferenc*: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. In: Századok, 52. (1918) 356–391. p.
- Eckhart*, 1922 *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922.
- Einrichtungswerk* *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. Hsg.: Hg. János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart, 2010.
- Ember*, 1933 *Ember Győző*: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Bp., 1933.

- Ember*, 1989a *Ember Győző*: A Habsburg birodalmi gazdaságpolitika és Magyarország. In: Magyarország története 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 1. kötet. Bp., 1989. 501–507. p.
- Ember*, 1989b *Ember Győző*: Külkereskedelem. In: Magyarország története 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 1. kötet. Bp., 1989. 648–669. p.
- Endrei*, 1969 *Endrei Walter*: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Bp., 1969.
- Érdűjhelyi*, 1902 *Érdűjhelyi Menyhért*: A magyar-szerb sertéskereskedés története I. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 9. (1902) 98–105. p.
- Feyér*, 1981 *Feyér Piroska*: A szőlő és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Bp., 1981.
- Fournier*, 1887 *Fournier, August*: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Commerzpolitik. In: Archiv für österreichischen Geschichte, 69. (1887) 319–481. p.
- Gaál*, 1902 *Gaál Jenő*: Berzeviczy Gergely élete és művei. Bp., 1902.
- Gőzsy*, 2005 *Gőzsy Zoltán*: Somogy megye kereskedelme és vásárai a XVIII. században. In: Somogyi gazdaság, 11. (2005) 12. sz.
- Grünwald*, 2001 *Grünwald Béla*: A régi Magyarország 1711–1825. Szerk.: Poór János. Utószót írta: Pók Attila. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem)

- H. Balázs, 1967* *H. Balázs Éva*: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795). Bp., 1967.
- H. Balázs, 1987* *H. Balázs Éva*: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Bp., 1987.
- H. Balázs, 2005* *H. Balázs Éva*: Merkantilizmus Nyugat- és Közép-Európában: In: Életek és korok. Válogatott írások. Szerk.: Krász Lilla. Bp., 2005.
- Hajnal, 1988* *Hajnal István*: Az újkor története. Bp., 1936. (reprint kiadása: 1988). (Egyetemes történelem négy kötetben. Harmadik kötet. Újkor)
- Heckenast, 1973* *Heckenast Gusztáv*: Iparfejlődés a Habsburg-birodalom osztrák és cseh tartományaiban a XVIII. században (1670–1790). In: Történelmi Szemle, 16. (1973) 188–207. p.
- Heckenast, 1974* *Heckenast Gusztáv*: A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika. In: Történelmi Szemle, 17. (1974) 502–506. p.
- Heckenast, 1989* *Heckenast Gusztáv*: Bányászat és ipar. In: Magyarország története 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. 4/1. kötet. Bp., 1989. 112–124. p.
- Heckenast, 1991* *Heckenast Gusztáv*: A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században. Bp., 1991.
- Hornig, 1903* *Hornig Károly*: Padányi Biró Márton veszprémi püspök naplója. Függelékül Birónak Rómába tett két jelentése 1752-ből és 1757-ből. Veszprém, 1903. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez)
- Horváth, 1841* *Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1841.

- Horváth, 1878* *Horváth Mihály*: Magyarország története. Hetedik kötet. Bp., 1878.
- Kiss, 1993* *Kiss Z. Géza*: Iratok a Dráva- völgyi állatkereskedelem történetéhez. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 24. (1993) 135–176. p.
- Klingenstein, 1994* *Klingenstein, Grete*: Between Mercantilism and Phisocracy. Stages, Modes and Functions of Economic Theory in the Habsburg Monarchy, 1748–1763. In: State and Society in Early Modern Austria. Charles W. Ingrao (ed.). Oxford, 1994. 181–214. p.
- Komoróczy, 1942* *Komoróczy György*: A magyar kereskedelem története. Bp., 1942.
- Komoróczy, 1944* *Komoróczy György*: Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből. Kassa, 1944.
- Kónyi, 1932* *Kónyi Mária*: Az 1715–22 évi rendszeres bizottság javaslatai (Systema politico-oeconomico-militare). In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. 2. évf. Szerk.: Károlyi Árpád–Angyal Dávid. Bp., 1932.
- Kosáry, 1975* *Kosáry Domokos*: Magyarország a XVIII. században. Növekedés vagy hanyatlás. In: Valóság, 18. (1975) 1. sz. 13–22. p.
- Kosáry, 1990* *Kosáry Domokos*: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Bp., 1990.
- Kökényesi, 2012* *Kökényesi Zsolt*: „A nemesi ifjak minden szükséges tudományra és exercitiumokra neveltessenek” — Mária Terézia uralkodói imázsa a bécsi nemesi iskolák tükrében. In: Helytállás. Tanulmányok a XII. Eötvös Konferencia történeti üléséről. Szerk.: László Gábor–Toronyi Alexandra. Bp., 2012. 291–322. p.

- Macartney*, 1969 *Macartney, C.A.*: Maria Theresia and the House of Austria. London, 1969.
- Marczali*, 1898 *Marczali Henrik*: Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig 1711–1815. Bp., 1898.
- Márki*, 1895 *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. 2. rész. A török hódításától napjainkig. Arad, 1895.
- Melhárd*, 1906 *Melhárd Gyula*: Somogyvármegye a rendi országgyűléseken I. 1661–1812. Veszprém, 1906.
- Mezey*, 2011 *Mezey Barna*: Az abszolutizmus esélyei a 18. század eleji Magyarországon. In: Az abszolút monarchia. Szerk.: Képes György. Bp., 2011. 169–196. p.
- MT, 1900 Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvényczikkek. Bp., 1900.
- MT, 1901 Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvényczikkek. Bp., 1901.
- N. Kiss*, 1979 *N. Kiss István*: Die Bedeutung der ungarischen Viehzucht für Ungarn und Mitteleuropa von 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: International Ochsenhandel (1350–1750). Akten des 7th International Economic Congress, Edinborough 1978. Hrsg.: Ekkehard Westermann. H. n., 1979. 83–124. p.
- Nagy*, 1971 *Nagy István*: A Magyar Kamara 1686–1848. Bp., 1971.
- Orosz*, 1999 *Orosz István*: A borok királya. A bortermelés szerepe és társadalomformáló hatása Tokaj-Hegyalján a 18. században. In: Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Szerk.: Benyák Zoltán–Benyák Ferenc. Bp., 1999. 177–181. p.

- Otruba*, 1963 *Otruba, Gustav*: Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias. Wien, 1963.
- Otruba*, 1981 Österreichische Fabriksprivilegien von 16. bis ins 18. Jahrhundert und ausgewählte Quellen zur Frühgeschichte der Industrialisierung. Hrsg.: Gustav Otruba. Wien–Köln–Graz, 1981.
- Peper–Walling*, 2009 *Peper, Ines–Walling, Thomas*: Ex nihilo nihil fit. Johann Benedikt Gentilotti und Johann Christoph Bartenstein am Beginn ihrer Karrieren. In: Adel im „langen“ 18. Jahrhundert, eds. Gabriele Haug–Moritz–Hans-Peter Hye–Marlies Raffler Wien, 2009. 167–185. p. (Zentraleuropa-Studien 14.)
- Sandgruber*, 1995 *Sandgruber, Roman*: Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Hg. Von Herwig Wolfram. Wien, 1995. (Österreichische Geschichte)
- Schramek*, 2011 *Schramek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 7.)
- Szekfü*, é. n. *Szekfü Gyula*: Magyar történet. A tizenharmadik század. VI. kötet. Bp., é. n.
- Szijártó*, 2005 *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Bp., 2005.
- Szili*, 1988 *Szili Ferenc*: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700–1848. Kaposvár, 1988.
- Szluha*, 2012 *Szluha Márton*: Vas vármegye nemes családjai. II. kötet. Bp., 2012.

- Takács, 1986* *Takács Lajos*: Sertésmakkoltatás a Dél-Dunántúlon a XVIII. században. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 17. (1986) 125–142. p.
- Takáts, 1903a* *Takáts Sándor*: Magyarország borkivitele Sziléziába 1735-től 1755-ig. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 10. (1903) 373–374. p.
- Takáts, 1903b* *Takáts Sándor*: Magyarország kivitele Sziléziába és Szászországba 1751-, 1752-, és 1753-ban. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 10. (1903) 476–480. p.
- Takáts, 1904* *Takáts Sándor*: A magyar kamarai bevételek és kiadások előirányzata 1751-ben. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 11. (1904) 316–317. p.
- Tardy, 1963* *Tardy Lajos*: A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság első két évtizede (1733–1753). In: Századok, 97. (1963) 107–128. p.
- V. Molnár, 1997* *V. Molnár József*: Tokaji borok a cárok asztalán. (Adalékok a XVIII. századi hegyaljai borok kiviteléhez). In: Agrártörténeti Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. 568–578. p.,
- Varga J., 2010* *Varga J. János*: Die Notwendigkeit zur Neueinrichtung Ungarns nach der Türkenzeit (Einleitung). In: Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690). Hsg.: von János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart, 2010.
- Walter, 1968* Maria Theresia Briefe und Aktenstücke. Hg.: Friedrich Walter. Darmstadt, 1968.

Tartalom

Közlemények

Csizi István

Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI–XVII. századi történetéhez 3

Mitropulos Anna Diána

„Utasítjuk fraknói tisztartónkat” – Uradalmi tisztségek és kincstárbeli munkálatok a fraknói számlák tükrében 67

Nagy János

Kereskedelemügyi sérelmek az 1751. évi országgyűlésen 99

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.